Bundesministerium
für Verkehr und
digitale Infrastruktur

MORO

MORO Praxis

Obserwacja przestrzeni w Niemczech i regionach przygranicznych

Struktury przestrzenne i powiązania

Wyciąg z dokumentu

11.6

2017

MORO Praxis, numer 11.6

Obserwacja przestrzeni w Niemczech i regionach przygranicznych

Struktury przestrzenne i powiązania

Wyciąg z dokumentu

Granica

Pięknie zarysowujący się krajobraz, góry, doliny, jeziora. Szum drzew, wypływające źródła, trawy pochylające się na wietrze.

Przez trasę, leśną polanę, przez szosę przebiega drut kolczasty: granica. Z jednej i z drugiej strony stoją mężczyźni, jednak po jednej stronie noszą niebieskie mundury z żółtymi guzikami, a po drugiej stronie czerwone mundury z czarnymi guzikami. Stoją, trzymają swoje karabiny, niektórzy palą, wszyscy mają poważne miny.

Tak, a więc to jest granica. Tu spotykają się dwa światy – i każdy ze światów bardzo dokładnie uważa na to, żeby mieszkańcy tego drugiego nie przekraczali granicy. Na to źdźbło trawy na które możesz jeszcze dmuchnąć, przez ten potok możesz jeszcze przeskoczyć, przez tę ścieżkę możesz jeszcze przejść, ale potem – stać! Nie wolno dalej! To jest granica. Jeden krok dalej – jesteś w innym świecie. Jeden krok dalej – i być może zostaniesz ukarany za coś, co tu jeszcze wolno ci bezkarnie czynić. Jeden krok dalej – i możesz obgadywać papieża. Jeden krok dalej – i stajesz się dość wolnym indywiduum. I stajesz się „obcy".

A fuj, obcy - ! jesteś najbardziej żałosnym stworzeniem pod słońcem Europy. Obcy! Starożytni Grecy nazywali obcych barbarzyńcami – ale stosowali wobec nich zasadę gościnności, ty jednak będziesz przeganiany z miejsca na miejsce. Ty, obcy naszych czasów, nie uzyskasz tutaj pozwolenia na wjazd, a tam nie dostaniesz pozwolenia na zamieszkanie. Tam nie możesz jeść boczku, a stamtąd nie możesz go ze sobą zabrać – Obcy!

I to coś, co nazywają Europą, stało się szmatą z kolorowych łatek. I każdy jest obcy, jeżeli tylko wychyli swój nos poza granicę swojej wioski. Jest więcej obcych niż mieszkańców w tej błogosławionej przez Boga części ziemi...

Po tej wojnie, po takich przesunięciach, w stosunku do których codzienne wycieczki wędrówki ludów były dziecięcą zabawą, po krwawych marszach narodów przez pół Europy maleńkie sprawy każdej jednej osady stały Demokratyczne Państwo Bawarii, autonomiczny Górny Śląsk i Francja i Polska Kongresowa – zawsze to samo, każdy uważa swój składzik za najważniejszy i nie jest skłonny do tego, aby zrobić choć najmniejszy krok wstecz. Najpierw, na sam początek wyznaczymy linię demarkacyjną, oddzielimy się, potrzebujemy granicy, bo my, to coś odrębnego.

Jednak ziemia zakrzywia się pod głupimi ludźmi. Ziemia pod nimi i niebo nad nimi. Granice przebiegają w te i we wte przez całą Europę, jednak nikt nie jest w stanie podzielić ludzi – granice nie i żołnierze nie – jeżeli tylko ci ludzie tego nie chcą.

Tak bardzo śmiejemy się z tego człowieka, który z porywającym patosem dopingował innych, aby zniszczyć granicę między Berlinem a Magdeburgiem, tak dokładnie w ten sam sposób kiedyś będą się śmiać z międzynarodowego pacyfisty z roku 1920, kiedy przyjdzie ku temu czas. Przyspieszyć ten czas to zadanie nas wszystkich.

Kurt Tucholsky pod pseudonimem Peter Panter, Berliner Volkszeitung, 27.06.1920 r.

Treść

1 Wprowadzenie 6
2 Granice jako bariery i okazje 8
3 Na drodze do niemiecko-duńskiej obserwacji przestrzeni 10
4 Stopień urbanizacji i potencjał demograficzny 12
5 Ochrona przyrody w Trójnarodowym Regionie Metropolitalnym Górnego Renu 14
6 Rozwój demograficzny w gminach 16
7 Przestrzenne rozmieszczenie ludności zagranicznej 18
8 Różnice w regionalnym potencjale gospodarczym 20
9 Regionalna struktura zatrudnienia 22
10 Rynek pracy i bezrobocie 24
11 Osoby przemieszczające się codziennie przez granicę do pracy i z powrotem 26
12 Transgraniczny rynek pracy na niemiecko-holenderskim pograniczu 28
13 Relacje w strukturze osób dojeżdżających do pracy w Wielkim Regionie 30
14 Powiązania w strukturze osób dojeżdżających do pracy w Euroregionie PRO EUROPA VIADRINA 32
15 Dostępność w układzie narodowym i międzynarodowym 34
16 Turystyka w regionie Czterech Krajów Jeziora Bodeńskiego 36
17 Warunki mieszkaniowe w regionach 38
18 Rynek mieszkaniowy w Regionie Granicznym Charlemagne 40
19 Podsumowanie i wnioski 42
Spis ilustracji 44

1 Wprowadzenie

Wraz z wprowadzeniem Europejskiego Rynku Wewnętrznego (od 1993), likwidacją kontroli granicznych (od 1995) i utworzeniu Europejskiej Unii Gospodarczej i Walutowej (od 1999) zdawał się zmieniać sposób postrzegania regionów granicznych przez szeroką opinię publiczną: regiony graniczne nie znajdowały się już w położeniu brzegowym w każdym z narodowych państw, lecz leżały w środku dużych transnarodowych regionów. Poprzez dwu- i wielostronne porozumienia w znaczący sposób przyczyniały się, poprzez współpracę transgraniczną jak i transnarodową, do przezwyciężania granic i integracji regionów przygranicznych.

Jednak odmienne języki i kultury, a w szczególności odmienne systemy prawne, administracyjne i zabezpieczenia społecznego po każdej ze stron granicy międzypaństwowej często okazywały się ciągle prawie że niedającymi się przekroczyć barierami, na przykład w toku wykorzystania elementów infrastruktury i usług publicznych. Również transgraniczny rynek pracy, mimo szeroko zakrojonych regulacji dotyczących swobody przepływu siły roboczej, wydaje się być jeszcze daleką przyszłością. W wielu obszarach usług publicznych, w szczególności w zakresie edukacji i opieki zdrowotnej, do dziś ich transgraniczna realizacja jest nadal wyjątkiem. Jedynie w zakresie możliwości robienia zakupów, spędzania czasu wolnego w różnych formach oraz w transporcie granica prawie że nie stanowi już dzisiaj żadnej przeszkody.

Struktury przestrzenne i ich zmiany na obszarach przygranicznych, ale częściowo również na obszarach oddalonych od granicy, cechuje z jednej strony malejące znaczenie granic państwowych, a z drugiej strony dalsze istnienie różnych barier. Dla wspólnego transgranicznego działania obejmującego wszystkie poziomy przestrzeni duże znaczenie mają rzetelne informacje o strukturach i zjawiskach przestrzennych tak samo, jak ma to miejsce w narodowych systemach sprawozdawczych poszczególnych krajów i regionów. Tylko całościowe spojrzenie na poszczególne obszary cząstkowe po obu stronach granic narodowych może wykazać regionalne przeciwieństwa, wspólne struktury i tendencje rozwojowe, odkryć różnice funkcjonalne, ale i pozwala zobaczyć istniejące możliwości wspólnego funkcjonalnego uzupełniania się ponad granicami państw.

Raportowanie o rozwoju przestrzeni na obszarze Republiki Federalnej Niemiec i w Europie stanowi zasadnicze zadanie Federalnego Instytutu Badań nad Budownictwem, Miastami i Przestrzenią (BBSR) w Federalnym Urzędzie Budownictwa i Gospodarki Przestrzennej (BBR) i jako takie jest ono umocowane w Ustawie o Gospodarce Przestrzennej (ROG). Jej nowelizacja w 2008 r. podkreśliła formalnie transgraniczną perspektywę obserwacji przestrzeni poprzez wyszczególnienie obszarów graniczących z Niemcami (§ 25 ROG).

Wraz z integracją obszarów graniczących z Niemcami w układ obserwacji przestrzeni mamy też jednak zmianę perspektywy w statystyce regionalnej - odejście od niemieckiej w kierunku europejskiej statystyki. Do tego dochodzi specyfika faktu, iż na granicach i w sąsiadujących ze sobą regionach występują specyficzne problemy przestrzenne, które można analizować jedynie przy uwzględnieniu i wykorzystaniu różnych narodowych, jak i regionalnych źródeł statystycznych. W związku z tym włączenie i wykorzystanie miejscowego doświadczenia i wiedzy regionalnej – przy zaangażowaniu parterów regionalnych – ma decydujące znaczenie.

W tym kontekście system obserwacji przestrzeni instytutu BBSR dla Niemiec w średniej perspektywie czasowej ma zostać uzupełniony o bieżącą sprawozdawczość dotyczącą sąsiadujących regionów za granicą. W tym celu zainicjowano modelowe przedsięwzięcie gospodarki przestrzennej (MORO) pt. „Obserwacja przestrzeni Niemcy i graniczące regiony", które ma stworzyć ku temu podstawy przy wykorzystaniu regionalnego doświadczenia i wiedzy.

Wraz z jednoznacznym włączeniem poziomu regionalnego niniejszy projekt MORO odpowiada hipotezie mówiącej, iż transgraniczna obserwacja przestrzeni Niemiec wymaga przynajmniej dwóch przestrzennych poziomów obserwacji: perspektywy całych Niemiec i perspektywy regionalnej. Alternatywnie: Ogólnoniemiecka transgraniczna obserwacja przestrzeni ma za zadanie analizować rozwój przestrzenny Niemiec i graniczących z nim regionów jako całościowy obraz.

Transgraniczne konteksty i powiązania zostaną odzwierciedlone przy pomocy odpowiadających układowi krajowemu wskaźników głównych. W obserwacji regionalnej w sposób pogłębiony przeanalizowane zostaną aspekty bi- i multilateralne transgranicznej obserwacji przestrzeni. Poziomu regionalnego nie można przy tym zdefiniować w sposób jednoznaczny, ponieważ rozdzielczość przestrzenna i delimitacja poziomów regionalnych w bardzo dużym stopniu zależą od każdorazowo badanych problemów.

W przedsięwzięciu modelowym obserwacji przestrzeni (MORO) „Obserwacja przestrzeni Niemcy i graniczące regiony” udział wzięło siedem regionów modelowych, które zostały wyłonione w ramach otwartej procedury naborów i konkursów w latach 2015/16 (Rysunek 1.1):

- Szlezwik-Holsztyn/Południowa Dania/Zelandia
- Euroregion PRO EUROPA VIADRINA
- Międzynarodowy Region Jeziora Bodeńskiego
- Trójnarodowy Region Metropolitalny Górnego Renu
- Wielki Region (Großregion)
- Region Graniczny Charlemagne
- Niemiecko-Holenderskie Euroregiony

Poprzez 7 regionów modelowych w przedsięwzięciu modelowym biorą udział regiony ze wszystkich państw sąsiadujących z Niemcami (za wyjątkiem takich regionów w Republice Czeskiej).

Regiony modelowe różnią się między sobą nie tyko wielkością i formą organizacyjną. Rozpoczęły one niniejszy projekt MORO również w oparciu o bardzo różny poziom doświadczeń dotyczących transgranicznej obserwacji przestrzeni. W trzech regionach modelowych (Wielki Region, Trójnarodowy Region Metropolitalny Górnego Renu i Międzynarodowy Region Jeziora Bodeńskiego) funkcjonowały już długoletnie układy współpracy i zaawansowane systemy informatyczne dedykowane transgranicznej obserwacji przestrzeni. Są one (częściowo) publiczne i bazują na geodanych i danych statystycznych. Systemy te powstały pierwotnie w ramach projektów INTERREG.
W przypadku kolejnych regionów modelowych transgraniczną obserwacją przestrzeni zajmowano się raczej w kontekście projektów i (z konieczności) tylko etapowo. Wykorzystały one niniejszy projekt MORO do tego, aby przy zaangażowaniu odpowiednich podmiotów (planowanie krajowe i regionalne, urzędy statystyczne itd.) ustalić konieczne nakłady i wynikające z nich korzyści usystematyzowanej transgranicznej obserwacji przestrzeni i rozważyć oraz ewentualnie wdrożyć specyficzne elementy związane z trwałym ustanowieniem takiego systemu obserwacji.

Niniejszy raport z „przykładowymi wyciągami” z dłuższego, dostępnego jedynie w języku niemieckim raportu stanowi specyficzną formę streszczenia. Prezentuje on wybrane tematy i wyniki projektu MORO „Obserwacja przestrzeni Niemiec i graniczących regionów”. W niniejszym streszczeniu zrezygnowano z podania bibliografii i wyjaśnień metodycznych, z którymi można zapoznać się w pełnej wersji raportu.

Rysunek 1.1: Regiony Modelowe

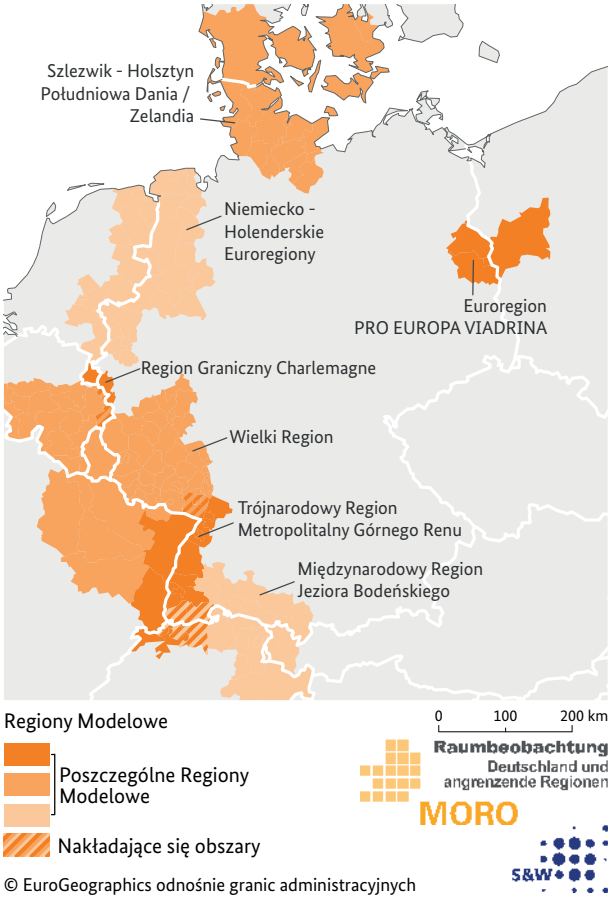

© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Niniejsze streszczenie ma przykładowo pokazać, jak mogłaby wyglądać transgraniczna obserwacja przestrzeni w Niemczech i jaką wiedzę analityczną można z takiego systemu pozyskać. Tym samym niniejsza publikacja ma głównie charakter prototypowy dla stałej sprawozdawczości, którą należałoby jeszcze ustanowić.

Analiza i prezentacje w rozdziałach tematycznych odzwierciedlają przestrzenne podejście wielopoziomowe. Przeważnie przyjmowana jest perspektywa ogólnoniemiecka – przy koncentracji na Niemczech i graniczących regionach łącznie albo z koncentracją przestrzenną na sytuacji po obu stronach obszaru przygranicznego. Perspektywa ta została uzupełniona przez uszczegółowienie w układzie regionalnym, które to uszczegółowienie dostarczyły regiony modelowe pozwalając na zajęcie się specyficznymi kwestiami lub problemami wymagającymi przestrzennie bardziej szczegółowej obserwacji.

2 Granice jako bariery i okazje

Niemieckie pojęcie grenze zostało w średniowieczu zapożyczone od staropolskiego słowa *graniza/graenizen/greniz*. Zastąpiło stosowane uprzednio w języku niemieckim pojęcie *mark*, przy czym stopniowo rozprzestrzeniało się i przyjęło się w układzie ze wschodu na zachód. Jeszcze dziś jest to słowo pokrewne pojęciu używanemu w większości języków słowiańskich, tak jak w języku polskim (*granica*) i czeskim (*hranice*), a tym samym w obu państwach sąsiadujących od wschodu z Niemcami. To słowo i jego rozumienie weszło również do innych języków germańskich i tak na przykład do holenderskiego (*grens*) i duńskiego (*grænse*). Jedynie w języku francuskim słowo odzwierciedlające pojęcie granica (*frontière*) pochodzi z innej rodziny języków – z rodziny języków romańskich.

Rysunek 2.1: Granice jako bariery

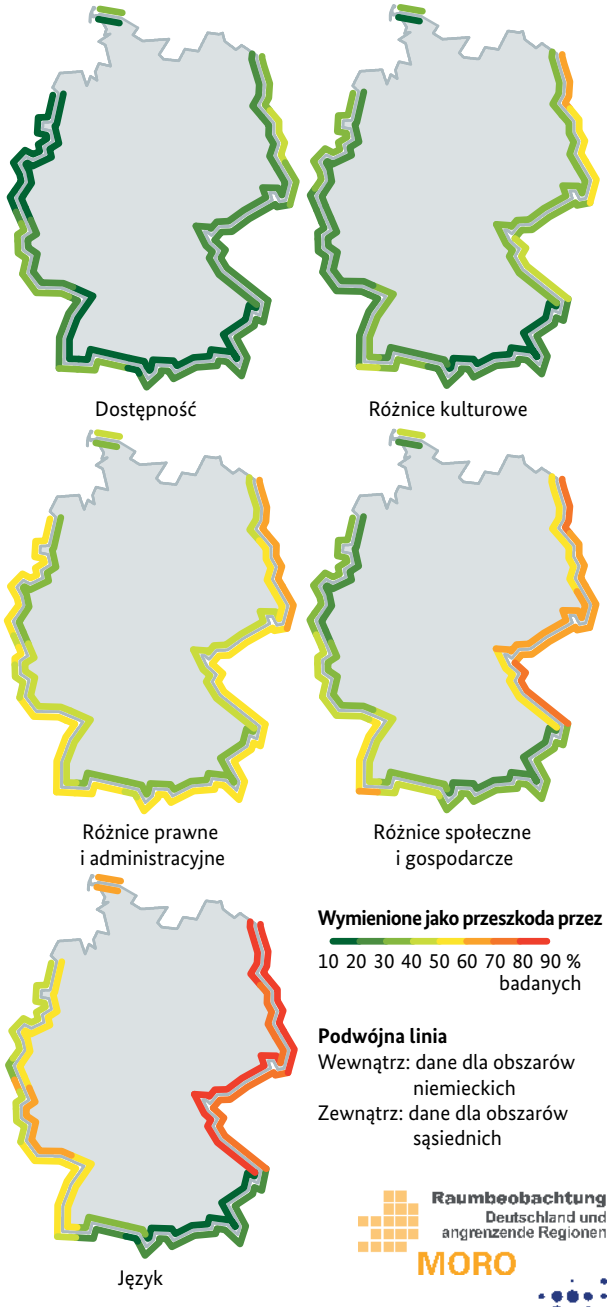

Źródło danych: Komisja Europejska Eurobarometr 422
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Granica państwowa jest jedną z konstytuujących cech każdego państwa, które zaznacza rozciągłość przestrzenną jego suwerenności i stanowi podstawę (transgranicznych) stosunków społecznych. Rola granicy państwowej jest dla regionów granicznych ambiwalentna. Z jednej strony granice stanowią jasne bariery, z drugiej strony oferują specyficzne opcje i potencjał, których nie ma w innych regionach.

W badaniach ankietowych przeprowadzonych przez Komisję Europejską na próbie ok. 40.000 mieszkańców rejonów granicznych w Europie ustalono zakres mobilności transgranicznej, wzajemnego zaufania i znaczenia barier we współpracy transgranicznej (EC 2015). Przeglądając wyniki przy wyborze filtra Niemcy i przygraniczne regiony przygraniczne można zobaczyć, jaki rodzaj barier jest w jakim stopniu odbierany jako przeszkoda (Rysunek 2.1). Jednocześnie transgraniczna dostępność i różnice kulturowe prawie nie stanowią już barier. W o wiele większym stopniu mówi się o różnicach administracyjnych między państwami jako barierze dla współpracy transgranicznej. Jeszcze bardziej zróżnicowane są regiony przygraniczne w recepcji różnic gospodarczych i społecznych jako barier. Największą barierę stanowią różnice językowe, szczególnie na pograniczach polsko-niemieckim i czesko-niemieckim. W przypadku wszystkich typów barier ich recepcja w państwach sąsiednich jest prawie zawsze trochę bardziej krytyczna niż po stronie niemieckiej.

Patrząc na wszystkie czynniki, najmniejsze bariery postrzegane są na pograniczu ze Szwajcarią i Austrią, tuż za nimi sytuują się granice z Holandią i Danią, a dalej za nimi z Belgią, Luksemburgiem i Francją. W przeciwieństwie do powyższego na granicach polsko-niemieckiej i niemiecko-czeskiej najwyraźniej odnotowuje się nadal znaczące różnice prawne i administracyjne oraz ekonomiczne i społeczne, a w szczególności bariery językowe.

Rysunek 2.2: Transgraniczna mobilność

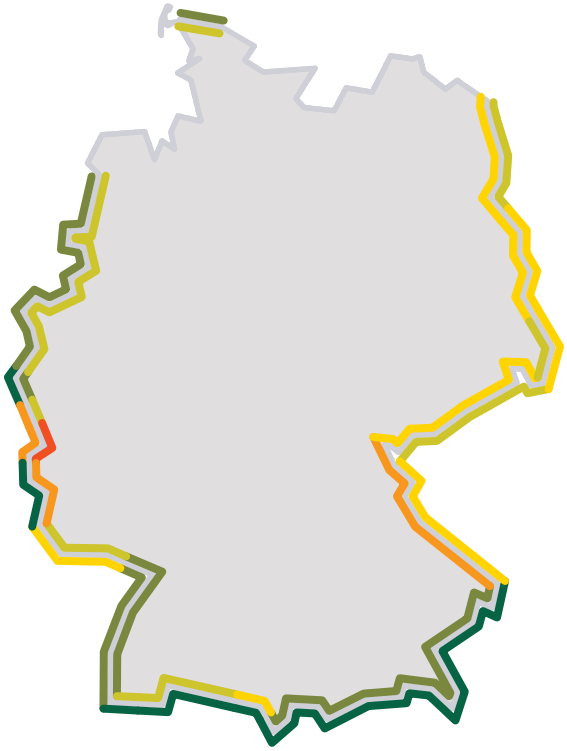

W kraju sąsiada było

90 80 70 60 50 40 30 % badanych

Podwójna linia
Wewnątrz: dane dla obszarów niemieckich
Zewnątrz: dane dla obszarów sąsiednich

Źródło danych: Komisja Europejska Eurobarometr 422
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Rysunek 2.3: Transgraniczne zaufanie

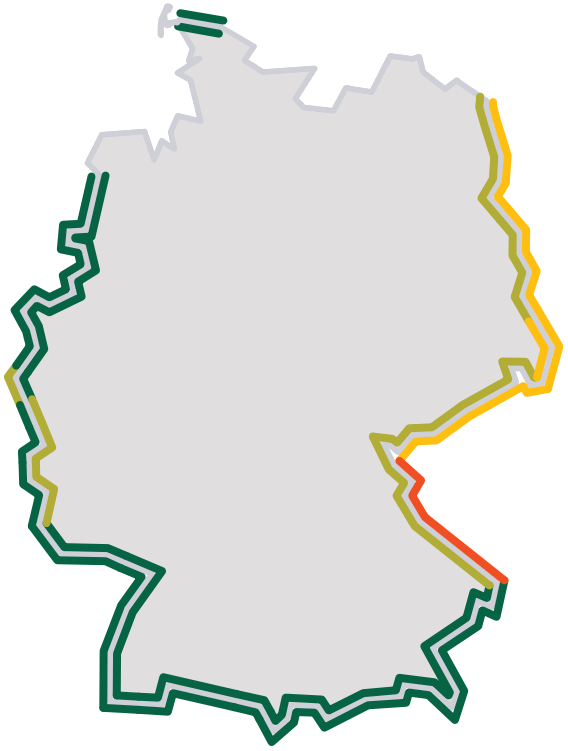

Wysokie zaufanie do osób z sąsiedniego kraju ma

90 80 70 60 50 % badanych

Podwójna linia
Wewnątrz: dane dla obszarów niemieckich
Zewnątrz: dane dla obszarów sąsiednich

Źródło danych: Komisja Europejska Eurobarometr 422
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Transgraniczna mobilność rosła w przeszłości stale. Wraz z likwidacją stacjonarnych kontroli granicznych w toku implementacji porozumienia z Schengen zlikwidowano ostatnie widoczne bariery dla transgranicznej mobilności. Procentowy udział mieszkańców pogranicza, którzy byli już raz w kraju sąsiada, jest wyraźnie zróżnicowany w poszczególnych regionach (Rysunek 2.2). Do kraju sąsiada podróżujemy przede wszystkim z powodów turystycznych i chęci spędzenia czasu wolnego, następnie na zakupy i w celu skorzystania z prywatnych usług.

Europejski proces integracyjny generalnie, a współpraca transgraniczna w szczególności wymagają wzajemnego zaufania pomiędzy mieszkańcami i działającymi podmiotami. W całej Europie – mierząc wskaźnikiem opisującym tą kategorię w sposób pośredni – osiągane są bardzo wysokie wartości. I tak 82 procent mieszkańców regionów granicznych jest sobie w stanie wyobrazić, iż osoba z danego kraju sąsiedniego byłaby ich przełożonym, kolegą, sąsiadem, ale i członkiem rodziny (EC 2015). To wysokie wzajemne zaufanie odnosi się również do niemieckich regionów granicznych i ich sąsiadów, z tym że przy pewnym zróżnicowaniu przestrzennym (Rysunek 2.3).

Poprzez wzajemne zaufanie regiony pogranicza dysponują specyficznymi cechami i potencjałem, które czynią z nich obszary szczególnych możliwości. Polegają one na specyficznej integracji rynków, w szczególności rynków pracy, na regionalnej konkurencyjności bazującej na atrakcyjności industrialnej i kulturowej, na szczególnym kapitale ludzkim i społecznym, tworzeniu zintegrowanych usług publicznych oraz wspólnym zagospodarowaniu zasobów naturalnych.

3 Na drodze do niemiecko-duńskiej obserwacji przestrzeni

Kraj związkowy Szlezwik-Holsztyn i duński region Południowej Danii i Zelandii tworzą naturalne i geograficzne ogniwo łączące Europę Północną i Środkową. Ich położenie cechuje bliskość Hamburga i Kopenhagi – dwóch najbardziej atrakcyjnych i gospodarczo najsilniejszych metropolii Europy. Stała przeprawa przez cieśninę Fehmarnbelt w przyszłości jeszcze silniej zwiąże obydwa regiony metropolitalne, co otwiera przed niemiecko-duńską współpracą ogromne szanse skorzystania z dynamiki rozwoju obydwu metropolii. Jednocześnie obserwacja przestrzeni staje przed nowymi wyzwaniami.

Niezależnie, czy chodzi o transport, rozwój gospodarczy, badania i rozwój, zapotrzebowanie na siłę roboczą, kulturę, przygotowywanie terenów pod określone funkcje, czy też jakość życia: nie ma obszaru rozwoju kraju, o którym można myśleć w horyzoncie wyłącznie granic samego kraju związkowego Szlezwik - Holsztyn. W globalnej konkurencji regionów rośnie potrzeba tworzenia wielkoprzestrzennych gospodarczych i transgranicznych obszarów powiązań oraz wspierania ich rozpoznawalności.

W systematycznej obserwacji przestrzeni do tej pory bierze udział tylko południowa część Szlezwiku-Holsztyna w ramach regionu metropolitalnego Hamburga. W obu duńskich regionach sąsiednich Zelandia i Południowa Dania obserwacja przestrzeni w przeszłości miała miejsce wyłącznie w ramach projektów i akcji; w tych obszarach granicznych do tej pory nie funkcjonowała systematyczna obserwacja. Jednak od dłuższego czasu funkcjonują pomysły i trwają prace wstępne na rzecz stworzenia wspólnego banku danych na wzór duńsko-szwedzkiego statystycznego banku danych Øresund (www.orestat.se). Realizacja rozbiła się o odmienne wymagania poszczególnych podmiotów i brak środków finansowych. Udział w niniejszym przedsięwzięciu modelowym gospodarki przestrzennej stanowi nową próbę jego osadzenia.

Szlezwik–Holsztyn, Południowa Dania i Zelandia tworzą historycznie zakorzeniony obszar rdzeniowy duńsko-niemieckiej współpracy, która w pewnych okolicznościach i w odniesieniu do określonych tematów jest uzupełniana o inne podmioty i regiony z Niemiec, Danii, Szwecji i Norwegii. Odmiennie delimitowane przestrzennie obszary współpracy stanowią wyzwanie dla systemu obserwacji przestrzeni. Aby móc odzwierciedlać powiązania na małych, jak i dużych obszarach, zamiast trwale delimitowanego obszaru ma zostać zdefiniowany ściślejszy obszar rdzeniowy (Szlezwik–Holsztyn, Południowa Dania, Zelandia), który będzie uzupełniany o elastycznie delimitowane obszary badawcze, które w zależności od kontekstu i tematyki mogą obejmować całą Danię, a nawet sięgać aż po Oslo.

Różnorodne „kulisy przestrzenne" współpracy znajdują swoje odzwierciedlenie w rozlicznych kooperacjach (Rysunek 3.1), których partnerzy i podmioty są potencjalnymi użytkownikami wspólnego systemu obserwacji przestrzeni. Bezpośrednio na pograniczu następuje koncentracja na takich tematach jak osoby przemieszczające się przez granicę codziennie do pracy i z powrotem, turystyka, handel przygraniczny i wymiana kulturowa, którymi zajmują się w szczególności dwie organizacje „Region Sønderjylland-Schleswig" (Południowa Jutlandia-Szlezwik) i „Komitet Cieśniny Fehmarnbelt". Na poziomie regionów współpraca zorganizowana jest w oparciu o wyznaczonz dla programu INTERREG 5A „Niemcy-Dania" obszar wsparcia. W układzie wielkoobszarowym współpraca następuje wzdłuż transnarodowych korytarzy rozwojowych takich jak Trasa Jutlandii (i jej przedłużenie w kierunku do Oslo i Göteborga) lub współpracy STRING wzdłuż osi cieśniny Fehmarnbelt (Rysunek 3.2) i koncentruje się na tematach związanych z polityką transportową i gospodarczą. Te zróżnicowane merytorycznie priorytety pokazują dużą ilość tematów, dla których systematyczna niemiecko-duńska obserwacja przestrzeni może dostarczyć wartościowych informacji. Tym samym istniejące kooperacje mogłyby wygenerować wyraźną wartość dodaną.

Na początku 2017 r. odbyły się warsztaty z potencjalnymi użytkownikami i oferentami danych dla duńsko-niemieckiego systemu obserwacji przestrzeni. W toku wymiany poglądów z przedstawicielami istniejących systemów obserwacji przestrzeni (takich jak Region Metropolitalny Hamburga czy też region cieśniny Öresund) oraz podczas dyskusji w małych grupach planiści przestrzenni i branżowi, przedstawiciele turystyki, transportu i gospodarki oraz podmioty realizujące projekty wykazali duże zainteresowanie systematyczną obserwacją przestrzeni oraz zidentyfikowali w nim potencjał na rzecz wsparcia codziennej pracy oraz pogłębienia i dalszego rozwoju współpracy transgranicznej. Centralnymi podmiotami udostępniającymi odpowiednie oferty są instytucje oraz urzędy statystyczne i kartograficzne po obu stronach granicy. Obiecana z ich strony pomoc ma centralne znaczenie dla ustanowienia i aktualizacji wspólnego systemu obserwacji przestrzeni.

Aby spełnić różniące się bardzo od siebie w zależności od geograficznego i branżowego pochodzenia użytkowników oczekiwania, duńsko-niemiecki system obserwacji przestrzeni musi pokrywać szerokie spektrum tematyczne. Obejmuje on

Rysunek 3.1: Istniejąca współpraca na pograniczu niemiecko-duńskim

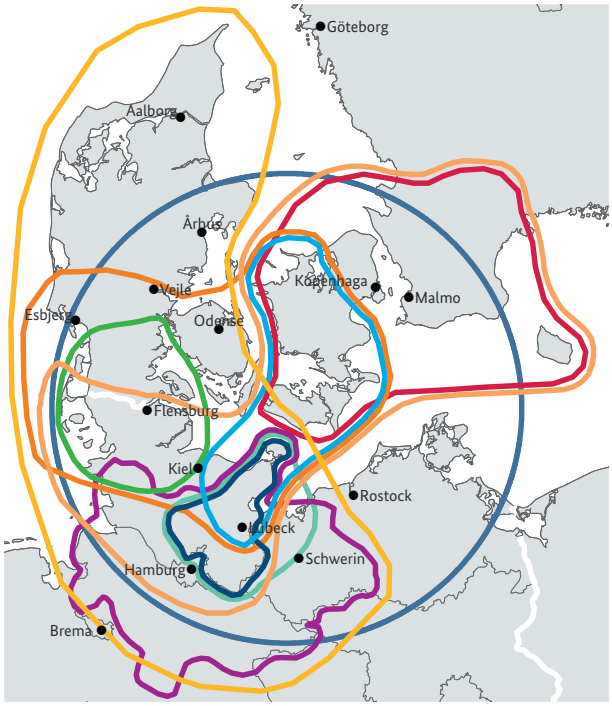

Istniejąca współpraca (wiosna 2017 r.)

- Program INTERREG 5 A
- STRING
- Fehmarnbelt Business Council
- Komitet Cieśniny Fehmarnbelt
- Zarządzanie Regionalne Fehmarnbelt
- Region Południowa Jutlandia - Szlezwik
- HanseBelt stowarzyszenie zarejestrowane
- Region Metropolitalny Wielkiej Kopenhagi
- Region Metropolitalny Hamburga
- Korytarz Jutlandzki

0 50 100 km

Raumbeobachtung Deutschland und angrenzende Regionen MORO

RRG

Źródło danych: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Obszarów Wiejskich i Integracji Kraju Związkowego Szlezwik - Holsztyn
© RRG GIS Datenbasis, RRG 2017

Rysunek 3.2: Korytarze rozwojowe i istniejąca współpraca na pograniczu niemiecko-duńskim

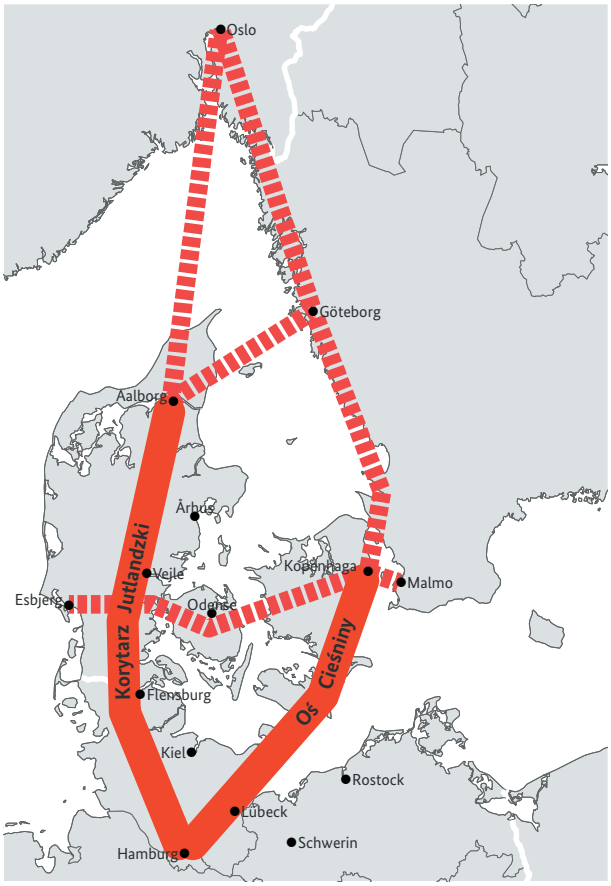

Korytarze współpracy i rozwoju

- Głowna oś
- Oś drugorzędna

0 50 100 km

Raumbeobachtung Deutschland und angrenzende Regionen MORO

RRG

Źródło danych: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Obszarów Wiejskich i Integracji Kraju Związkowego Szlezwik - Holsztyn
© RRG GIS Datenbasis, RRG 2017
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

takie kwestie jak rynkek pracy, edukacja, zachowania podczas zakupów, usługi publiczne oraz strumienie turystyczne i transportowe aż po powiązania gospodarcze oraz aspekty nauki i rozwoju. W sytuacji idealnej system ten powinien udostępniać dane wyjściowe, (zharmonizowane) wskaźniki bazowe i kontekstu, ale też dalej idące informacje i analizy. Poza każdorazowo aktualnym stanem aktualnym system powinien wykazywać szeregi czasowe dynamicznych zjawisk transgranicznych. Niektórzy użytkownicy postulują również udostępnianie statystycznych banków danych, z których mogliby pobierać podstawowe dane i wskaźniki dla mniejszych obszarów (w układzie siatek i gmin) celem samodzielnego dalszego ich przetwarzania. Inni użytkownicy preferują gotowe mapy do pobrania oraz interaktywne aplikacje GIS tak, aby móc sporządzać własne mapy i analizy.

Wartość dodana transgranicznej obserwacji przestrzeni polega nie tylko na udostępnieniu danych, ale przede wszystkim na towarzyszącej temu większej widoczności współpracy transgranicznej. Duńsko-niemiecka współpraca postrzega więc obserwację przestrzeni również jako instrument marketingowy służący lepszemu wyeksponowaniu potencjału obszaru pomiędzy metropoliami Hamburga i Kopenhagi. W tym celu ma zostać stworzona wspólna strona internetowa w formacie „portalu rozwoju przestrzennego", na której poza danym, wskaźnikami, mapami i analizami znajdą się również informacje o duńsko-niemieckim regionie oraz o linki do podmiotów i instytucji współpracujących w języku niemieckim, duńskim i ewentualnie angielskim.

Pozytywny odbiór warsztatów stanowił wsparcie dla partnerów projektu ze Szlezwiku-Holsztyna, Południowej Danii i Zelandii, którzy wczesnym latem 2017 r. sporządzili szeroko zakrojoną koncepcję systemu obserwacji przestrzeni obejmującą wyżej wymienione treści, funkcje, dane i wskaźniki. Jesienią 2017 r. przebadane zostaną opcje dotyczące wsparcia technicznego (wraz z szacunkowymi kosztami). Celem jest rozpoczęcie implementacji na początku 2018 r.

4 Stopień urbanizacji i potencjał demograficzny

Duża część ludności zamieszkała w pobliżu granicy mieszka w małych miastach, na przedmieściach i w gminach wiejskich. Większość korytarzy granicznych jest mniej zurbanizowana, niż wykazuje to średnia dla danego kraju. Obszarami bardzo wiejskimi są pogranicza Niemiec z Danią, Polską, Czechami, Austrią i Luksemburgiem. Strukturę małych miast w osadnictwie wykazują pogranicza pomiędzy Niemcami a Szwajcarią oraz między Niemcami a Belgią. Stosunkowo duży udział mieszkańców miast charakteryzuje pogranicza niemiecko-holenderskie, niemiecko-belgijskie i niemiecko-francuskie.

Niekiedy stopnie urbanizacji wzdłuż granicy różnią się bardzo (Rysunek 4.1). Wyjątkowo duże są różnice na granicach niemiecko-duńskiej, niemiecko-polskiej i niemiecko-francuskiej, ale również w pobliżu Salzburga i Bazylei oraz na niektórych obszarach pogranicza niemiecko-holenderskiego.

Rysunek 4.1: Różnice w stopniu urbanizacji na granicach w 2015 r.

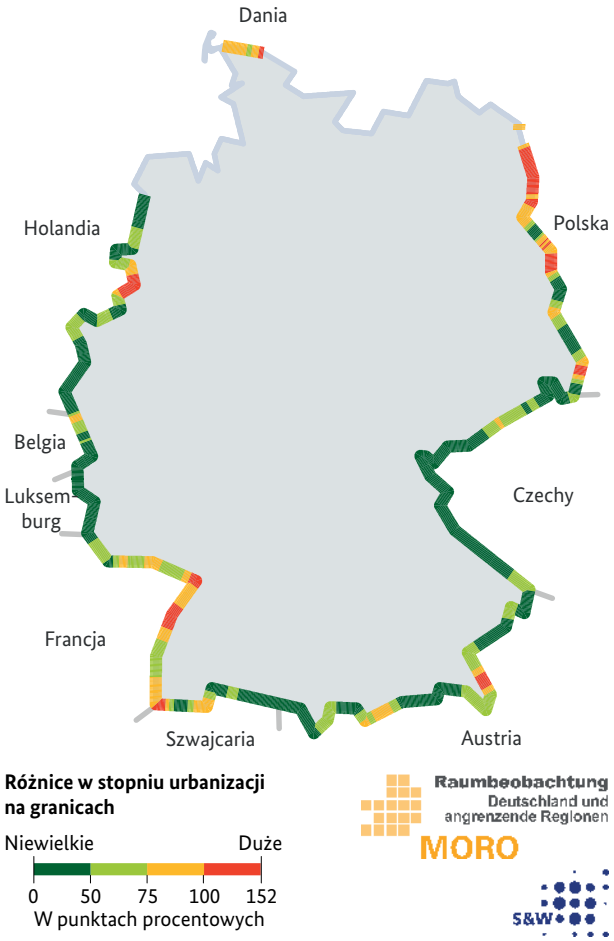

Grafika: Łączna różnica pomiędzy procentowym udziałem ludności zgodnie z klasyfkacją DEGURBA
Źródło danych: Obliczono przez S&W na podstawie danych Eurostatu i narodowych urzędów statystycznych (LAU2)

Tego typu różnice niekoniecznie pokazują brak równowagi w przygranicznym systemie sieci miast. W o wiele większym stopniu jest to informacja o transgranicznej organizacji obszarów funkcjonalnych, w ramach której funkcje miejscowości centralnych w hierarchii sieci osadniczej realizują większe miasta po sąsiedniej stronie granicy. Dla handlu, transportu oraz rynku pracy wynikają z tego regionalnie znaczące transgraniczne powiązania. Tego typu struktury istnieją na przykład na obszarach wokół transgranicznych miast takich jak Szczecin, Frankfurt nad Odrą, Salzburg, Bazylea, Strasburg, Karlsruhe i Enschede.

Większe transgraniczne obszary metropolitalne o znaczeniu europejskim i z niemieckim udziałem znajdują się wzdłuż granic zachodnich i południowych: Euregio Maas-Rhein (Moza-Ren) z trójkątem miast Akwizgran-Liège-Maastricht, Wielki Region z Luxemburgiem, Trójnarodowy Region Metropolitalny Górnego Renu ze Strasburgiem i Bazyleą, Region Jeziora Bodeńskiego z Zurychem i Region Metropolitalny Salzburga. W nich koncentruje się ludność, gospodarka, kapitał, infrastruktura, wiedza i kultura. Są one postrzegane jako siły napędowe rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego w Europie, jako centralne komponenty transgranicznego rozwoju przestrzeni oraz europejskich procesów integracyjnych.

Regionalny potencjał demograficzny odzwierciedla stosunek położenia miast względem siebie i możliwości wymiany pomiędzy zamieszkałą tam ludnością (Rysunek 4.2). Najwyższe wartości osiąga Region Metropolitalny Ren-Rura oraz monocentrycznie ustrukturyzowany region stołeczny Berlina. Na zachodzie i południowym zachodzie Niemiec, pomiędzy aglomeracjami i tamtejszymi państwami sąsiednimi zarysowują się większe, powiązane ze sobą korytarze osadnicze i transportowe, w których z dużym prawdopodobieństwem mają miejsce interakcje przestrzenne.

Również wzdłuż granicy saksońsko-czeskiej pomiędzy Dreznem a Pragą regionalny potencjał demograficzny jest stosunkowo wysoki. Poza obszarami metropolitalnymi widać raczej obszary o strukturze wiejskiej z niskim

Rysunek 4.2: Regionalny potencjał demograficzny w gminach w 2015 r.

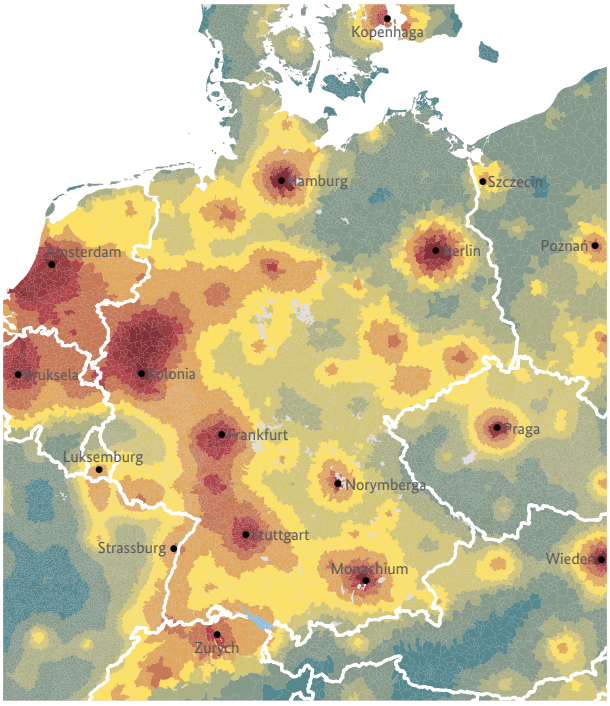

Regionalny potencjał demograficzny w gminach w 2015 r.
Ważony potencjał demograficzny w tys.

ponad 1.500	200 do 300
1.000 do 1.500	150 do 200
750 do 1.000	100 do 150
500 do 750	50 do 100
300 do 500	poniżejr 50

0 100 200 km

Raumbeobachtung Deutschland und angrenzende Regionen
MORO
S&W

Źródło danych: Obliczono przez S&W na podstawie danych Eurostatu i narodowych urzędów statystycznych (LAU2)
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Rysunek 4.3: Potencjał demograficzny ludności z krajów sąsiednich w regionalnym potencjale demograficznym w gminach w 2015 r.

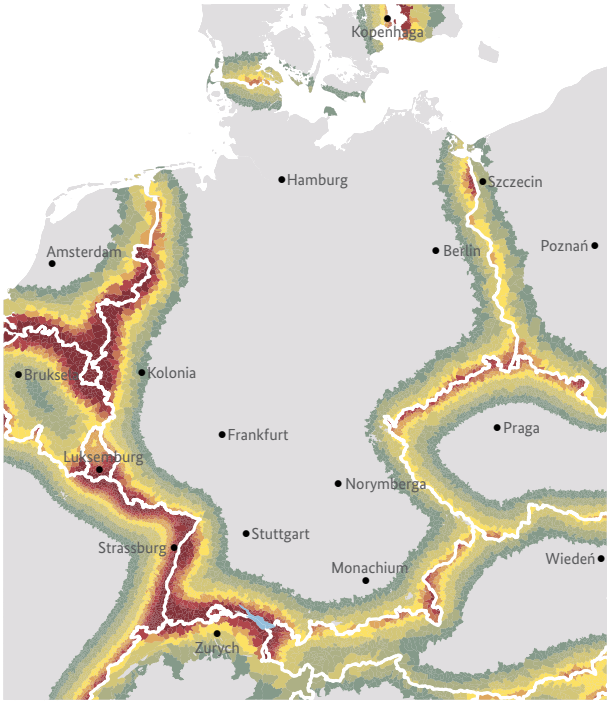

Regionalny potencjał demograficzny w gminach w 2015 r.
Wartość potencjału podzielona przez ludność w krajach sąsiednich w tys.

ponad 150	40 do 60
125 do 150	20 do 40
100 do 125	10 do 20
80 do 100	5 tdo 10
60 do 80	poniżejr 5

0 100 200 km

Raumbeobachtung Deutschland und angrenzende Regionen
MORO
S&W

Źródło danych: Obliczono przez S&W na podstawie danych Eurostatu i narodowych urzędów statystycznych (LAU2)
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

potencjałem demograficznym. Porównywalnie niskim potencjałem demograficznym charakteryzuje się pogranicze niemiecko-duńskie. Poza tym duże części polsko-niemieckiego korytarza granicznego, obszary wzdłuż granicy bawarsko-czeskiej i między Bawarią a Tyrolem oraz na obszarze Eifel. Za wyjątkiem regionu wokół Szczecina, regionalny potencjał demograficzny w polsko-niemieckim korytarzu granicznym po stronie polskiej – tak samo jak w korytarzu granicznym bawarsko-czeskim po stronie czeskiej i w korytarzu granicznym między Bawarią a Tyrolem po stronie austriackiej – jest niższy niż każdorazowo po niemieckiej stronie granicy.

Oddziaływanie otwartych granic widać bardzo wyraźnie przy porównaniu regionalnego potencjału demograficznego w ujęciu z i bez potencjału demograficznego danego kraju sąsiedniego (Rysunek 4.3). Na pograniczu niemiecko-holendersko-belgijskim regionalny potencjał demograficzny rośnie częściowo o ponad 150.000 mieszkańców, jeżeli doliczy się ludność z krajów sąsiednich. Również na obszarze Górnego Renu, w Wielkim Regionie, wokół Jeziora Bodeńskiego i w wielu innych regionach granicznych potencjał demograficzny z sąsiedniej zagranicy przyczynia się do wyraźnego wzrostu regionalnego potencjału demograficznego. Efekty te nie ograniczają się do zurbanizowanych i metropolitalnych obszarów granicznych. Również na obszarach raczej wiejskich ludność zamieszkała po drugiej stronie granicy – w ujęciu względnym – ma bardzo duże znaczenie dla regionalnego potencjału demograficznego. W szczególności w gminach nadgranicznych ten względny udział jest szczególnie wysoki i wielokrotnie wynosi nawet ponad 50 procent.

5 Ochrona przyrody w Trójnarodowym Regionie Metropolitalnym Górnego Renu

Trwałe zapewnienie naturalnych podstaw egzystencji jest ważnym celem współpracy międzynarodowej w Trójnarodowym Regionie Metropolitalnym Górnego Renu. Przy transgranicznych projektach (infrastrukturalnych) tereny chronione ustawowo lub umownie – jak obszary ochrony przyrody o znaczeniu międzynarodowym, krajowym i regionalnym – mają być uwzględniane już w procesie wyznaczania korytarzy bądź poszukiwania lokalizacji. Stanowią one również podstawę planistyczną chociażby dla transgranicznie uzgodnionych związków biotopów. Na zlecenie Konferencji Górnego Renu, Geoportal GeoRhena przeprowadza w swym obszarze mandatowym transgraniczną obserwację przestrzeni w odniesieniu do obszarów przyrody chronionej.

Jedną z najstarszych umów w zakresie ochrony przyrody na poziomie międzynarodowym jest *Konwencja Ramsar* z 1971 r. Jest to bazujące na dobrowolności porozumienie o wartych ochrony obszarach podmokłych, w szczególności w odniesieniu do ich znaczenia jako ważnych biotopów dla ptaków wodnych i wodno-błotnych. Niemiecko-francuski obszar Ramsar nad Górnym Renem rozpościera się na długości 190 km i obejmuje obszary łęgów nad Renem oraz częściowo również jego dopływów.

Międzynarodowe znaczenie mają również bazujące na ustawodawstwie Unii Europejskiej obszary *Natura 2000*. Podzielone są na obszary chronione z dyrektywy siedliskowej i obszary chronione z dyrektywy ptasiej. Nad Górnym Renem znajdują się duże części obszarów chronionych Natura 2000 wewnątrz kotliny Górnego Renu oraz na graniczących z nimi obszarach gór i pogórza. Po stronie francuskiej - w porównaniu ze stroną niemiecką - obszary Natura 2000 są szczególnie duże i zwarte. Jednak obszary Natura 2000 po stronie niemieckiej mają większy udział procentowy w całości powierzchni terenu. Wyjątkową rolę odgrywa Szwajcaria. W państwie nieczłonkowskim Unii Europejskiej rozporządzenia dotyczące Natury 2000 nie obowiązują, jednak w 1989 r. Szwajcaria zobowiązała się w ogólnoeuropejskiej Konwencji Berneńskiej do zachowania obszarów szczególnie wartościowych dla Europy, a związanych z występowaniem określonych gatunków flory i fauny oraz ich biotopów (tzw. obszary szmaragdowe). Ustawowo chronione obszary cząstkowe są w Szwajcarii przeważnie wyznaczone jako obszary ochrony przyrody.

Również wyznaczone przez UNESCO *rezerwaty biosfery* mają w regionach granicznych nad Górnym Renem znaczenie międzynarodowe. Zalicza się do nich Lasy Palatynatu oraz Północne Wogezy na północnym-zachodzie regionu metropolitalnego oraz zwarty teren południowego Schwarzwaldu o powierzchni ok. 630 km².

Obszary Ramsar i rezerwaty biosfery obejmują w Trójnarodowym Regionie Metropolitalnym Górnego Renu powierzchnię liczącą 2.492 km² (12,4% całkowitej powierzchni regionu), obszary Natura 2000 obejmują nawet powierzchnię 3.681 km² (18,3% całkowitej powierzchni regionu).

W odniesieniu do prawa ochrony przyrody, poszczególne państwa lub samorządy wyznaczyły w formie ustaw lub umów *obszary ochrony przyrody o znaczeniu krajowym lub regionalnym*. Specyfiką Szwajcarii jest to, iż każdy kanton posiada własny system ochrony wartościowych przyrodniczo terenów. W odróżnieniu od Francji i Szwajcarii w Niemczech nie ma regionalnych obszarów ochrony przyrody. Narodowe obszary ochrony przyrody koncentrują się na ochronie fragmentów krajobrazów o znaczeniu dla ochrony przyrody bądź krajobrazu oraz stanowiących biotopy, na których występują ważne gatunki. Pokazane zostały obszary ochrony przyrody o nieograniczonym mandacie regulacji oraz obszary, w których ochrona przyrody odbywa się na podstawie umów.

W prawie krajowym bądź regionalnym uregulowane zostały przedstawione na mapie *parki narodowe*, których celem i zadaniem jest zagwarantowanie naturalnej dynamiki, możliwie niezakłóconych procesów przyrodniczych oraz naukowa obserwacja środowiska, edukacja przyrodnicza i doświadczanie przyrody. Park Narodowy Schwarzwaldu istniej od 2014 r. i jest podzielony na część północną i południową.

Lasy chronione i ochronne zostały ujęte w jednej kategorii. Po stronie niemieckiej lasy te – poza jednym większym obszarem Rezerwatu Biosfery Las Palatynatu – to raczej małe rozrzucone tereny rozróżniane funkcjonalnie. We Francji „réserves biologiques forestières“ stanowią obszary wyjątkowo rzadko występujące o szczególnie bogatym wyposażeniu przyrodniczym lub wymagające szczególnej ochrony. W Szwajcarii chronione lasy znajdują się w regionach górskich w Alpach.

Narodowe i regionalne obszary przyrody chronionej, parki narodowe oraz lasy chronione i ochronne zajmują w Trójnarodowym Regionie Metropolitalnym Górnego Renu powierzchnię liczącą 1.064 km² (5,3% całkowitej powierzchni regionu).

Rysunek 5.1: Obszary przyrody chronionej na Obszarze mandatowym Konferencji Górnego Renu w roku 2016

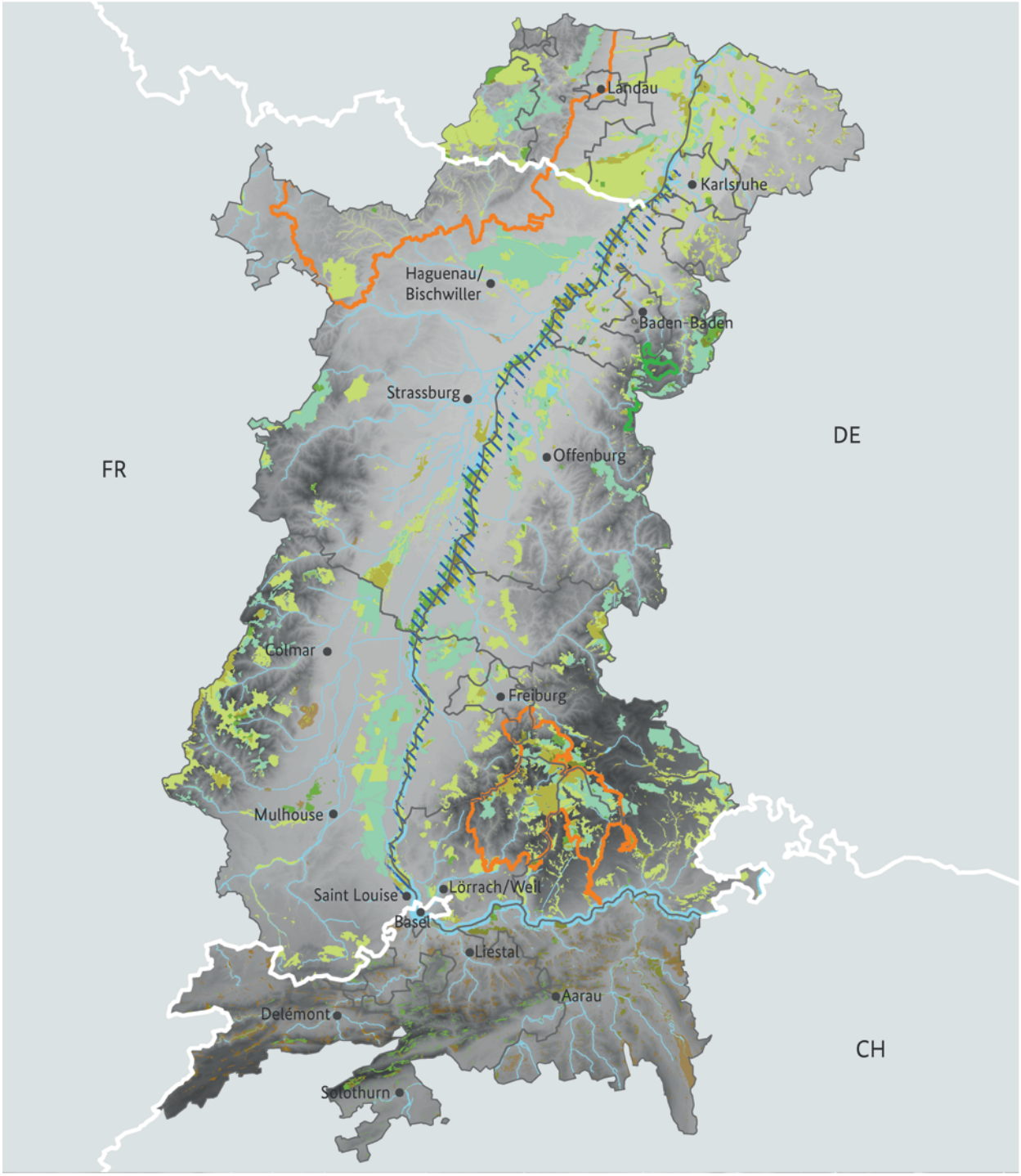

Obszary przyrody chronionej na Obszarze mandatowym Konferencji Górnego Renu w roku 2016

- Transgraniczny obszar RAMSAR
- Rezerwat Biosfery
- Obszary FFH (Natura 2000)
- Obszary Ochrony Ptaków (Natura 2000)
- Obszary Ochrony Ptaków i FFH (Natura 2000)
- Park Przyrody
- Obszar Natury Chronionej
- Lasy Ochronne i Buforowe

0 10 20 km

Raumbeobachtung Deutschland und angrenzende Regionen
MORO
GeoRhena

Banki danych: GeoRhena, AE Ökologie und Naturschutz der ORK, DREAL, Cellule SIG Région Grand Est, Région Grand Est, LUBW, République et Canton du Jura, Kanton: BS, BL, SO, AG,
© SRTM © OpenStreetMap-Contributers

6 Rozwój demograficzny w gminach

Długotrwały trend demograficzny polegający na wzroście liczby ludności w obszarach metropolitalnych i malejącej liczbie ludności na obszarach wiejskich utrzymywał się również w ostatnim czasie. W okresie pomiędzy 2011 a 2015 rokiem przede wszystkim miasta rdzeniowe i gminy na obrzeżach obszarów metropolitalnych i centrach nadrzędnych w hierarchii sieci osadniczej odnotowywały wzrost liczby mieszkańców, podczas gdy położone peryferyjnie mniejsze gminy musiały walczyć z nadal malejącą liczbą mieszkańców (Rysunek 6.2). Niezależnie od kierunku rozwoju demograficznego prawie wszystkie gminy dotknięte były zjawiskiem starzenia się mieszkańców – nawet jeżeli w różnym stopniu intensywności. Średnio ludność Niemiec jest starsza niż państw sąsiednich. Średnia wieku najwyższa jest w Niemczech Wschodnich.

Rysunek 6.1: Różnice w tendencjach rozwojowych w zakresie liczby mieszkańców na granicach pomiędzy 2011 a 2015 rokiem

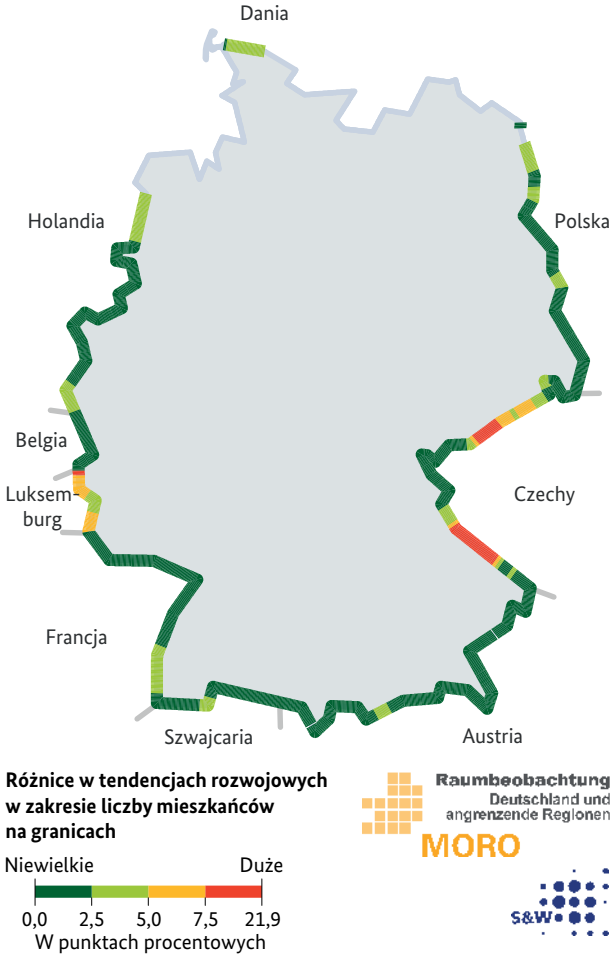

Źródło danych: Obliczono przez S&W na podstawie danych Eurostatu i narodowych urzędów statystycznych (LAU2)

Aktualna sytuacja demograficzna na pograniczu państw sąsiednich wzdłuż niemieckich granic zewnętrznych kształtowała się najczęściej poniżej średniej każdego z tych państw. Po stronie niemieckiej nie można tego tak jednoznacznie powiedzieć. Z jednej strony na obszarach granicznych z Polską i z Czechami Niemcy odnotowuje się spadek liczby ludności, z drugiej strony na granicy ze Szwajcarią, Austrią, Francją i Belgią niemieckie pogranicza zyskały mieszkańców w stopniu przekraczającym średnią ogólnoniemiecką.

W sumie rozwój demograficzny przebiegał po obu stronach danej granicy stosunkowo podobnie (Rysunek 6.1). Przyczyniło się do tego również odwrócenie trendu: wiele przygranicznych polskich i holenderskich gmin, które przez wiele lat odnotowywały wzrost liczby mieszkańców, walczą ostatnio z depopulacją. Po stronie duńskiej region pogranicza duńsko-niemieckiego dotknięty był spadkiem liczby ludności.

Większe przeciwstawne zjawisko demograficzne nastąpiło na pograniczu niemiecko-luksemburskim. W Luksemburgu w związku z migracją liczba ludności silnie wzrosła. Po stronie niemieckiej jedynie pojedyncze gminy partycypują w tym przyroście. Większość niemieckich gmin na pograniczu niemiecko-luksemburskim odnotowuje niewielki spadek liczby ludności. Największe różnice w rozwoju demograficznym istnieją w ostatnim czasie na granicy niemiecko-czeskiej, przy czym należy powiedzieć, że podczas gdy liczba ludności na granicy Saksonia-Północne Czechy po stronie niemieckiej malała, a po stronie czeskiej lekko rosła, to na granicy bawarsko-czeskiej liczba ludności po stronie niemieckiej była stosunkowo stabilna, a po stronie czeskiej jednoznacznie malała.

Rysunek 6.2: Tendencje rozwojowe w zakresie liczby mieszkańców na granicach pomiędzy 2011 a 2015 rokiem

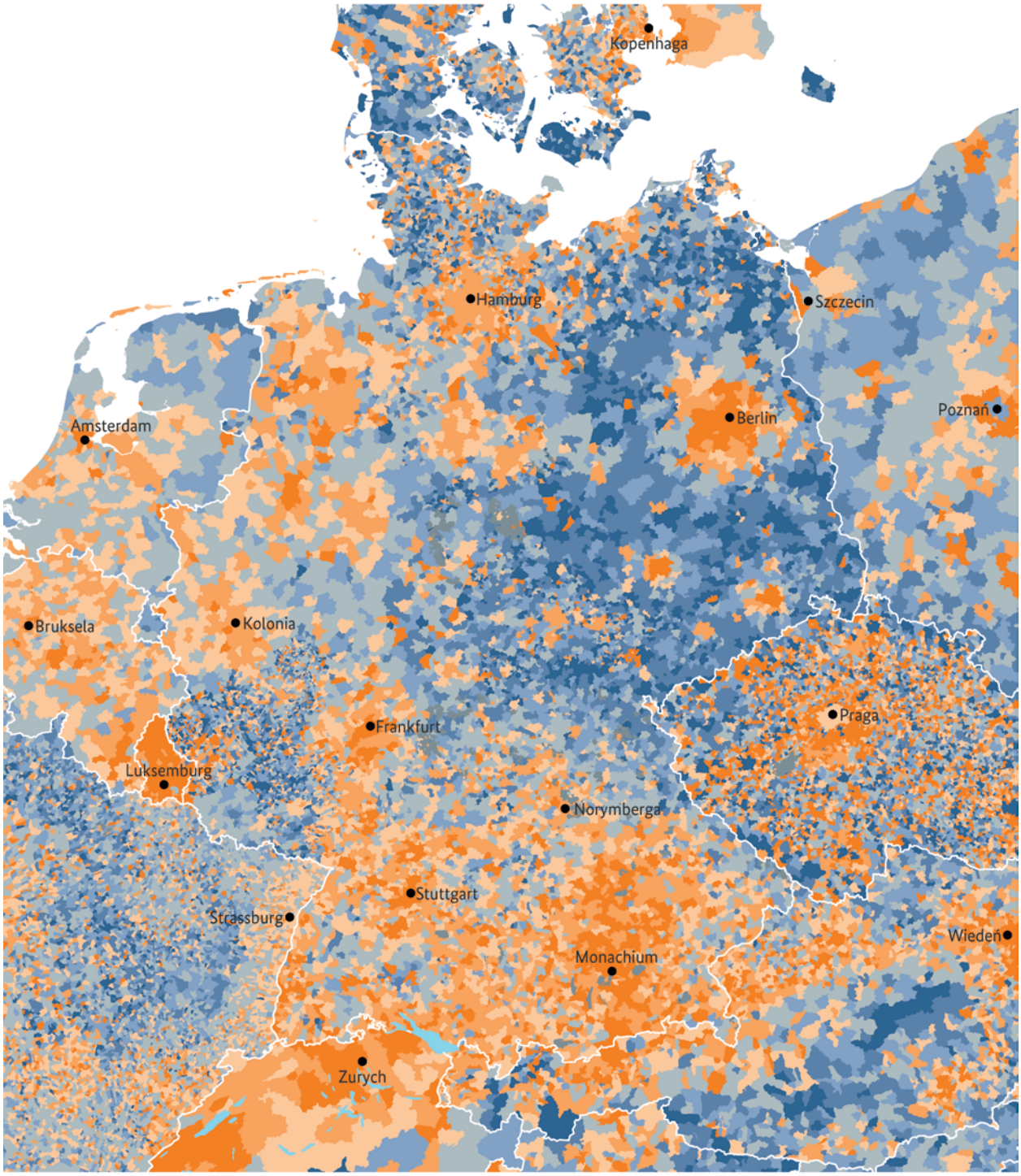

Tendencje rozwojowe w zakresie liczby mieszkańców na granicach pomiędzy 2011 a 2015 rokiem

- ponad +5,0 procent
- +2,5 ot +5,0 procent
- +1,0 do +2,5 procent
- -1,0 do +1,0 procent
- -2,5 do -1,0 procent
- -5,0 do -2,5 procent
- poniżej -5,0 procent
- Obszar bez mieszkańców

0 50 100 km

Raumbeobachtung Deutschland und angrenzende Regionen

MORO

S&W

Źródło danych: Obliczono przez S&W na podstawie danych Eurostatu i narodowych urzędów statystycznych (LAU2, CH=LAU1

© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

7 Przestrzenne rozmieszczenie ludności zagranicznej

Tendencje pokazują, iż na obszarach miejskich procent mieszkańców-obcokrajowców jest większy niż na obszarach wiejskich (Rysunek 7.1). Jednocześnie można między poszczególnymi krajami stwierdzić znaczące różnice poziomów tego wskaźnika. We wszystkich polskich regionach udział mieszkańców-obcokrajowców wynosi mniej niż 1 procent, podczas gdy w Luksemburgu więcej niż 45 procent. W Wiedniu, większej części Szwajcarii, Brukseli, wschodniej Belgii oraz w Monachium, Stuttgarcie, Norymberdze, Frankfurcie nad Menem i Düsseldorfie co piąty mieszkaniec posiada obce obywatelstwo. Wyraźnie niższy jest udział obywateli obcych w południowych i wschodnich Czechach, północno-wschodniej Holandii oraz w części wschodniej Francji i wschodnich Niemczech – poniżej 3 procent.

Rysunek 7.1: Procent obcokrajowców w regionach w 2015 r.

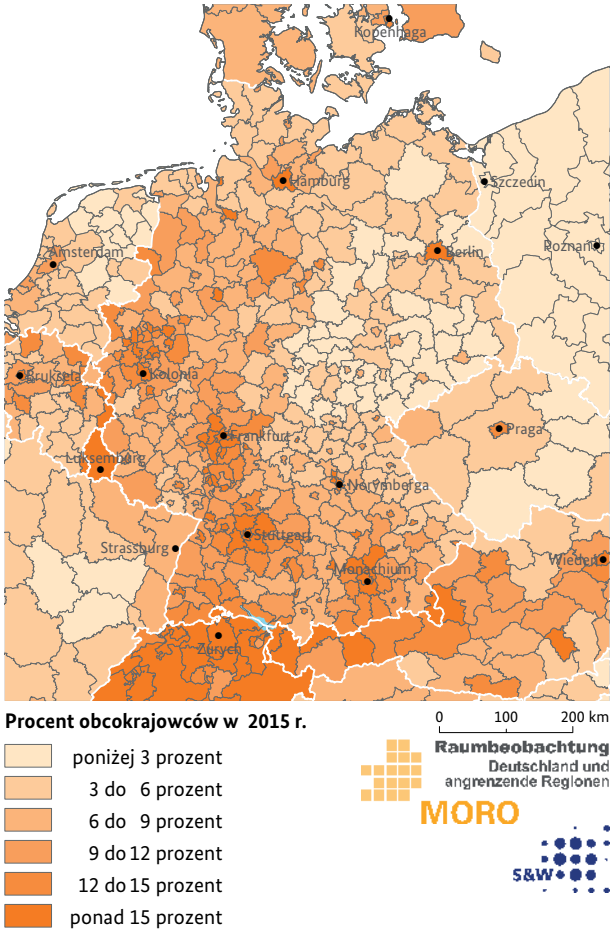

Źródło danych: narodowe urzędy statystyczne (PL,HU,HR=2011, FR=2014)
Obcokrajowcy są definiowani jako osoby bez obywatelstwa kraju zameldowania
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Decyzja o emigracji spowodowana jest z reguły motywami ekonomicznymi lub politycznymi. Wewnątrz Unii Europejskiej celem migracji siły roboczej są przede wszystkim regiony o lepszych możliwościach znalezienia zatrudnienia i wyższych wynagrodzeniach. Większość migrantów jest w wieku produkcyjnym. Zaraz za tym plasuje się zmiana miejsca zamieszkania przeważnie do miejscowości przygranicznej w sąsiednim państwie, przede wszystkim wtedy, gdy ceny nieruchomości i utrzymania są wyraźnie niższe, niż we własnym kraju.

Pomiędzy Niemcami a jego państwami sąsiednimi salda migracji są stosunkowo wyrównane. Bardzo duże dysproporcje występują jedynie w relacjach z Polską i Szwajcarią. Podczas gdy w Niemczech mieszka ponad 700.000 obywateli polskich, to odwrotnie tylko 5.300 Niemców mieszka w Polsce. Około 300.000 Niemców mieszka w Szwajcarii, a tylko niespełna 40.000 Szwajcarów w Niemczech.

W Niemczech prawie 1,5 miliona Turków stanowi największą grupę migrantów. Osiedlili się oni przeważnie w Niemczech Zachodnich i w Berlinie. Ten wzorzec podziału jest typowy dla wielu innych grup migrantów, również dla tych niespełna 700.000 Polaków, którzy stanowią drugą co do wielkości grupę zagranicznych mieszkańców w Niemczech – poza Berlinem stosunkowo niewielu Polaków mieszka w pobliżu polsko-niemieckiej granicy (Rysunek 7.2).

Obywatele pozostałych państw sąsiednich w większości posiadają swoje miejsca zamieszkania w Niemczech w pobliżu danej granicy. Szczególnie wyraźnie widać to w przypadku Holendrów i Luksemburczyków, którzy w dużym stopniu osiedlają się na danym pograniczu.

Porównywalnie zrównoważony jest w przeciwieństwie do powyższego rozkład Syryjczyków, którzy w bardzo krótkim czasie stali się piątą co do wielkości grupą zagranicznych mieszkańców w Niemczech. Jest to wynikiem zastosowania klucza podziału z Königstein, w oparciu o który rozdziela się przybyłych do Niemiec uchodźców na poszczególne kraje związkowe.

Rysunek 7.2: Obcokrajowcy według obywatelstwa w powiatach w Niemczech w 2015 r.

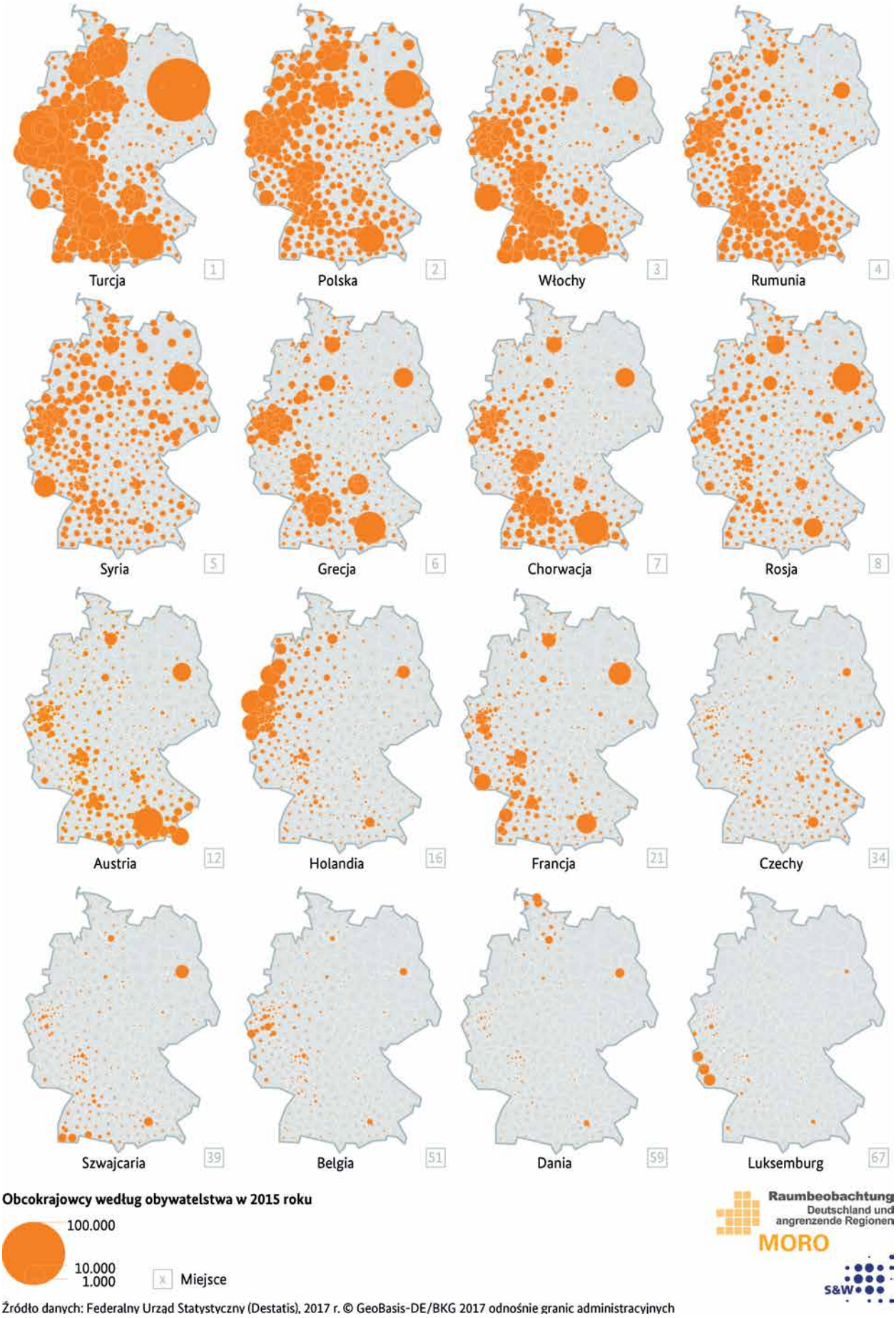

Źródło danych: Federalny Urząd Statystyczny (Destatis), 2017 r. © GeoBasis-DE/BKG 2017 odnośnie granic administracyjnych

8 Różnice w regionalnym potencjale gospodarczym

Struktura gospodarcza jest przestrzennie nierówno podzielona. W układach krajowych i regionalnych występują wyraźnie różnice pomiędzy regionami bogatymi i biednymi. W Niemczech znaczące dla ekonomii kraju przedsiębiorstwa przemysłowe i usługowe o wysokim zapotrzebowaniu na wysoko wykwalifikowaną siłę roboczą koncentrują się w silnych gospodarczo aglomeracjach południa i zachodu. Regiony o słabej strukturze gospodarczej znajdują się na ogół z dala od centrów gospodarczych, są często położone przygranicznie i cechuje je niska gęstość zaludnienia.

Na obszarach przygranicznych produkt krajowy brutto per capita z reguły jest niższy, niż średnia dla danego kraju.

Rysunek 8.1: PKB per capita mierzone siłą nabywczą jednego euro w regionach w 2014 r.

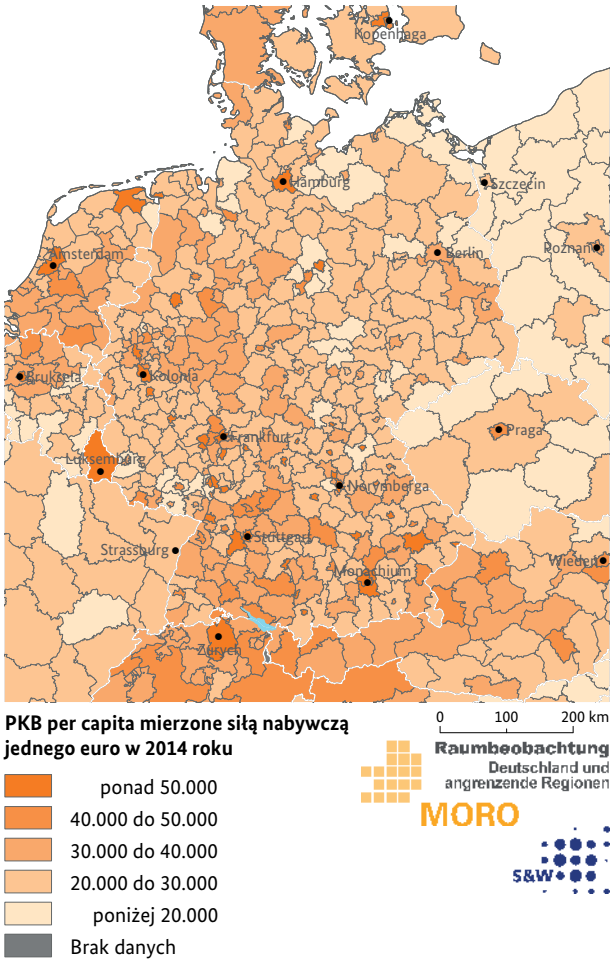

Źródło danych: Federalny Urząd Statystyczny (BFS)
Jednostka odpowiada Unijnej średniej siły nabywczej jednego euro
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Jedynie w Szwajcarii i Austrii regionalne PKB per capita na pograniczach z Niemcami jest wyższe niż dana średnia krajowa. Tam możliwe negatywne oddziaływanie położenia przy granicy jest kompensowane przez położone blisko granicy gospodarczo wydajne obszary aglomeracji takich jak Bazylea, Zurych, Innsbruck i Salzburg.

Po załamaniu się rozwoju gospodarczego w konsekwencji globalnego kryzysu finansowego i gospodarczego w roku 2009, już od następnego roku widać było pozytywne tendencje rozwojowe we wszystkich gospodarkach narodowych. Poza niewieloma wyjątkami niemieckie regiony osiągnęły wzrost gospodarczy kształtujący się powyżej średniej wzrostu gospodarczego w Unii Europejskiej. Relatywnie najwyższy wzrost gospodarczy odnotowały regiony na południu Niemiec. Sytuacja była pozytywna również w większości polskich, austriackich i szwajcarskich regionów oraz w Luksemburgu, który osiągnął szczególnie wysokie roczne wskaźniki wzrostu gospodarczego.

W przeciwieństwie do powyższego, Holandia i Francja oraz liczne regiony Belgii i Czech odnotowały spadek wzrostu gospodarczego. W krajach tych w szczególności obszary pogranicza doświadczyły w porównaniu ze średnią unijną wolniejszego rozwoju gospodarczego. Ponieważ jednocześnie tamtejsze niemieckie regiony graniczne odnotowywały ponadprzeciętnie wysoki wzrost, na tych pograniczach wzrosły dysparytety ekonomiczne.

Co do zasady istnieją pomiędzy regionami pogranicza w Niemczech i sąsiadującymi z nimi regionami pogranicza innych państw nawet i znaczne różnice w rozwoju gospodarczym (Rysunek 8.2). Najbardziej wyraźne są dysproporcje ekonomiczne na pograniczach niemiecko-luksemburskim i niemiecko-szwajcarskim. Nominalne PKB per capita jest w Luksemburgu i północno-zachodniej Szwajcarii o kilkadziesiąt tysięcy euro wyższe niż po niemieckiej stronie granicy. Należy przy tym uwzględnić jednak fakt, iż w obu regionach udział osób dojeżdżających do pracy w stosunku do liczby mieszkańców jest stosunkowo wysoki, a PKB per capita odnosi się do populacji ludności zamieszkałej. Mimo wszystko niepodważalna jest bardzo duża siła ekonomiczna państwa sąsiedniego.

Również na pograniczu niemiecko-duńskim PKB per capita jest wyższy po stronie duńskiej niż ten sam wskaźnik

Rysunek 8.2: PKB per capita na granicach w 2014 r.

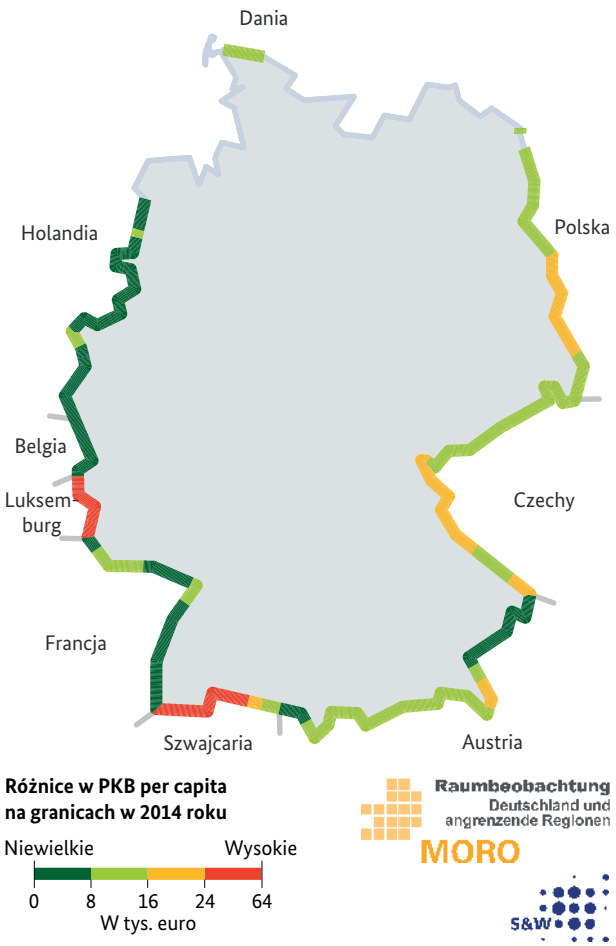

Źródło danych: Obliczono przez S&W na podstawie danych Eurostatu, BFS i narodowych urzędów statystycznych (LAU2)

Rysunek 8.3: PKB per capita mierzone siłą nabywczą na granicach w 2014 r.

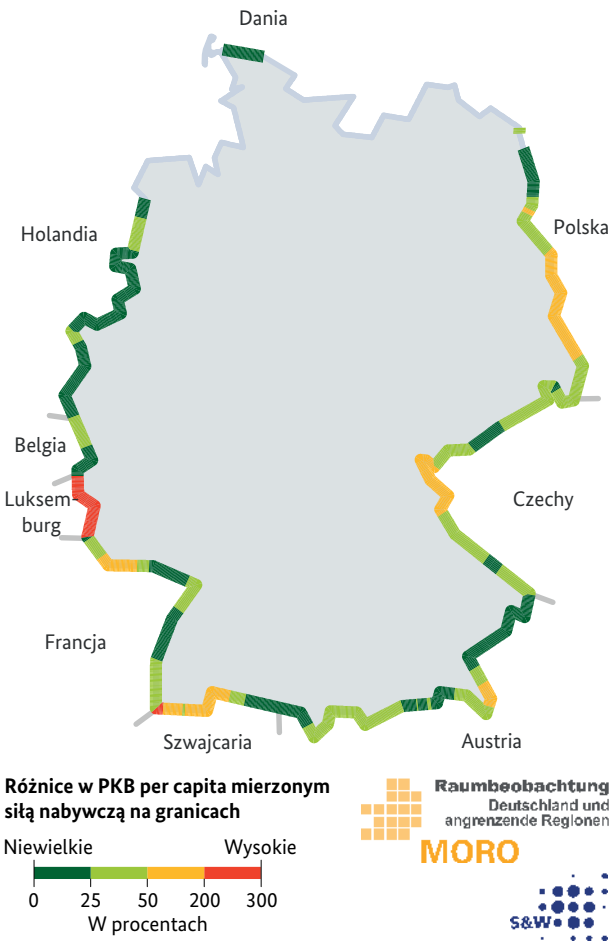

Źródło danych: Obliczono przez S&W na podstawie danych Eurostatu, BFS i narodowych urzędów statystycznych (LAU2)

po stronie niemieckiej o ponad 10.000 euro. Dokładnie odwrotnie wygląda ten stosunek na wschodnich granicach Niemiec z Polską i Czechami: PKB per capita po stronie niemieckiej jest na pograniczu o ponad 10.000 wyższe, niż po stronie polskiej bądź czeskiej. W pozostałych regionach stosunek ten jest porównywalnie zrównoważony.

Jeżeli uwzględni się poziom cen i siłę nabywczą, wówczas zaobserwowane dysproporcje w rozwoju gospodarczym wprawdzie maleją, jednak istniejące różnice ekonomiczne pozostają nadal zauważalne. PKB per capita ustalony na podstawie standardu siły nabywczej (PPS) jest w Niemczech o 54 procent niższy niż w Luksemburgu i o 79 procent wyższy niż w Polsce. Ta koegzystencja bogatych centrów gospodarczo-zatrudnieniowych z jednej strony oraz biedniejszych obszarów częściowych z drugiej strony jest obecna również przy uwzględnieniu różnych standardów siły nabywczej (Rysunek 8.1). Na terenach pogranicza regionalne dysproporcje ekonomiczne są mniej lub bardziej wyraźnie odczuwalne.

Najbardziej wyraźne różnice w poziomie PKB per capita ustalonym na podstawie PPS występują na granicy niemiecko-luksemburskiej, gdzie PKP per capita w Luksemburgu jest – pomimo uwzględnienia standardu siły nabywczej – ponad dwukrotnie wyższy niż po niemieckiej stronie (Rysunek 8.3). Natomiast sytuacja ekonomiczna na granicy niemiecko-duńskiej jest po uwzględnieniu PPS porównywalna. To samo można powiedzieć o cząstkowych obszarach niemiecko-polskiego i niemiecko-czeskiego pogranicza. Różnice w poziomie PKB per capita ustalanym na podstawie PPS na terenie pogranicza pomiędzy Meklemburgią-Pomorzem Przednim i województwem Zachodniopomorskim są stosunkowo niewielkie. Jednocześnie można zauważyć wzdłuż granicy silniejsze różnice pomiędzy danymi regionami. I tak pomiędzy Brandenburgią a województwem Lubuskim oraz Saksonią i Bawarią a regionem Karlowarskim zarysowują się jeszcze wyraźne różnice również w odniesieniu do PPS.

9 Regionalna struktura zatrudnienia

Rynki pracy w Niemczech i krajach sąsiadujących z Niemcami są bardzo zróżnicowane. Przestrzennie miejsca pracy koncentrują się przede wszystkim na zachodzie i południu Niemiec, w państwach Beneluksu i Szwajcarii oraz poszczególnych metropolitalnych centrach gospodarczych takich jak Kopenhaga, Hamburg, Berlin, Praga i Wiedeń.

Wprawdzie wszędzie tendencja wskazuje na dalszy wzrost już i tak przeważającego zatrudnienia w sektorze usług, jednak udział jest różny dla poszczególnych sektorów gospodarki (Rysunek 9.2). W szczególności w Polsce i w Czechach struktury zatrudnienia różnią się od tych w zachodnioeuropejskich społeczeństwach usług i informacji. Na niemieckim rynku pracy centralne znaczenie ma przetwórstwo przemysłowe i branża usług. W roku 2014 prawie 74 procent zatrudnionych w Niemczech to trzeci sektor, prawie 24 procent to drugi sektor, a jedynie 1,5 procent pierwszy. Za wyjątkiem Austrii wszystkie pozostałe państwa sąsiedzkie mają wyższy udział zatrudnionych w sektorze usług.

Rysunek 9.1: Struktury zatrudnienia na granicach w 2014 r.

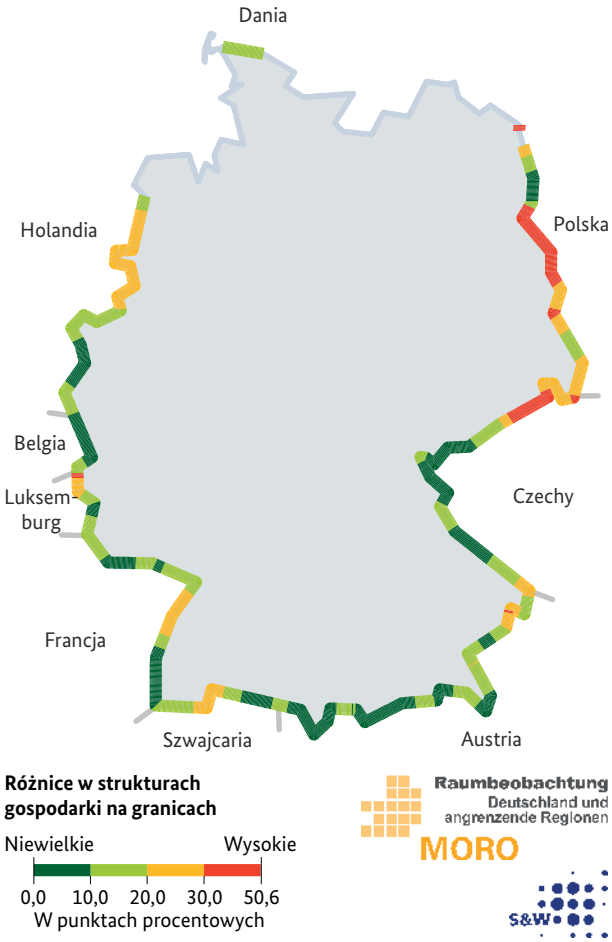

Grafika: skumulowana różnica łączna różnic procentowych w udziałach zatrudnienia w sektorach gospodarki
Źródło danych: Obliczono przez S&W na podstawie danych Eurostatu, BFS i narodowych urzędów statystycznych (LAU2)

Najwyższe wskaźniki zatrudnienia w rolnictwie liczące do 20 procent występują w Polsce i w Austrii. W regionach o strukturze wiejskiej na północy i południu Niemiec, w południowo-wschodnich Czechach, w Szwajcarii, w regionie Champagne/Szampanii, w belgijskiej prowincji Luksemburg i w częściach Holandii (np. północny Limburg) wskaźnik zatrudnienia w pierwszym sektorze wynosi jeszcze ponad 5 procent.

Przemysł i wytwórczość silnie cechują polski i czeski rynek pracy. Ponad jedna trzecia zatrudnionych w Czechach pracuje w sektorze przetwórstwa, W pobliżu granicy udział ten jest szczególnie wysoki. W Polsce wskaźnik zatrudnienia w drugim sektorze jest szczególnie wysoki w województwach wielkopolskim i dolnośląskim. W Niemczech prawie ¼ zatrudnionych należy przypisać do działu produkcji. Przede wszystkim na zachodzie i południu Niemiec na rynku pracy dominuje przemysł i wytwórczość, przy jednocześnie wysokim potencjale innowacyjnym średnich przedsiębiorstw. W wielu regionach Hesji, Turyngii, Badenii-Wirtembergii i Bawarii wskaźnik zatrudnienia w drugim sektorze wynosi ponad 40 procent. Tym samym niemiecki rynek pracy wyraźnie różni się od graniczących z nim zachodnich regionów. W zachodnioeuropejskich państwach sąsiadujących z Niemcami udział zatrudnionych w przemyśle jest zdecydowanie niższy niż w Niemczech. W prawie wszystkich regionach granicznych Niemiec wynikają z tego znaczące różnice w zakresie wskaźnika zatrudnienia w drugim sektorze w stosunku do sąsiedniej zagranicy.

W sektorze usług Holandia (83%), Dania (81%), Belgia (81%), Luksemburg (80%) i Francja (79%) osiągnęły w roku 2014 wyższy poziom zatrudnienia niż Niemcy, podczas gdy w Czechach (60%) i Polsce (58%) był on zdecydowanie niższy. Jeszcze wyższy w porównaniu z daną średnią krajową był wskaźnik zatrudnienia w sektorze usług w tych regionach, które posiadają stosunkowo niewiele przedsiębiorstw produkcyjnych, a jednocześnie posiadają znaczące intensywne usługowo centra gospodarcze i finansowe ze strukturami administracyjnymi. Na przykładzie Pragi widać,

Rysunek 9.2: Procent zatrudnionych według sektorów gospodarki w regionach w 2014 r.

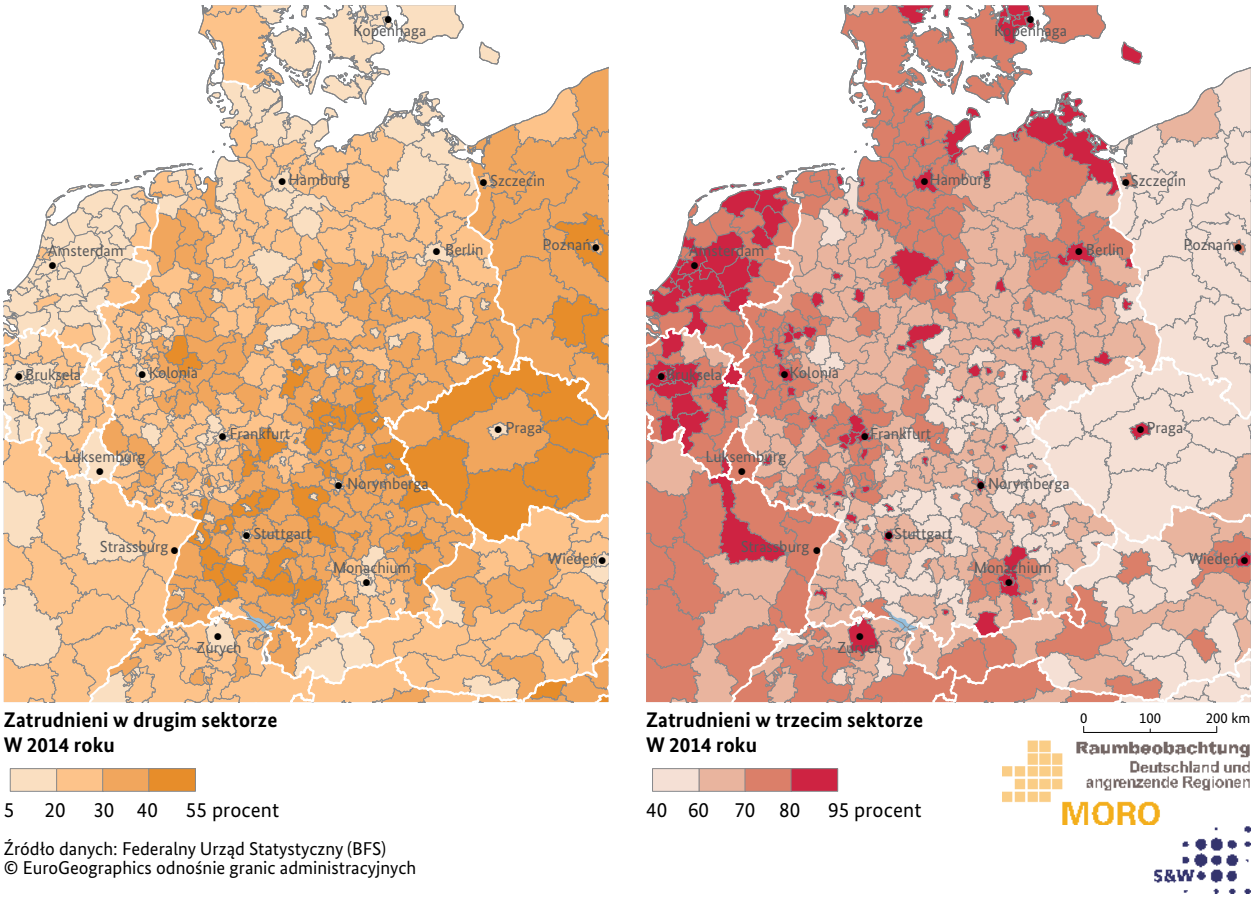

Źródło danych: Federalny Urząd Statystyczny (BFS)
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

iż regiony stołeczne są jednocześnie regionami usługowymi. Rozbieżności w udziale usług w całkowitym zatrudnieniu wzdłuż granicy odzwierciedlają różnice między państwami. W związku z tym niemieckie regiony graniczące z Polską i duża częścią Czech charakteryzują się wyższym udziałem miejsc pracy w sektorze usług niż regiony z nimi graniczące. Prawie we wszystkich innych regionach granicznych występuje sytuacja odwrotna, tj. zagraniczne regiony sąsiedzkie wykazują wyższy udział usług w całkowitym zatrudnieniu.

Na granicach sektorowe struktury zatrudnienia różnią się częściowo znacznie, częściowo jednak są do siebie podobne (Rysunek 9.1). Mogą się przy tym nakładać na siebie dwa zjawiska: z jednej strony regionalna struktura zatrudnienia znajduje się pod wpływem danego krajowego rynku pracy, z drugiej strony struktura gospodarcza jest zdominowana przez bardzo silne zróżnicowanie między miastami a obszarami wiejskimi. Konsekwencją tego jest fakt, iż położone blisko granicy średnie i większe miasta mogą w sektorowej strukturze gospodarczej określonego pogranicza przyczyniać się do wzmocnienia różnic na granicach. Dotyczy to na przykład Drezna dla granicy niemiecko-czeskiej, podczas gdy dla pozostałej części obszaru o strukturach wiejskich po obu stronach granicy – np. między Czechami a Bawarią – mimo odmiennych rynków pracy w obu państwach prawie albo w ogóle nie występują różnice w sektorowych strukturach zatrudnienia. Jednak położone blisko granicy centra gospodarcze mogą powodować też zrównanie się struktur zatrudnienia, jak to ma miejsce w przypadku Szczecina: jeżeli chodzi o struktury gospodarcze, różnice na niemieckiej granicy zewnętrznej są największe w polsko-niemieckim korytarzu granicznym. Jedynie w regionie wokół Szczecina o ponadproporcjonalnie wysokim wskaźniku zatrudnienia w sektorze usług sektorowa struktura zatrudnienia jest po obu stronach granicy porównywalna bez większych ograniczeń.

10 Rynek pracy i bezrobocie

Rynki pracy w poszczególnych państwach rozwijają się w ostatnich latach w bardzo zróżnicowany sposób. W Niemczech stopa bezrobocia osiągnęła na poziomie 12 procent swój najwyższy stan w roku 2005. Od tego czasu poza krótkotrwałym wzrostem w 2009 r. stale maleje. Aktualnie bezrobocie w Niemczech jest na bardzo niskim poziomie, w zaokrągleniu 4 procent Jedynie w Czechach bezrobocie było w 2016 r. podobnie niskie jak w Niemczech.

W pozostałych państwach sąsiedzkich stopa bezrobocia była wyższa. Za wyjątkiem Niemiec, Czech i Polski, w porównaniu z 2008 r. wszędzie wypadała gorzej. We Francji stopa bezrobocia wynosiła 10,4 procent i tym samym była najwyższa spośród wszystkich państw sąsiadujących z Niemcami. Z pewną różnicą wielkości za Francją plasuje się Belgia (7,8 %), Luxemburg (6,3 %), Polska i Dania (każda 6,2 %), Holandia i Austria (każda 6,0 %) oraz Szwajcaria (5,0 %).

Rysunek 10.1: Bezrobocie w regionach w 2016 r.

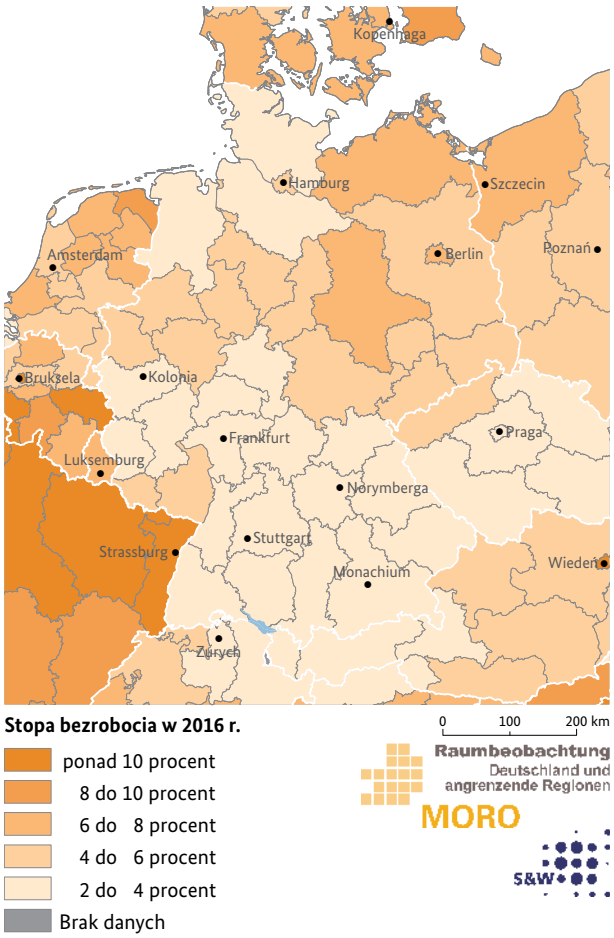

Źródło danych: Eurostat
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Polska doświadczyła w ostatnich latach największych wahań stopy bezrobocia. Przed przystąpieniem do Unii Europejskiej bezrobocie wynosiło ok. 20 procent. Po drastycznym spadku w okresie pomiędzy 2005 a 2008 r. i lekkim wzroście w kolejnych latach, w ostatnich 3 latach bezrobocie w Polsce silnie zmalało i w tej chwili kształtuje się na poziomie wielu innych państw sąsiadujących z Niemcami.

W układzie między Niemcami a regionami graniczącymi, bezrobocie różni się wyraźnie, przy czym poziom regionalnego bezrobocia jest silnie zdominowany przez ogólny jego poziom w poszczególnych państwach, jednak wewnątrz danego państwa narodowego następuje dalsze zróżnicowanie zjawiska (Rysunek 10.1). W południowych Niemczech oraz w częściach Niemiec zachodnich i północnych stopa bezrobocia w roku 2016 była najniższa – tak samo, jak we wschodniej Szwajcarii, zachodniej Austrii i dużych częściach Czech, jednak zdecydowanie wyższa była w Niemczech wschodnich, a tu w szczególności w krajach związkowych Berlin, Saksonia-Anhalt i Meklemburgia-Pomorze Przednie.

Na wschodniej granicy z Polską i Czechami oraz na granicy południowej z Austrią i Szwajcarią bezrobocie kształtuje się na stosunkowo podobnym poziomie (Rysunek 10.2). W przeciwieństwie do powyższego bardzo wyraźne są różnice na zachodniej granicy zewnętrznej Niemiec. W północno-wschodniej Francji i belgijskiej prowincji Liège bezrobocie wynosiło ponad 10 procent, podczas gdy w sąsiadujących niemieckich regionach granicznych kształtowało się na poziomie pomiędzy 2,7 procent (Region Trewiru) i 4,9 procent (Kraj Saary). Przeciwstawne sobie w ostatnich latach tendencje rozwojowe w zakresie bezrobocia doprowadziły tutaj do wyraźnego wzrostu różnic po obu stronach granicy. Trochę mniejsze, ale mimo wszystko odczuwalne różnice dotyczące bezrobocia istnieją na obszarach pogranicza na granicach Niemiec z Luksemburgiem, z północno-wschodnią Holandią i Danią (Rysunek 10.3).

Zasadniczo rozwój zjawiska bezrobocia przebiegał w ostatnich latach na zachodnich i południowych granicach Niemiec w sposób bardzo przeciwstawny. Za wyjątkiem wielkiego regionu Zurychu bezrobocie wzrastało tam we wszystkich regionach przygranicznych po stronie zagra-

Rysunek 10.2: Różnice dotyczące bezrobocia na granicach w 2016 r.

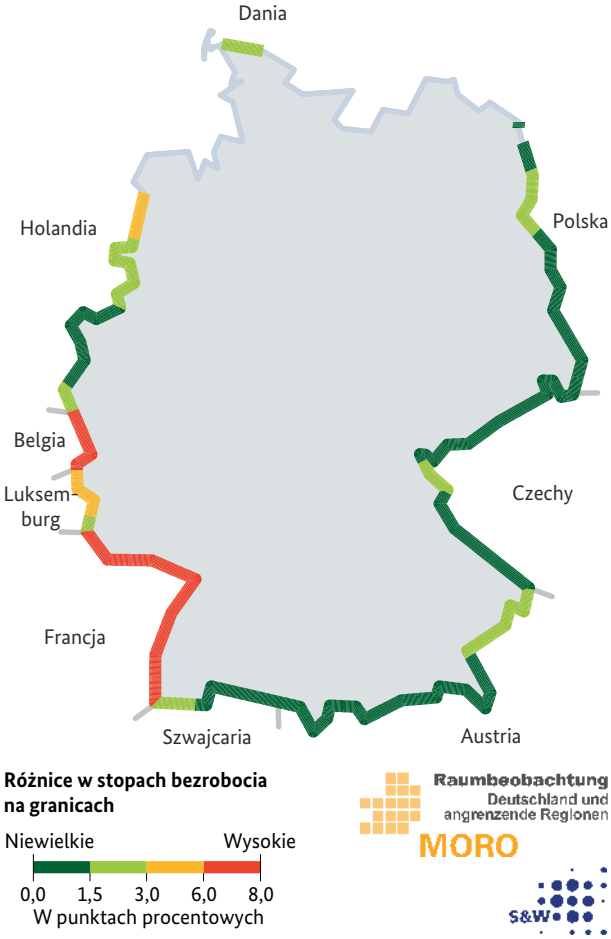

Źródło danych: Obliczono przez S&W na podstawie danych Eurostatu i narodowych urzędów statystycznych (LAU2)

Rysunek 10.3: Tendencje rozwojowe w zakresie stopy bezrobocia w latach 2011 i 2016

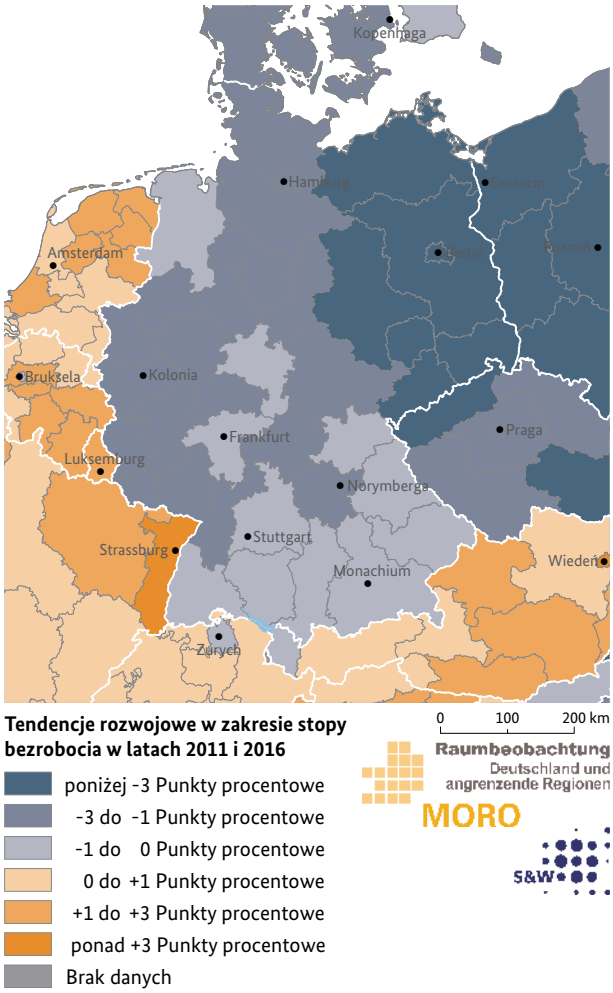

Źródło danych: Eurostat (NUTS 2), SI=NUTS 1
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

nicznej – przy jednoczesnym spadku po stronie niemieckiej. Na północnych i wschodnich granicach Niemiec, w przeciwieństwie do powyższego bezrobocie w obszarach przygranicznych spadało po obu stronach. Szczególnie silny był spadek stóp bezrobocia na wschodzie Niemiec, na zachodzie Polski i w północno-zachodnich Czechach.

W północno-zachodniej Polsce mimo wszystko tak samo jak na północy Francji i w belgijskim regionie Walonia nadal wysokie pozostawało bezrobocie wśród osób młodych. Wynosiło ono w roku 2016 niekiedy ponad 20 procent. W porównaniu do państw sąsiadujących, Niemcy charakteryzują się niskim wskaźnikiem bezrobotnych wśród osób młodych. W południowych Niemczech w roku 2016 w niektórych miejscach wynosiło ono nawet mniej niż 5 procent.

i Bezrobocie

Dane dotyczące bezrobocia są gromadzone w oparciu o jednolitą koncepcję Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) Narodów Zjednoczonych. Tym samym bezrobocie jest porównywalne w układzie międzynarodowym, z tego też powodu w niniejszym opracowaniu posłużono się powyższą koncepcją. Zgodnie z tą koncepcją MOP poszukujący pracy – niezależnie od tego, czy są zarejestrowani w urzędach pracy, czy też nie – są uznawani za bezrobotnych. Jednak osoby pracujące za wynagrodzenie choćby jedną godzinę w tygodniu są już kwalifikowane jako pracujące. Bezrobocie według statystyki bezrobocia Federalnej Agencji Pracy uwzględnia w przeciwieństwie do powyższego jedynie zarejestrowanych tam bezrobotnych, a bezrobotnych z zatrudnieniem o niewielkim zakresie godzinowym nie zalicza jako pracujących. Wskaźnik bezrobocia Federalnej Agencji Pracy z reguły jest wyższy, niż ten liczony w oparciu o koncepcję MOP.

11 Osoby przemieszczające się codziennie przez granicę do pracy i z powrotem

Jako tego typu osoby przekraczające granicę określa się osoby, które przemieszczają się pomiędzy krajem, w którym posiadają miejsce zamieszkania, a krajem, w którym pracują bądź zdobywają wykształcenie zawodowe. Unia Europejska wspiera prawo do swobodnego wyboru miejsca zamieszkania i pobytu oraz swobodnego dostępu do zatrudnienia. Od 1 maja 2011 r. pracobiorcy z Polski i Czech mogą bez ograniczeń pracować w Niemczech. Obywatele Szwajcarii cieszą się tą swobodą w ramach Unii Europejskiej na podstawie umów międzypaństwowych o swobodzie poruszania się.

Rysunek 11.1: Osoby przekraczające granicę w drodze do pracy w latach 2006, 2011 oraz 2016 i ich procent wśród zatrudnionych w regionach w 2016 r.

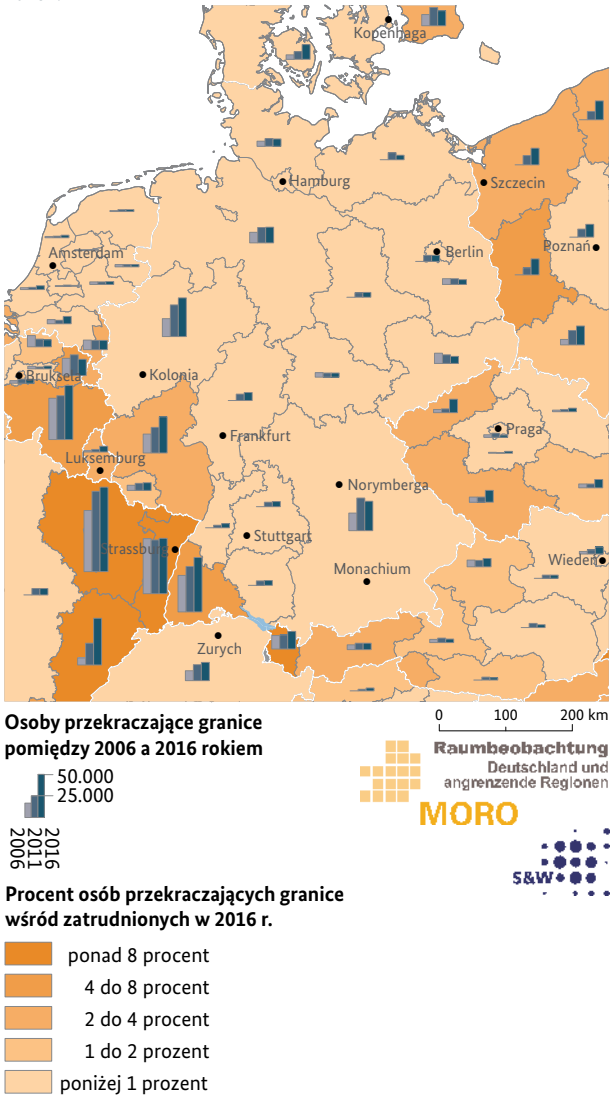

Źródło danych: Eurostat, obliczenia własne: Saksonia Anhalt =2015, Meklemburgia – Pomorze Przednie=2013, Turyngia=2011, Brema/Hamburg brak wartości bezwzględnych
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Zasadniczymi czynnikami transgranicznego przemieszczania się osób do pracy są regionalne różnice w możliwości znalezienia zatrudnienia oraz różnice w wysokości wynagrodzenia i kosztach utrzymania. W Niemczech większość osób przekraczających w tym celu granicę mieszka na pograniczu ze Szwajcarią, Luksemburgiem, Francją, Holandią i Austrią. Całkowita liczba osób wyjeżdżających z Niemiec codziennie do pracy wynosiła w 2016 r. według danych Eurostat (LFS) 284.400. Najwięcej pracowników transgranicznych/osób dojeżdżających do pracy za granicą wykazywała Francja na poziomie 454.000 osób, z czego ok. 1/10 jeździła do Niemiec. Kolejne miejsce zajęła Polska (180.000), Belgia (109.000), Austria (62.000), Czechy (56.000) i Holandia (44.000). Porównywalnie niewiele osób dojeżdża do pracy ze Szwajcarii (22.000), Danii (18.000) i Luksemburga (7.000).

Priorytetowym miejscem zatrudniającym osoby przemieszczające się przez granice jest Wielki Region, wzdłuż Górnego Renu i Szwajcaria (Rysunek 11.1). Wysokie udziały procentowe osób przemieszczających się przez granicę do miejsca pracy i z powrotem do miejsca zamieszkania wykazuje w 2016 r. francuski region Franche-Comté (11,2 %), Lotaryngia (11,1 %), Alzacja (8,2 %) oraz austriacki region Vorarlberg (10,3 %). W Niemczech podobnie wysokie wskaźniki osób przekraczających granicę w mniejszych obszarowo regionach odnotowano w Trewirze i nad Górnym Renem, a trochę niższe wartości w Kraju Saary.

Pomimo regionalnych różnic, w minionych 5 latach całkowita liczba osób przemieszczających się przez granicę wzrosła we wszystkich krajach, najwyższy stosunkowy przyrost odnotował Luksemburg, następnie Dania, Czechy, Polska i Holandia. W Niemczech stosunkowy przyrost osób przemieszczających się przez granicę z miejsca zamieszkania do miejsca pracy i z powrotem był najniższy, ponieważ tutaj ich liczba wzrosła jedynie na zachodzie.

Najwyższy udział osób przyjeżdżających do pracy z zagranicy odnotowała w 2016 r. Szwajcaria (300.000). Do o wiele mniejszego Luksemburga przyjeżdżało 180.000 osób przemieszczających się przez granicę, co stanowiło 42% tam zatrudnionych. W Niemczech (164.000) i Austrii (148.000) liczba osób codziennie dojeżdżających z zagranicy do pracy była niższa.

Rysunek 11.2: Osoby dojeżdżające przez granicę do pracy w Niemczech według krajów pochodzenia w powiatach w 2016 r.

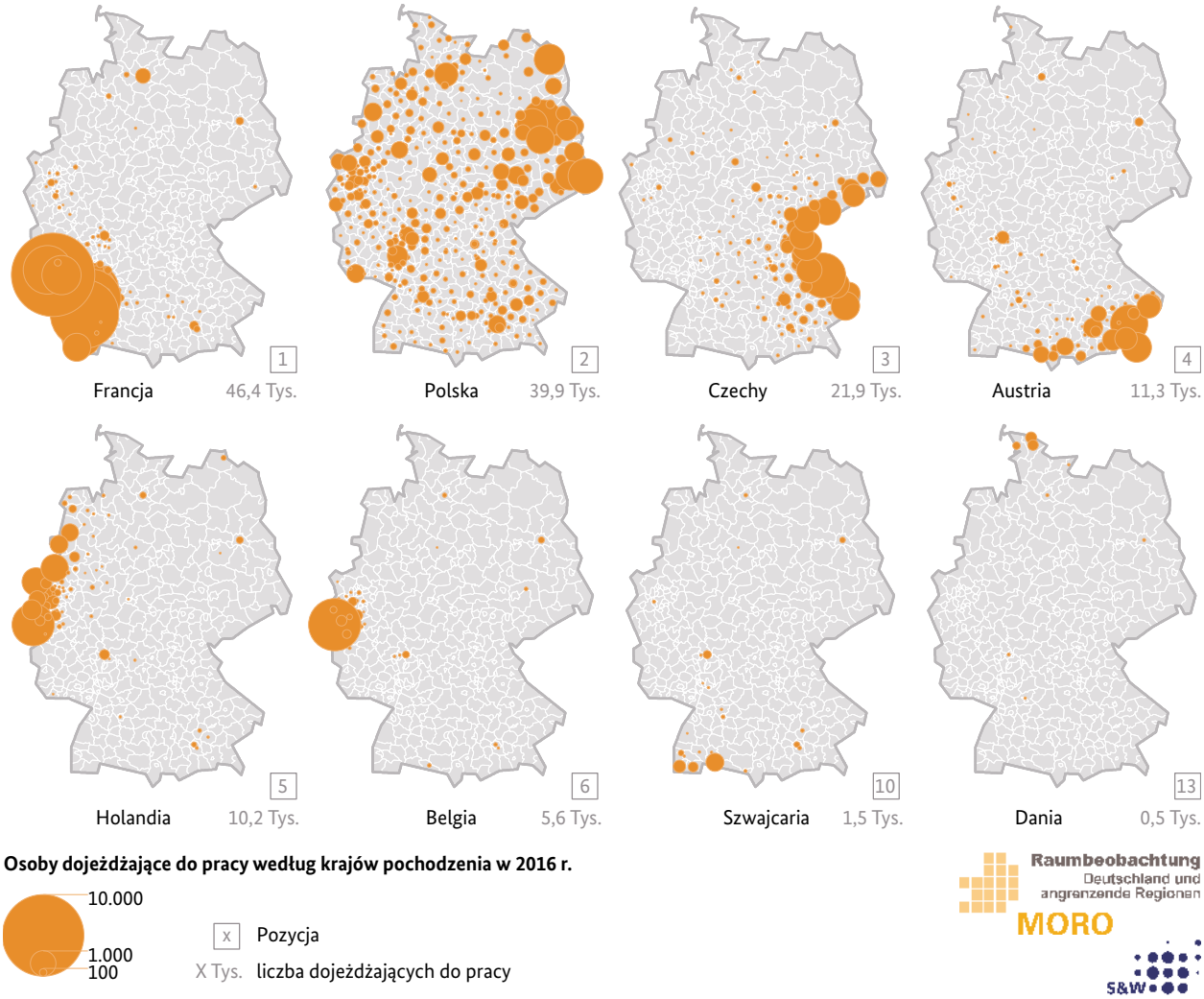

Źródło danych: Federalna Agencja Pracy; jedynie zatrudnieni na umowy z pełnym obowiązkiem odprowadzania ubezpieczeń społecznych, tylko wartości > 9
© GeoBasis-DE/BKG 2017 odnośnie granic administracyjnych

Dla przyjeżdżających z zagranicy pracowników transgranicznych Niemcy stanowią atrakcyjny rynek pracy. Przy niskim bezrobociu zarysowuje się rosnące zapotrzebowanie na pracowników z zawodów uczonych w szkołach zawodowych, na przykład opiekunów/opiekunek osób starszych i chorych, w gastronomii i hotelarstwie i w budownictwie. We wschodnich regionach sąsiadujących z Polską i Czechami, gdzie poza tym przeciętne wynagrodzenie jest wyraźnie niższe, liczba osób codziennie przyjeżdżających do Niemiec, jak i ich udział procentowy w grupie wszystkich zatrudnionych wzrosły odczuwalnie.

Największa grupa osób przyjeżdżających do Niemiec pochodzi z Francji (Rysunek 11.2). W 2016 r. 46.400 osób mieszkało we Francji i pracowało w Niemczech, wśród nich ok. 13.000 to obywatele Niemiec. Następnymi dużymi krajami pochodzenia są Polska i Czechy. W tym samym roku przez granicę do pracy w Niemczech przejeżdżało odpowiednio 39.900 i 21.900 osób. Tym samym z tych trzech państw sąsiednich pochodzi 2/3 osób przemieszczających się codziennie przez granicę do pracy w Niemczech. Następne są Austria (11.300), Holandia (10.200) i Belgia (5.600). Ze Szwajcarii (ok. 1.500), Danii (ok. 500) i Luksemburga (ok. 200) przyjeżdża do Niemiec przez granicę bardzo niewielka liczba osób. Udział obywateli Niemiec wśród tych, którzy mieszkają za granicą, a pracują w Niemczech, jest nie do ustalenia. Należy wychodzić z założenia, iż prawie wszędzie wśród osób przekraczających codziennie granice w celu dojazdu do pracy dominują obcokrajowcy. W poszczególnych regionach sąsiedzkich (np. w Belgii) należy spodziewać się jednak również wysokiego udziału mieszkających tam osób przejeżdżających przez granicę do pracy, a posiadających obywatelstwo Niemiec.

Za wyjątkiem osób przyjeżdżających przez granicę z Polski miejsca pracy koncentrują się w Niemczech na obszarze pogranicza. Liczba osób dojeżdżających z zagranicy do oddalonych od niej silnych gospodarczo regionów metropolitalnych takich jak Hamburg, Berlin, Ren-Ruhra, Frankfurt nad Menem i Monachium jest stosunkowo niewielka. Wzorzec dojazdów przez granicę do pracy z Polski jest przestrzennie bardziej rozproszony. Z jednej strony można tutaj również stwierdzić koncentrację na obszarze pogranicza wraz z Berlinem, z drugiej strony dość znaczna część osób przyjeżdżających z Polski przejeżdża duże odległości do prawie wszystkich obszarów Niemiec.

12 Transgraniczny rynek pracy na niemiecko-holenderskim pograniczu

Patrząc z perspektywy regionalnej, niemiecko-holenderski rynek pracy nie może być jeszcze uznawany za zintegrowany. Dotyczy to zarówno pogranicza pomiędzy Dolną Saksonią a Holandią, jak i pogranicza pomiędzy Holandią a Nadrenią Północną – Westfalią. Poniżej pokazane zostanie to na przykładach poziomu wykształcenia i powiązań dotyczących osób przejeżdżających z miejsca zamieszkania do miejsca pracy i z powrotem.

Po obu stronach granicy poziom wykształcenia jest każdorazowo niższy, niż średnia krajowa (Rysunek 12.2). W szczególności wskaźnik osób wysoko wykwalifikowanych kształtuje się poniżej każdorazowej średniej krajowej. Podczas gdy w Holandii 35,3 procent zatrudnionych posiada wysokie kwalifikacje, to po stronie holenderskiej w regionie graniczącym z Dolną Saksonią wynosi on 28,1 procent, a w regionie graniczącym z Północną Nadrenią-Westfalią 32,5 procent. Po stronie niemieckiej odsetek osób o wysokich kwalifikacjach wynosi w całej Dolnej Saksonii 23,8 procent, ale w regionie pogranicza holendersko-dolnosaksońskiego 17,9 procent. W Nadrenii Północnej-Westfalii kształtuje się on na poziomie 24,6 procent, a w regionie graniczącym z Holandią 21,6 procent.

W niemiecko-holenderskich regionach granicznych stosunkowo wielu pracowników posiada kwalifikacje na średnim poziomie: w Holandii ta średnia krajowa wynosi 41,1 procent, a po holenderskiej stronie regionu graniczącego z Dolną Saksonią 46,5 procent i 43,3 procent w regionie graniczącym z Nadrenią Północną-Westfalią. Po stronie niemieckiej pracownicy o średnich kwalifikacjach zawodowych to w Dolnej Saksonii średnio 62,4 procent, a w regionie graniczącym z Holandią 67,9 procent. Dla Nadrenii Północnej - Westfalii wskaźniki te wynoszą 57,3 procent dla całego kraju związkowego i 60,3 procent dla pogranicza z Holandią. Podobnie kształtują się dane osób o niskich kwalifikacjach zawodowych, których procent w regionach granicznych zasadniczo jest wyższy niż każdorazowa średnia krajowa.

Po obu stronach granicy w regionach granicznych względne poziomy wykształcenia kształtują się poniżej danej średniej krajowej. Odpowiada to porównywalnym strukturom przestrzennym w tych regionach, które w większości cechują się obszarami wiejskimi z pojedynczymi aglomeracjami. W miejscowościach, w których zlokalizowane są wyższe szkoły zawodowe i uniwersytety odsetek osób o wysokich kwalifikacjach zawodowych jest wyższy niż średnia dla danego regionu.

Liczba osób, które mieszkają w Holandii i pracują na dolnosaksońskim pograniczu jest wyjątkowo niewielka (Rysunek 12.1): W roku 2014 było to mniej niż 1.000 osób zatrudnionych z pełnym obowiązkiem odprowadzania ubezpieczeń społecznych bądź 0,3 procent. W relacji odwrotnej około 10.000 pracowników z Niemiec pracowało w holenderskim regionie granicznym, co odpowiadało 1,7 procent zatrudnionych tam osób z pełnym obowiązkiem odprowadzenia ubezpieczeń społecznych. Trudno jest

Rysunek 12.1: Dojeżdżający przez granicę do miejsca pracy na granicy niemiecko-holenderskiej w 2014 r.

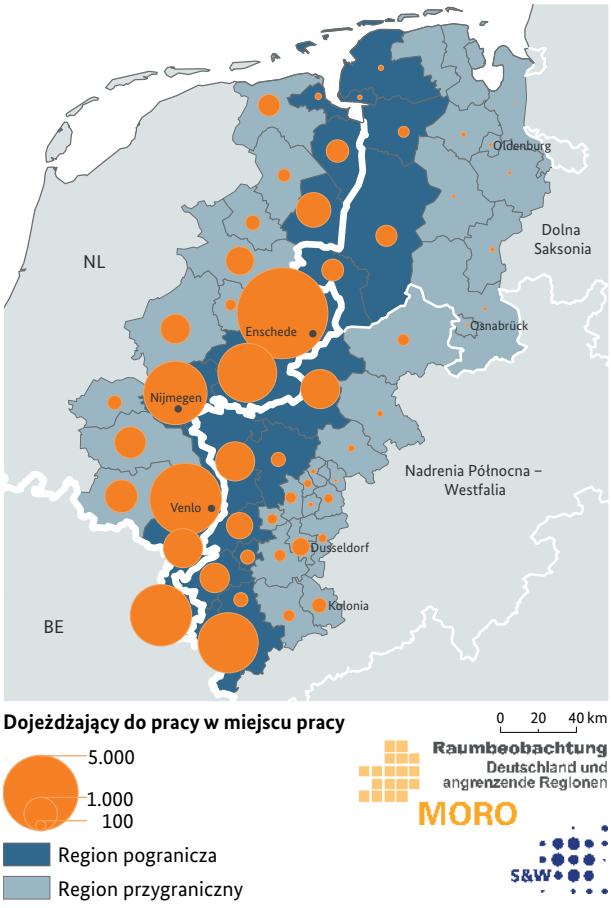

Bank danych: CBS, IT.NRW, LSN (stan: 2014 r.)
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Rysunek 12.2: Poziom kwalifikacji na pograniczu pomiędzy Dolna Saksonią i Holandią (po lewej) oraz na pograniczy pomiędzy Nadrenią Północną-Westfalią a Holandią (po prawej)

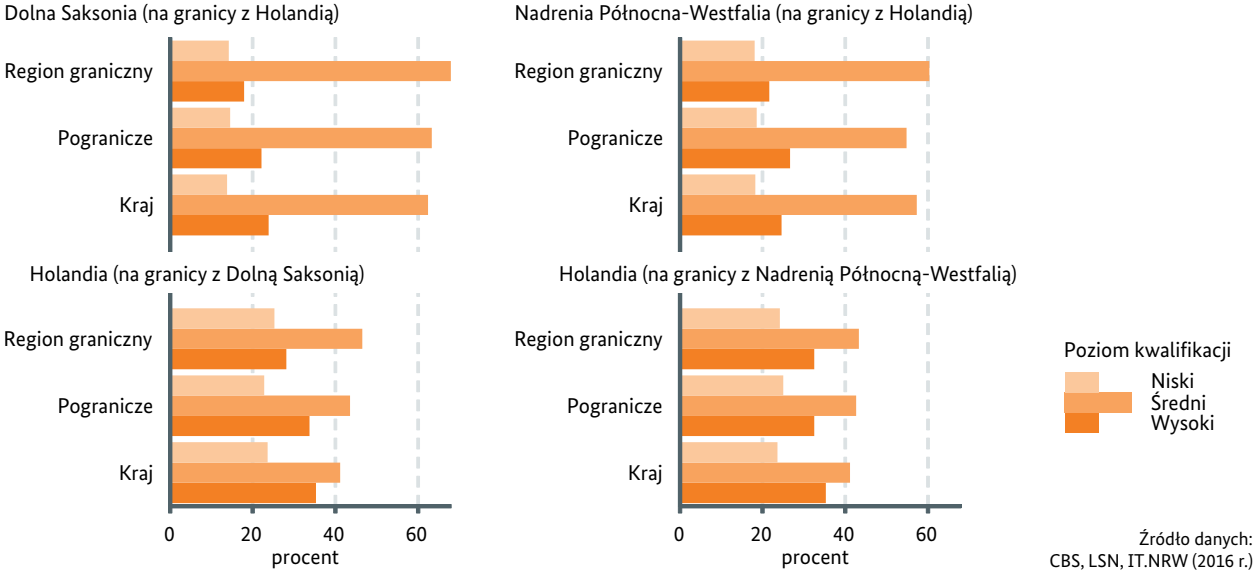

ustalić przyczyny tak niewielkiej liczby osób pracujących w układzie transgranicznym. Poza językowymi, prawnymi i administracyjnymi przeszkodami, można stwierdzić, iż w Dolnej Saksonii, w której na zachodzie nie ma dużych przygranicznych aglomeracji, pogranicze cechuje raczej niewielka gęstość zatrudnienia, a długie drogi dojazdu do miejsc pracy zlokalizowanych w głębi kraju nie są atrakcyjne.

Kolejnym powodem niewielkiej liczby osób przejeżdżających do pracy przez granicę może być to, iż osoby, które pracują po drugiej stronie granicy przeniosły również swoje miejsce zamieszkania. Faktycznie odnosi się to jednak do niewielkiej liczby osób. I tak odsetek osób z obywatelstwem niemieckim mieszkających w holenderskim regionie granicznym i tam pracujących wynosił w 2014 r. jedynie 0,3 procent wszystkich zatrudnionych. Odsetek osób z holenderskim obywatelstwem mieszkających w dolnosaksońskim regionie przygranicznym i tam pracujących wynosił również tylko 0,5 procent.

Osoby przejeżdżające z Niemiec do Holandii posiadały głównie obywatelstwo holenderskie. Ich odsetek wśród wszystkich osób przejeżdżających przez granicę do pracy, to na dolnosaksońskim pograniczu ponad 60 procent. Są to prawdopodobnie w dużym stopniu osoby, które przeniosły się z Holandii do Niemiec, jednak zachowały swoje miejsca pracy w Holandii. W odwrotnej relacji mamy znikomą liczbę niemieckich pracowników, którzy mieszkają w Holandii, a pracują w swojej ojczyźnie.

Liczba osób dojeżdżających do pracy z Holandii do Północnej Nadrenii-Westfalii wzrosła w okresie lat 2012 i 2014 nieznacznie o około 3 procent. W tym samym czasie liczba osób, która mieszkała w Północnej Nadrenii-Westfalii i pracowały w Holandii, spadła o 8 procent. Przejeżdżający przez granicę do pracy z Północnej Nadrenii-Westfalii do Holandii nadal stanowią większość. W roku 2014 było to niespełna 27.000 osób, zaś w przeciwnym kierunku jedynie ok. 9.350. W ostatnim czasie duże przyrosty liczby osób przyjeżdżających do pracy z kraju sąsiedniego odnotowały powiaty Borken (+16 %), Steinfurt (+35 %) oraz miasta w Zagłębiu Ruhry (+19 %). W międzyczasie holenderski region pogranicza – poza takimi miastami jak Arnheim i Nimwegen oraz cząstkowymi obszarami południowego Limburga w prowincji Limburg – przyciąga mniej pracowników z Niemiec.

Przy bardziej szczegółowym rozpatrywaniu regionów rynku pracy widać, iż po stronie holenderskiej regionu Twente i Achterhoek wykazują stosunkowo wysoki odsetek osób przemieszczających się przez granicę do pracy. Należy przypuszczać, iż jest to spowodowane tradycyjnie silnymi transgranicznymi powiązaniami gospodarczymi i przedsiębiorstwami ulokowanymi blisko granicy. Ponieważ oba regiony położone są w sąsiedztwie Dolnej Saksonii i Północnej Nadrenii-Westfalii, wypowiedzi dotyczące tego, czy osoby tam dojeżdżające mieszkają w Dolnej Saksonii, czy Północnej Nadrenii-Westfalii, są obarczone ryzykiem.

Niską liczbę osób przemieszczającą się przez niemiecko-holenderską granicę do pracy można uzasadnić przede wszystkim różnicami, a częściowo nawet brakiem kompatybilności w zakresie językowym, prawnym i administracyjnym.

13 Relacje w strukturze osób dojeżdżających do pracy w Wielkim Regionie

Liczba osób dojeżdżających do pracy, które codziennie przekraczają granice państw, wynosiła w roku 2015 łącznie 194.700 osób. Z tej grupy około 80 procent dojeżdżało to Wielkiego Księstwa Luksemburga (158.300 osób dojeżdżających do pracy), pochodzących przede wszystkim z Lotaryngii (79.800) oraz z Nadrenii-Palatynatu (30.900), Walonii (39.200) i z Kraju Saary (8.400) (Rysunek 13.1). Powodem takiej struktury mobilności jest atrakcyjny rynek pracy Wielkiego Księstwa Luksemburga.

Strumienie osób przemieszczających się przez granicę z Luksemburga były, o ile w ogóle udało się to wychwycić – wybitnie niewielkie. W roku 2015 jedynie 40 mieszkańców Luksemburga dojeżdżało do pracy w Kraju Saary. Z Lotaryngii przy 102.400 osobach dojeżdża do pracy zdecydowanie największa liczba osób przemieszczających się przez granicę – 15.900 osób – dojeżdżało do swojego miejsca pracy w Kraju Saary, który stał się drugim po Luksemburgu najważniejszym celem dojazdów transgranicznym w Wielkim Regionie.

Rysunek 13.1: Potoki osób dojeżdżających do pracy w Wielkim Regionie w 2015 r.

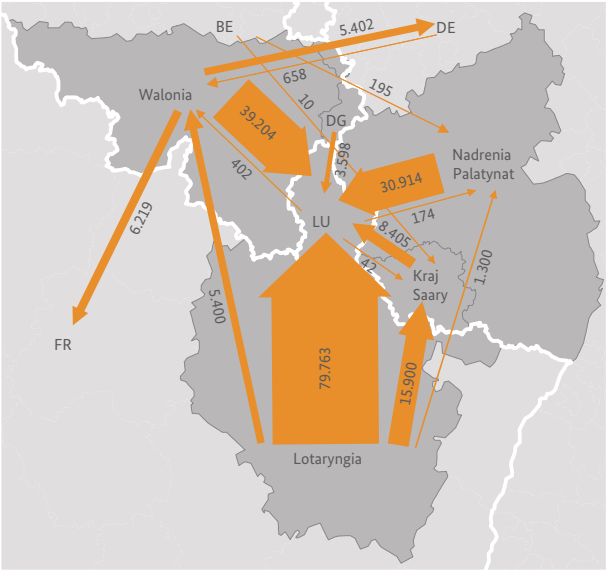

Potoki osób dojeżdżających do pracy w Wielkim Regionie w 2015 r.

- 5.000 Osoby
- 10.000 Osoby
- 50.000 Osoby

0 50 100 km

Raumbeobachtung Deutschland und angrenzende Regionen
MORO
IBA OIE
Interregionale Arbeitsmarktbeobachtungsstelle
Observatoire interrégional du marché de l'emploi

Prezentacja według obliczeń IBA/OIE
Źródło danych: BA, IGSS, INAMI, INSEE (szacunki)
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Dolina Górnej Mozeli tworzy ścisły obszar powiązań dla osób dojeżdżających do pracy pomiędzy Niemcami a Luksemburgiem. Miasta Luksemburg z ok. 150.000 miejscami pracy i Trewir z prawie 54.000 miejscami pracy z pełnym ubezpieczeniem społecznym stanowią centra gospodarcze. Znaczące lokalizacje miejsc pracy to poza tym centra średnie w hierarchii sieci osadniczej: Wittlich (13.280), Bitburg (10.460) i Merzig (10.120 miejsc pracy).

Rysunek 13.2 pokazuje bezwzględną liczbę osób dojeżdżających do pracy przypadających na każdą gminę oraz każdorazowo odsetek dojeżdżających w układzie transgranicznym z Niemiec do Luksemburga. Osoby dojeżdżające przez granicę w relacjach zawodowych, to osoby zatrudnione, które nie mieszkają w miejscu swojej pracy. Bezwzględne liczby osób dojeżdżających do pracy zawierają również dojeżdżających transgranicznie w niemieckiej części, jednak tylko te osoby dojeżdżające do Luksemburga. Jako największa gmina po stronie niemieckiej Trewir odnotowuje największą liczbę osób dojeżdżających do pracy – 15.300 osób. Prawie na tym samym poziomie znajduje się miasto Luksemburg z 14.700 osób dojeżdżających do pracy. Jednak oba miasta, to miasta do których do pracy się przyjeżdża, ponieważ liczba osób przyjeżdżających zdecydowanie przekracza liczbę osób wyjeżdżających z niego do pracy. Na obszarze Luksemburga liczby osób wyjeżdżających do pracy kształtują się w zależności od gminy pomiędzy 271 i 14.700, przy czym osoby dojeżdżające przez granicę stanowią nieznaczący procent, do części niemieckiej pomiędzy zero a 5.300. Miejsca o niewielkiej liczbie osób wyjeżdżających z nich do pracy znajdują się przede wszyst-kim w północnej części niemieckich obszarów cząstkowych, w Hunsrück i Mosel-Saargau.

Co do zasady powiązania przestrzenne z Wielkim Księstwem Luksemburga są tym ściślejsze, im bliżej granicy z Luksemburgiem położona jest dana gmina. Procentowy udział osób dojeżdżających w celach zawodowych do Luksemburg w całkowitej liczbie dojeżdżających do pracy, w szczególności w małych gminach na terenie Eifel i Hunsrück wynosi powyżej 80 %. Jeżeli gminy położone są dalej niż 20 km od granicy, tylko w rzadkich wypadkach dojeżdża z nich do pracy w Luksemburgu ponad 20 % zatrudnionych. Największe strumienie osób dojeżdżających do pracy przepływają z gmin w Kraju Saary i z Trewiru do Luksemburga. W liczbach bezwzględnych, to 6.830 mieszkańców, co oznacza ponad połowę wszystkich wyjeżdżających do pracy, którzy przejeżdżają do pracy do Wielkiego Księstwa Luksemburga. Z miejscowości granicznej Perl spośród ogółem 2.340 osób wyjeżdżających do pracy, zdecydowana większość, bo ok. 1.600 osób jeździ do pracy za granicę do Luksemburga, niż do innych gmin w niemieckiej części obszaru.

Rysunek 13.2: Dojeżdżający codziennie do pracy przekraczający granicy gmin i dojeżdżający przez granicę w Dolinie Mozeli

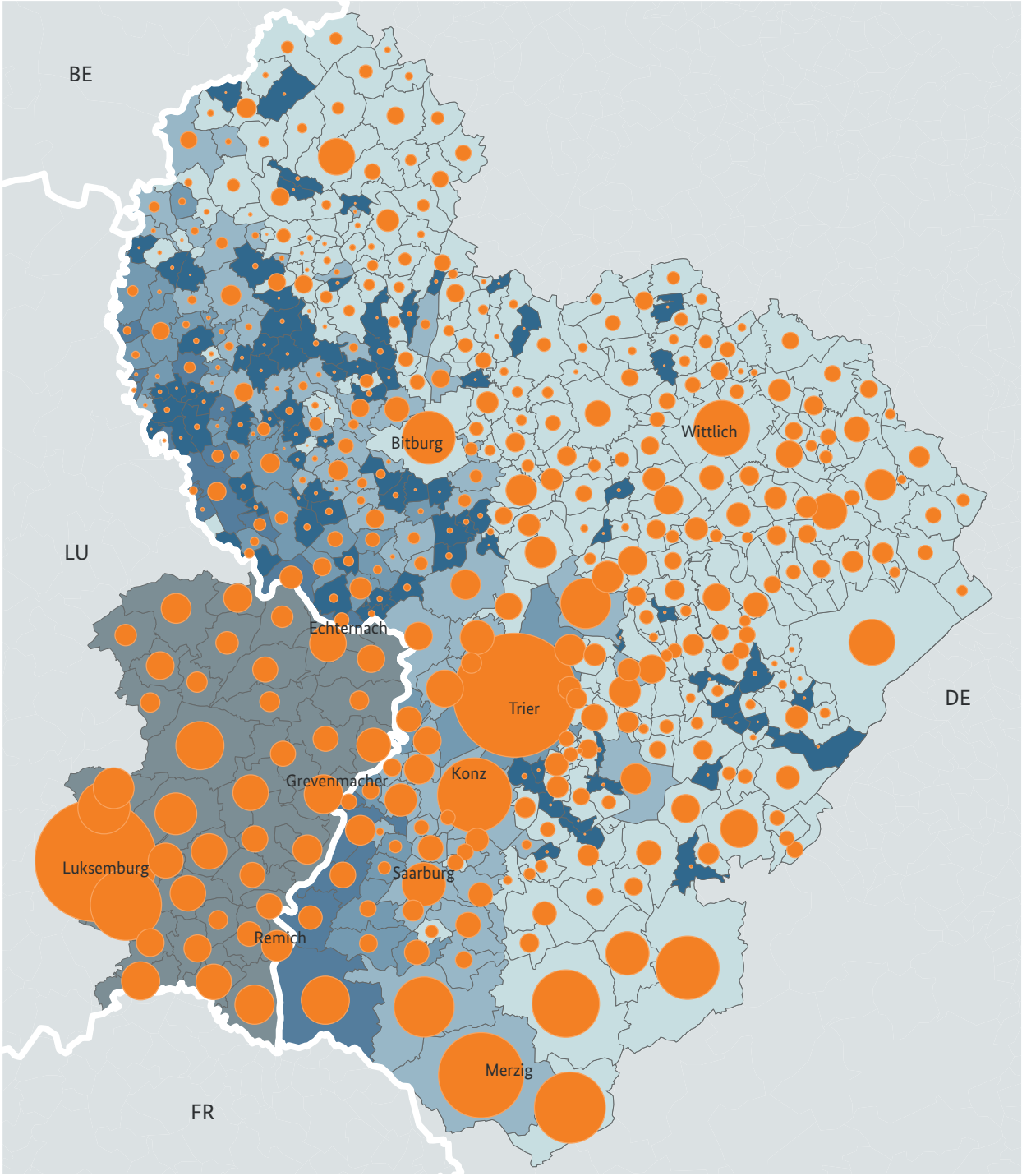

Dojeżdżający codziennie do pracy przekraczający granicy gmin

DE: tylko wewnątrz DE i do LU

10.000

1.000

100

Dojeżdżający przez granicę do LU

Udział w wyjeżdżających do pracy

- 81 do 100 procent
- 61 do 80 procent
- 41 do 60 procent
- 21 do 40 procent
- poniżej 20 procent

0 5 10 km

Raumbeobachtung Deutschland und angrenzende Regionen

MORO

agl Hartz • Saad • Wendl Landschafts-, Stadt- und Raumplanung

Źródło danych: STATEC, IGSS, Federalna Agencja Pracy
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

GIS-GR SIG-GR

RheinlandPfalz MINISTERIUM DES INNERN UND FÜR SPORT

LE GOUVERNEMENT DU GRAND-DUCHÉ DE LUXEMBOURG Ministère du Développement durable et des Infrastructures Département de l'aménagement du territoire

14 Powiązania w strukturze osób dojeżdżających do pracy w Euroregionie PRO EUROPA VIADRINA

Euroregion PRO EUROPA VIADRINA jest jednym z czterech euroregionów wzdłuż polsko-niemieckiej granicy. Po stronie niemieckiej położony jest we wschodniej części Kraju Związkowego Brandenburgia, po polskiej stronie w północnej części Województwa Lubuskiego. Geograficznie euroregion położony jest pomiędzy metropoliami Berlinem na zachodzie, Szczecinem na północy a Poznaniem na wschodzie.

Rysunek 14.2 pokazuje wewnątrzpaństwowe powiązania w strukturze osób dojeżdżających do pracy ujętych jako osoby zatrudnione na umowie objętej pełnym obowiązkiem odprowadzania ubezpieczeń społecznych po obu stronach granicy w roku 2011. Ujęto potoki osób przemieszczających się liczące od 75 osób. Powiązania te odzwierciedlają centralizację lokalizacji miejsc pracy w poszczególnych gminach oraz obszary oddziaływania centrów nadrzędnych i średnich w hierarchii sieci osadniczej. Wyróżnia się dominacja Berlina. W minionych latach układy struktury osób dojeżdżających do pracy w układzie z i do Berlina rozrosły się. Liczba osób dojeżdżających z niemieckiej części euroregionu do pracy do Berlina wynosi w chwili obecnej ok. 39.400, liczba osób wyjeżdżających do pracy do Berlina z regionu ok. 12.750 osób. Wewnątrz euroregionu wyróżniają się osie pomiędzy Frankfurtem nad Odrą, Fürstenwalde/Spree i Berlin oraz pomiędzy Frankfurtem nad Odrą i Eisenhüttenstadt jako ważne korytarze przemieszczania się osób dojeżdżających do pracy.

W polskiej części euroregionu najwyższy stopień centralizacji miejsc pracy osiągnął Gorzów Wielkopolski. Licznie dojeżdżają też osoby do pracy do Zielonej Góry, która poza Gorzowem Wielkopolskim jest jedną ze stolic Województwa Lubuskiego. Znaczące wewnątrzregionalne powiązania istnieją również po obu stronach granicy, jednak są znacznie słabiej wykształcone. Mimo prawie podobnej liczby mieszkańców po stronie polskiej i niemieckiej, w niemieckiej części euroregionu większa jest liczba osób, które przemieszczają się pomiędzy miejscem pracy a miejscem zamieszkania. Jednak bezpośrednie porównanie jest z uwagi na pewne odrębne cechy metodyczne dotyczące sposobu gromadzenia danych o osobach codziennie dojeżdżających do pracy w Niemczech (poprzez statystykę zatrudnienia Federalnej Agencji Pracy i w Polsce poprzez polski mikrocenzus) możliwe jest jedynie w ograniczonym stopniu.

Wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. i przyjęciem jej do obszaru Schengen w 2007 r. oraz wprowadzeniem swobody przepływu siły roboczej w 2011 r. w Polsce umożliwiono również politycznie olbrzymi wzrost wzajemnych transgranicznych powiązań transportowych na obszarze polsko-niemieckiego pogranicza. Rysunek 14.1. pokazuje tendencję rozwojową w odniesieniu do liczby osób dojeżdżających do pracy z Polski do niemieckiej części Euroregionu PRO EUROPA VIADRINA. Przedstawiono potoki osób dojeżdżających do pracy liczące od 10 osób, przy czym dostępne w chwili obecnej źródła danych uniemożliwiają przyporządkowanie danej osoby do jej miejsca zamieszkania. Dane o osobach przemieszczających się przez granicę w przeciwnym kierunku, a więc z Niemiec do Polski też jeszcze nie były dostępne. Liczba osób zatrudnionych w formach objętych pełny obowiązkowym ubezpieczeniem społecznym, które dojeżdżają z Polski do niemieckiej części euroregionu, wzrosłą w latach 2011-2016 ze 198 do 1.576, a więc o prawie 800 procent. Podczas gdy w roku 2011 tylko w trzech gminach zatrudnionych było więcej niż 10 pracowników z Polski, w chwili obecnej dotyczy to 24 gminy i tym samym dotyczy dużego obszaru niemieckiej części euroregionu. Głównymi miejscami pracy są Frankfurt nad Odrą i Fürstenwalde/Spree.

Rysunek 14.1: Tendencje rozwojowe w zakresie dojeżdżających do pracy do niemieckiej części Euroregionu PRO EUROPA VIADRINA 2011-2016

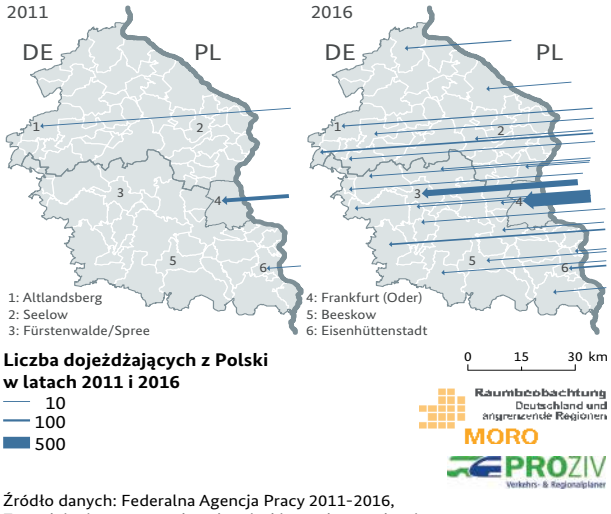

Źródło danych: Federalna Agencja Pracy 2011-2016, Zatrudnieni na umowach z obowiązkiem odprowadzania ubezpieczeń społecznych, od 10 osób
Granice Administracyjne: Euroregion PRO EUROPA VIADRINA

Rysunek 14.2: Powiązania osób dojeżdżających do pracy w Euroregionie PRO EUROPA VIADRINA po stronie polskiej i niemieckiej (bez transgranicznych powiązań osób dojeżdżających do pracy) w 2011 r.

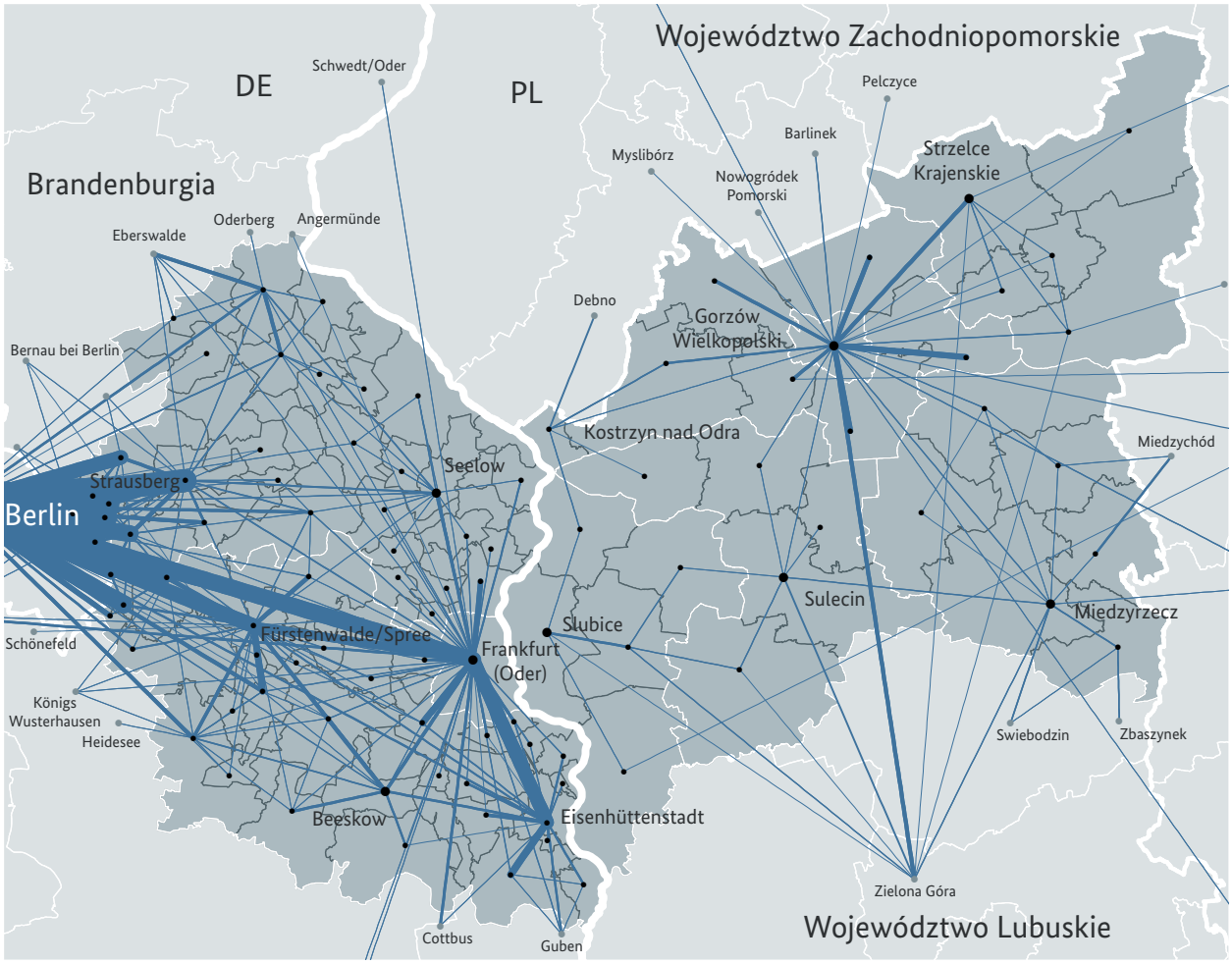

Powiązania osób dojeżdżających do pracy w Euroregionie PRO EUROPA VIADRINA w 2011 r. (bez transgranicznych powiązań osób dojeżdżających do pracy)

- 100 Osoby
- 500 Osoby
- 1.000 Osoby
- 2.000 Osoby

Źródło danych: Federalna Agencja Pracy 2011 (zatrudnieni na umowach z pełnym obowiązkiem odprowadzania ubezpieczeń społecznych), Główny Urząd Statystyczny, NSP 2011, Prezentacja od 75 osób w obu kierunkach
Granice administracyjne: Euroregion PRO EUROPA VIADRINA

Poza tym wyraźnie wzrastająca liczba pracowników transgranicznych oddziałuje odczuwalnie na intensywność wykorzystania infrastruktury transportowej w regionie. Na przykład liczba osób przemieszczających się pomiędzy Polska a Berlinem wzrosła z 65 w roku 2011 do 2.132 w roku 2016. Przy czym już sam wzrost zarejestrowany w okresie od 2015 do 2016 r. pokazuje dużą presję na podjęcie działań w zakresie transportu i komunikacji. Również transport ciężarowy na autostradzie A2/A12 wzrósł w latach 2010-2015 o 25 procent. Poza tym co roku około 2 milionów pasażerów berlińskich lotnisk przyjeżdża z Polski z bezpośrednio sąsiadujących województw.

Liczbowe tendencje rozwojowe i rozkład miejsc pracy oraz osób dojeżdżających do pracy w tranzycie przez region powodują, iż w coraz większym stopniu wykorzystywane są wszystkie transgraniczne połączenia komunikacyjne (drogowe, kolejowe, autobus do Frankfurtu nad Odrą i Słubic). Z uwagi na powyższe zmiany odpowiedzialni za budowę infrastruktury wszystkich gałęzi transportu na poziomie regionalnym aż po państwowy stoją przed dużymi wyzwaniami. W Euroregionie PRO EUROPA VIADRINA w podejściu transgranicznym i obejmującym wszystkie gałęzie transportu różne podmioty intensywnie zajmuje się częstotliwością występowania korków drogowych na autostradzie A2/A12 i przeciążeniem połączenia kolejowego na linii Berlin–Frankfurt (nad Odrą)–Rzepin (–Zielona Góra–Wrocław)–Poznań–Warszawa bądź Berlin–Kostrzyn nad Odrą–Gorzów Wielkopolski i poszukiwaniem możliwych rozwiązań w zakresie polityki transportowej.

15 Dostępność w układzie narodowym i międzynarodowym

Dostępność jest wielowymiarową koncepcją składającą się z wielu elementów, założeń, definicji. Nie ma „tej" dostępności. Raczej dla każdego problemu należy zdefiniować odnoszące się do kontekstu wskaźniki dostępności oddające każdorazowy kontekst.

Dostępność jest również ekonomicznym czynnikiem lokalizacji. Takie dostępności w odniesieniu do problematyki konkurencyjności pokazuje dla niemieckich regionów i przygranicznych państw Rysunek 15.1 dla transportu kolejowego. Wzorce dostępności determinowane są w głównej mierze przez europejskie koleje szybkich prędkości. Miasta i regiony wzdłuż Renu w Niemczech oraz metropolie w Belgii i Francji mają najwyższy europejski potencjał dostępności. Wysoki potencjał przypisuje się również regionom w Szwajcarii i Holandii. Wszystkie niemieckie regiony (poza północą i północnym-wschodem kraju) osiągają wartości dostępności powyżej średniej europejskiej. Poniżej tej średniej umiejscowione są wszystkie regiony północnych i wschodnich krajów sąsiadujących z Niemcami. Dostępność regionów granicznych wynika z ich położenia w sieci kolejowej, w szczególności w relacjach w odniesieniu do odcinków kolei dużych prędkości. Regiony graniczne w zachodnich i południowo-zachodnich Niemczech cechują wartości dostępności zaliczane do najwyższych w całej Europie.

Inaczej wygląda sytuacja, jeżeli osiągane dostępności ogranicza się do regionów we własnym kraju (Rysunek 15.2). Narodowa dostępność zupełnie inaczej strukturyzuje

Rysunek 15.1: Potencjalna dostępność w ujęciu europejskim w 2014 r.

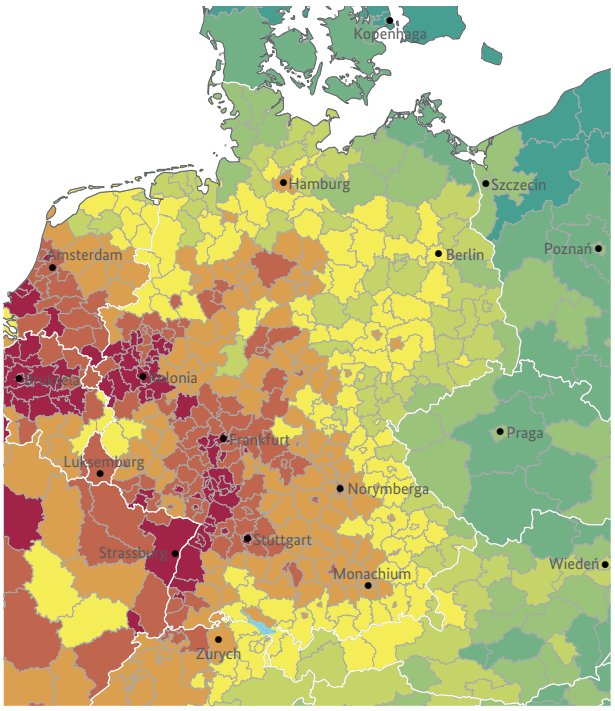

Potencjalna dostępność w ujęciu europejskim transport kolejowy w roku 2014 (ESPON = 100)

- ponad 180
- 160 do 180
- 140 do 160
- 120 do 140
- 100 do 120
- 80 do 100
- 60 do 80
- poniżej 60

0 100 200 km

Raumbeobachtung Deutschland und angrenzende Regionen MORO

S&W

Źródło danych: S&W model dostępności na podstawie RRG GIS Database, 2014
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Rysunek 15.2: Potencjalna dostępność w ujęciu narodowym w 2014 r.

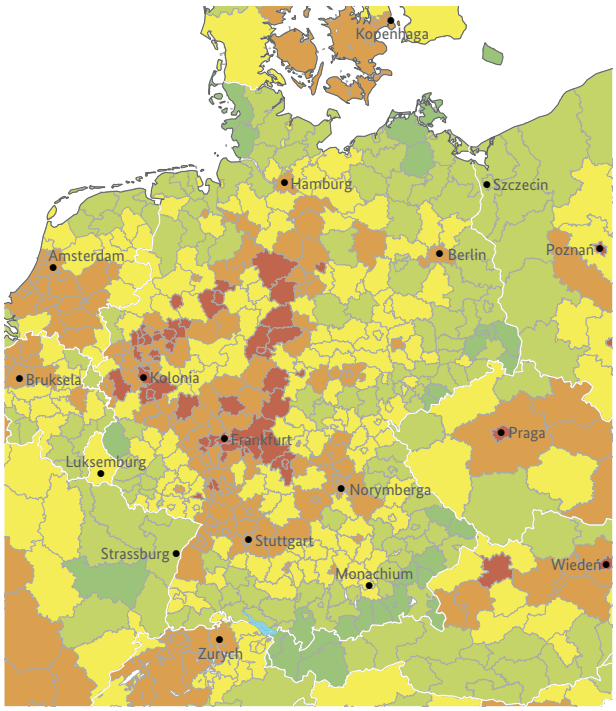

Potencjalna dostępność w ujęciu narodowym transport kolejowy w roku 2014 (ESPON = 100)

- ponad 120
- 100 do 120
- 80 do 100
- 60 do 80
- poniżej 60

0 100 200 km

Raumbeobachtung Deutschland und angrenzende Regionen MORO

S&W

Źródło danych: S&W model dostępności na podstawie RRG GIS Database, 2014
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Rysunek 15.3: Czas dojazdu samochodem osobowym do najbliższego lotniska w 2017 r.

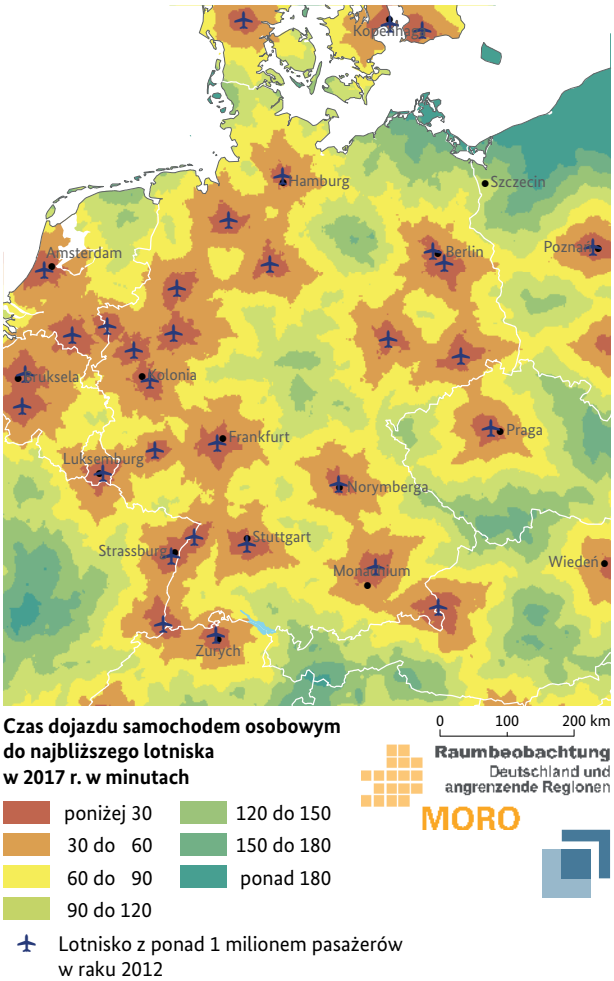

Źródło danych: Bieżąca obserwacja przestrzeni w Europie, Model dostępności BBSR
© EuroGeographics, GfK GeoMarketing odnośnie granic administracyjnych

Rysunek 15.4: Czas dojazdu samochodem osobowym do najbliższego Factory Outlet Center w 2017 r.

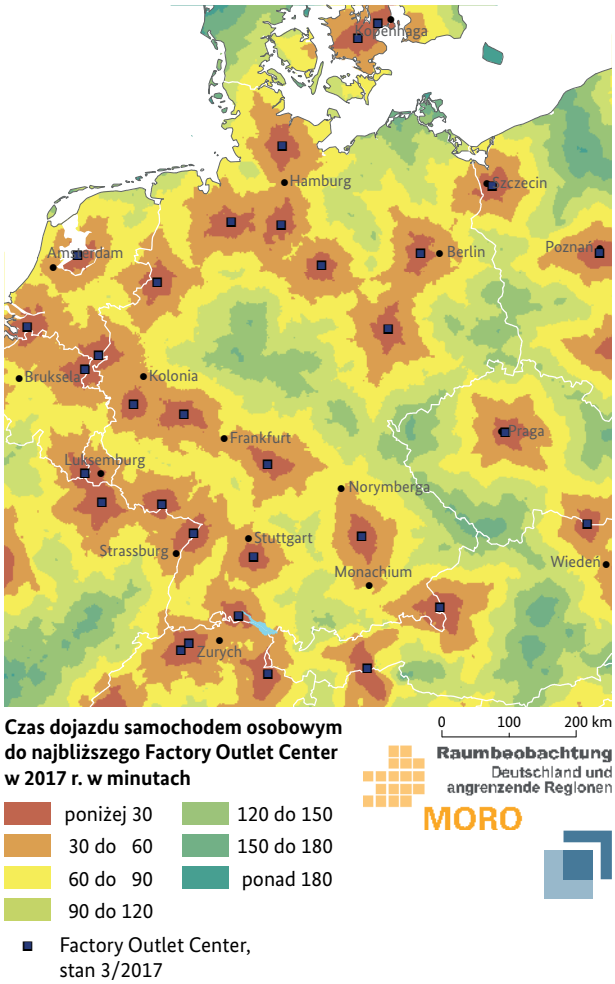

Źródło danych: Bieżąca obserwacja przestrzeni w Europie, Model dostępności BBSR
© EuroGeographics, GfK GeoMarketing odnośnie granic administracyjnych

przestrzeń. Prawie wszystkie regiony graniczne należy postrzegać jako peryferyjne; wyjątki z uwagi na wysoki potencjał własny, to regiony graniczne na zachodzie w Nadrenii Północnej-Westfalii i nad Górnym Renem.

Inną formą dostępności jest czas dojazdu do najbliższego lotniska z atrakcyjną ofertą lotów (Rysunek 15.3). Z przeważającej części regionów lotnisko obsługujące ponad 1 mln pasażerów jest dostępne w ciągu 90 minut przejazdu samochodem osobowym. Regiony, które pod kątem ich dostępności w transporcie lotniczym należy oceniać jako peryferyjne, widać w Niemczech również w centrum kraju (wzdłuż dawnej wewnątrzniemieckiej granicy) oraz w szczególności w Meklemburgii-Pomorzu Przednim. Regiony graniczne na zachodzie i południu Niemiec charakteryzują się dobrą dostępnością lotnisk. W wielu z tych regionów granicznych najlepiej dostępne lotnisko położone jest nie na obszarze własnego państwa, lecz w kraju sąsiada. W przeciwieństwie do powyższego, niektóre regiony graniczne na granicach niemiecko-austriackiej, bawarsko-czeskiej i w szczególności na pograniczu polsko-niemieckim są wyraźnie bardziej oddalone od lotnisk. Na tych obszarach czas dojazdu do lotniska, przede wszystkim po stronie państw sąsiadujących z Niemcami, często wynosi 2 godziny i dłużej.

Factory Outlet Centers stanowią szczególną ofertę handlu detalicznego, które często świadomie wyszukują dla siebie lokalizacji na obszarze pogranicza, aby móc obsłużyć również rynek każdorazowo również drugiego kraju. I tak w większości regionów granicznych na północy, zachodzie i południu Niemiec występuje stosunkowo krótki czas dojazdu do takich placówek, podczas gdy szeroki korytarz w centrum Niemiec położony jest od nich zdecydowanie dalej (Rysunek 15.4). Dotyczy to w szczególności regionów graniczącymi z Czechami i Polską, z których często należy zaplanować dwu- lub nawet ponad trzygodzinny dojazd samochodem osobowym do jednego z centrów typu Factory Outlet.

16 Turystyka w regionie Czterech Krajów Jeziora Bodeńskiego

Międzynarodowy Region Jeziora Bodeńskiego należy do najbardziej znanych destynacji turystycznych obszaru niemieckojęzycznego. Aktualne badania pokazują, iż Jezioro Bodeńskie regularnie znajduje się wśród 10 najpopularniejszych kierunków urlopowych w Niemczech. Jezioro Bodeńskie jako marka turystyczna jest znane również poza regionem, liczne osoby były już gośćmi regionu: prawie 90 procent Niemców zna Jezioro Bodeńskie bądź przebywało już raz w regionie Jeziora Bodeńskiego.

Turystyka w regionie Jeziora Bodeńskiego ma też długą tradycję. Już w połowie XIX w. turystyka nad Jezioro Bodeńskie przeżywała swój pierwszy rozkwit, już wtedy współpracowano w zakresie turystyki ponad granicami. Później powstały pierwsze wspólne organizacje sprzedażowe zajmujące się turystyką wokół Jeziora Bodeńskiego, które – nawet jeśli w nowej formie – istnieją do dziś. Również uzgodniono w układzie ponad granicami ofertę turystyczną. I tak w roku 1857 założono tzw. „białą flotę", w ramach której narodowe spółki żeglujące po Jeziorze Bodeńskim wzajemnie uzgadniały swoje linie i ceny w układzie transgranicznym oraz ustanawiały wspólne rozkłady kursów. Ta współpraca funkcjonuje nadal nawet, jeżeli poprzednio publiczne spółki żeglugowe, zostały dziś sprywatyzowane. W chwili obecnej statkami „białej floty" po Jeziorze Bodeńskim przewozi się rocznie ok. 4 mln pasażerów.

Międzynarodowy Region Jeziora Bodeńskiego odwiedzany jest corocznie przez kilka milionów gości, z których ok. dwie trzecie pochodzi z Niemiec. W samym roku 2015 osoby te wygenerowały 11 mln noclegów[1]. Region nie jest tylko atrakcyjny dla „klasycznych" gości urlopowych, lecz odwiedza go również rocznie 20-25 mln turystów jednodniowych. Również około 4 mln osób mieszkających na tym obszarze korzysta z Jeziora Bodeńskiego w ramach rekreacji i wypoczynku. Turyści jednodniowi, sami mieszkańcy, jak i goście nocujący koncentrują swoją aktywność przede wszystkim na atrakcyjnych miejscowościach w bezpośrednim pobliżu jeziora. Zalicza się do nich na przykład wyspę Mainau, budowle palowe w Unteruhldingen oraz wyspę Reichenau, jak i oczywiście gminy miejskie takie, jak Konstancja, Lindau, Merseburg czy Überlingen. W przypadku chociażby samego miasta Konstancja wychodzi się z założenia, iż rocznie odwiedza je ok. 6 mln turystów jednodniowych.

Turystyka nad Jeziorem Bodeńskim odbywa się do tej pory przede wszystkim na niemieckiej linii brzegowej (Rysunek 16.1). Tam w roku 2015 odnotowano 55 procent wszystkich noclegów. Również intensywność turystyki, to znaczy liczba noclegów przypadająca na jednego mieszkańca, plasuje się zdecydowanie powyżej średniej. W przeciwieństwie do powyższego szwajcarska strona południowa Jeziora Bodeńskiego jest do tej pory turystycznie mało intensywnie wykorzystana. Wyjątkowo niskie liczby gości, ale również do tej pory oferowane w

Rysunek 16.1: Liczba noclegów w profesjonalnych placówkach noclegowych w gminach w 2015 r.

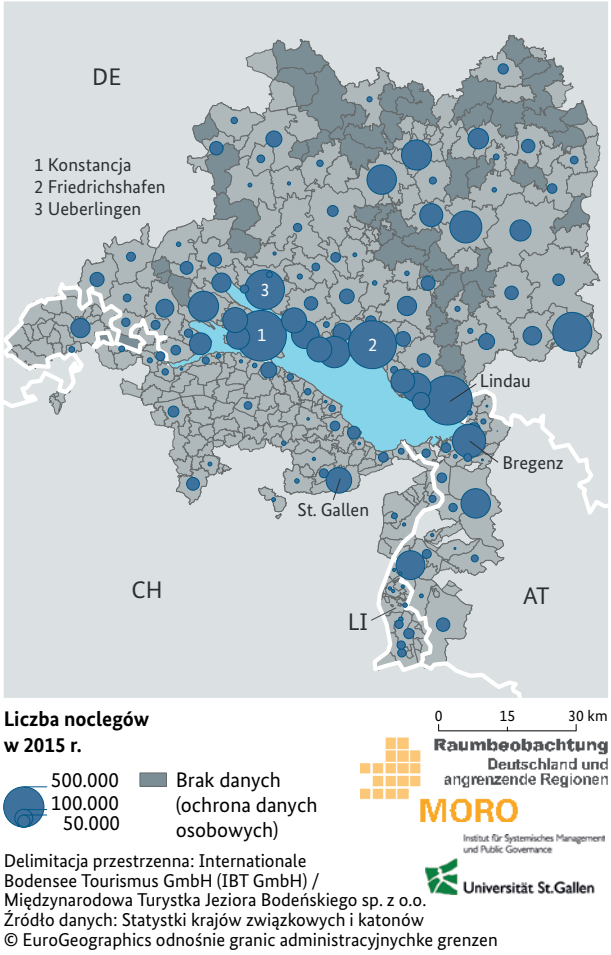

[1] Dane statystyczne z poszczególnych państw zostały zharmonizowane zgodnie z założeniami Platformy Statystycznej Jeziora Bodeńskiego celem zyskania porównywalności. Faktyczne liczby noclegów są wyższe, ponieważ nie uwzględniono noclegów w kwaterach prywatnych lub w prywatnych wynajmowanych apartamentach wakacyjnych.

Rysunek 16.2: Tendencja rozwojowa w liczbie odwiedzających i wykorzystanych noclegach w latach 1997 i 2015 według destynacji

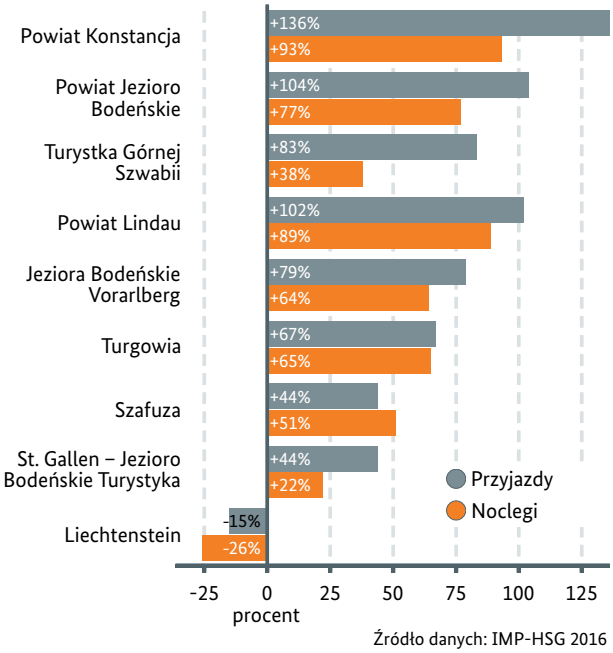

Źródło danych: IMP-HSG 2016

Rysunek 16.3: Tendencje rozwojowe w zakresie średniego czasu trwania pobytu od 1984 r. nad Jeziorem Bodeńskim w Badenii-Wirtembergii

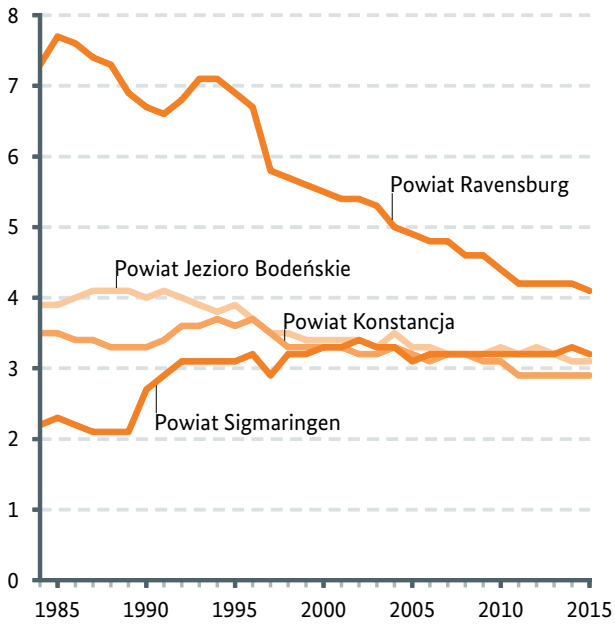

Źródło danych: IMP-HSG 2016

ograniczonym stopniu możliwości noclegowe wskazują na to, iż turystyka odgrywa tam raczej niewielką rolę.

Liczba noclegów rosła w ostatnich latach w całym regionie Jeziora Bodeńskiego stale (Rysunek 16.2). I tak od roku 1997 liczba gości wzrosła o prawie 90 procent, liczba noclegów o 63 procent. W całym roku 2015 całkowita liczba noclegów w regionie Jeziora Bodeńskiego wzrosła o 275.000 w stosunku do roku ubiegłego.

Tendencja rozwojowa w zakresie liczby gości przebiega w poszczególnych regionach cząstkowych w sposób bardzo zróżnicowany. Nie wszystkie miasta czy gminy odnoszą dające się wykazać przyrosty w turystyce. Bardzo rzuca się w oczy znaczenie większych miast nad Jeziorem Bodeńskim dla całej turystyki wokół tego jeziora. To przede wszystkim miastom tym można zawdzięczać fakt, iż rozwój w regionie przebiega tak pozytywnie. Wysoki współczynnik odwiedzin i noclegów ma decydujący wpływ na całościowy rozwój. W chwili obecnej ok. ¼ wszystkich noclegów w okolicach Jeziora Bodeńskiego przypada na niemieckie miasta Konstancja, Lindau, Friedrichshafen i Überlingen. W przeciwieństwie do powyższego, w wielu miastach i gminach dochodzi do stagnacji bądź nawet tracą one niekiedy swoje udziały w rynku. Dotyczy to również takich gmin, które położone są bezpośrednio nad brzegiem Jeziora Bodeńskiego.

Średni czas pobytu w dłuższym okresie pozostał stosunkowo stały lub odnotowuje lekki spadek (Rysunek 16.3). Jedyny wyjątek stanowi powiat Ravensburg, który charakteryzują duże zmiany – w turystyce uzdrowiskowej i kąpielowej odnotowano zdecydowanie większe spadki.

Z uwagi na dużą liczbę gości turystyka w regionie Jeziora Bodeńskiego odgrywa również ważną rolę w gospodarce regionalnej. Goście nocujący generują mniej więcej takie same obroty, jak turyści jednodniowi i osoby przebywające w celach rekreacji. Wkład turystyki w regionalną kreację wartości, nie może być jednak przeceniany, ponieważ nawet w obszarze cząstkowym najsilniejszym turystycznie powiecie Bodensee w Badenii-Wirtembergii udział turystyki w całej kreacji wartości, to tylko 5 procent. Jednak bardzo wysoki jest jego wkład w regionalną jakość samej lokalizacji i jakość życia. Aktualne badania, które zostały przeprowadzone w ramach regionalnego opracowania „Foresight-Studie Bodensee 2030“ pokazują wyraźnie, iż w szczególności dla niemieckiego brzegu Jeziora Bodeńskiego również w przyszłości oczekuje się dalszego wzrostu w turystyce.

17 Warunki mieszkaniowe w regionach

Mieszkanie jest główną ludzką potrzebą, a jednocześnie podstawowym prawem. Mieszkanie jako osobisty obszar życia jednostki i wspólnoty rodzinnej daje ochronę i zapewnia możliwość wycofania się oraz możliwości rozwoju. Patrząc na te funkcje widać wyraźnie, jak ważne są po pierwsze same fizyczne warunki mieszkaniowe oraz po drugie, jakie ma to znaczenie dla wynikających z nich możliwości realizacji prawa do mieszkania. W tym zakresie widać też różnice między Niemcami a regionami z nimi graniczącymi.

W Niemczech i państwach sąsiedzkich duża część ludności zamieszkuje w mieszkaniach własnościowych. Najwyższe wskaźniki własności mieszkań odnotowano w 2016 r. w Polsce (83 %), Czechach (78 %) i państwach Beneluksu (69-73 %). Najniższe wskaźniki własności mieszkań odnotowano w Austrii (55 %), Niemczech (52 %) i Szwajcarii (43 %). W Szwajcarii, Holandii i Danii duża część mieszkańców zamieszkujących we własnych nieruchomościach spłacało jeszcze pożyczki i kredyty hipoteczne na ich zakup. W przeciwieństwie do powyższego w Polsce (72 %) i w Czechach (59 %) większość mieszkańców zamieszkiwała we własnej nieobciążonej kredytami nieruchomości (wskaźnik ludności, która mieszkała w mieszkaniach wynajętych po cenach rynkowych wynosił w roku 2016 w Szwajcarii (50 %), w Niemczech (40 %), Danii (38 %), Holandii (30 %) i Austrii (30 %) i był wysoki. W przeciwieństwie do powyższego wiele osób we Francji (16 %), Austrii (15 %) i Polsce (12 %) mieszka w wynajętych mieszkaniach płacąc czynsze preferencyjne bądź bezpłatnie.

W Szwajcarii, Czechach i Niemczech większość ludności mieszka w mieszkaniach w budynkach wielorodzinnych. W Niemczech w 2016 roku tylko 42 procent ludności mieszkało w domach jednorodzinnych, to znaczy w domu wolnostojącym (26 %) lub w połówce bliźniaka/szeregowcu (16 %). Jedynie w Szwajcarii (34 %) wskaźnik ten był niższy, a w pozostałych państwach sąsiadujących przeciwnie, niekiedy wręcz zdecydowanie wyższy, osiągając najwyższe wartości w Belgii (78 %) i Holandii (76 %). Przy czym w tych zdecydowanie zurbanizowanych krajach większe znaczenie, niż gdzie indziej miały domki bliźniaki/szeregowce – przede wszystkim w Holandii.

Budownictwo w minionych latach odmłodziło substancję mieszkaniową przede wszystkim w prosperującym otoczeniu metropolii i dużych miast, na przykład na obszarach oddziaływania Berlina, Monachium, Poznania, Pragi, Wiednia, Innsbrucku, Zurychu, Luxemburgu, czy też Amsterdamu (Rysunek 17.1). Poza tym w wielu regionach granicznych również nastąpiło zjawisko odmłodzenia substancji budowlanej. I tak na przykład w roku 2011 procent mieszkań, które powstały po roku 2000 wynosił ponad 11 procent.

Forma własności, a w szczególności położenie przestrzenne, ma bezpośredni wpływ na wielkość mieszkania. W regionach o bardziej wiejskiej strukturze można nabyć mieszkania zdecydowanie taniej, niż na obszarach zurbanizowanych. I tak średnia powierzchnia mieszkalna w miastach jest znacząco mniejsza, niż „na wsi". Największą średnią powierzchnię mieszkalną miały mieszkania w Luksemburgu (131 m²). Za nim umiejscowiły się Belgia (124 m²), Dania (118 m²), Szwajcaria (117 m²) i Holandia (107 m²). W Austrii (100 m²), Niemczech i Francji (w każdym z państw 94 m²) mieszkania były średnio były zdecydowanie większe, niż w Czechach (78 m²) i Polsce (75 m²). Tam średnia powierzchnia mieszkania mimo wysokiego wskaźnika własności była dla wszystkich typów urbanizacji najniższa.

Wskaźniki dotyczące mieszkań oferujące swoim mieszkańcom duże powierzchnie mieszkalne w przeliczeniu na jednego mieszkańca różniły się regionalnie znacznie (Rysunek 17.2). Po pierwsze, wskaźniki te w dużych miastach i regionach zurbanizowanych są niższe, niż w ich otoczeniu i na obszarach wiejskich, po drugie na wschodzie są niższe, niż na zachodzie. I tak w roku 2011 w Belgii, Danii, Holandii, Francji i części Niemiec Zachodnich osiągnięto wskaźnik ponad 40 procent. Zdecydowanie niższe wskaźniki odnotowano we Wschodnich Niemczech, Czechach i Polsce. W Polsce regionalnie odnotowano wartości poniżej 10 procent.

W przeciwieństwie do powyższego, odsetek osób, które w roku 2016 mieszkały w mieszkaniach, które według kryteriów Eurostatu czysto matematycznie były przeludnione, wynosił w Polsce 41 procent i był wyjątkowo wysoki. W niewielkich mieszkaniach mieszkają w szczególności osoby ubogie i zagrożone ubóstwem. Znacznie lepiej wygląda sytuacja mieszkaniowa w Niemczech (7 %) i innych państwach sąsiednich. Za wyjątkiem Polski, Czech (18 %) i Austrii (15 %) w roku 2016 wskaźniki przeludnienia wynosiły w pozostałych krajach poniżej 10 procent. Najniższe wskaźniki odnotowano w Holandii i Belgii (każdorazowo

Rysunek 17.1: Procent mieszkań w regionach w 2011 r., zbudowanych po 2000 r.

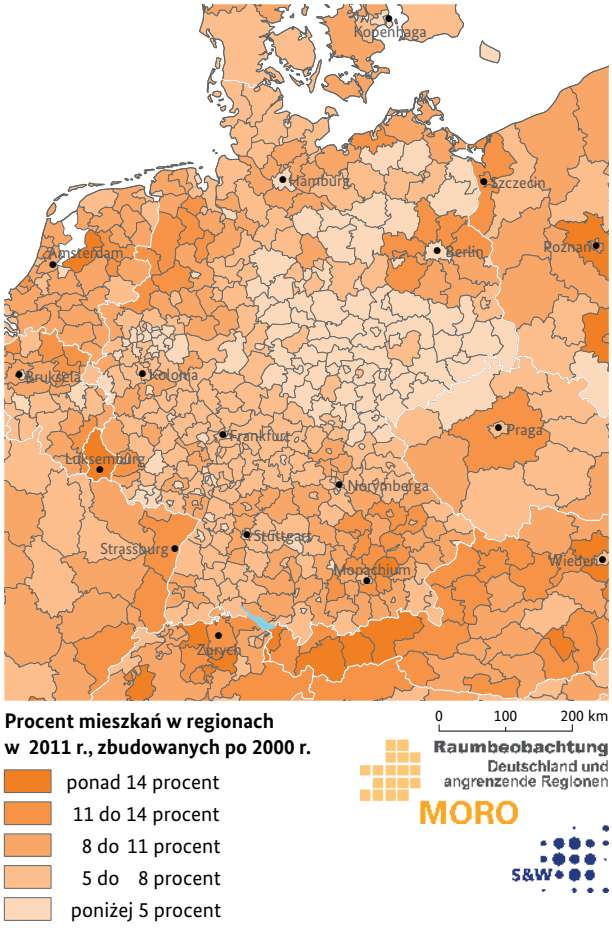

Źródło danych: Eurostat (stan 2011 r.)
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

Rysunek 17.2: Procent mieszkań o dużej powierzchni w regionach w 2011 r.

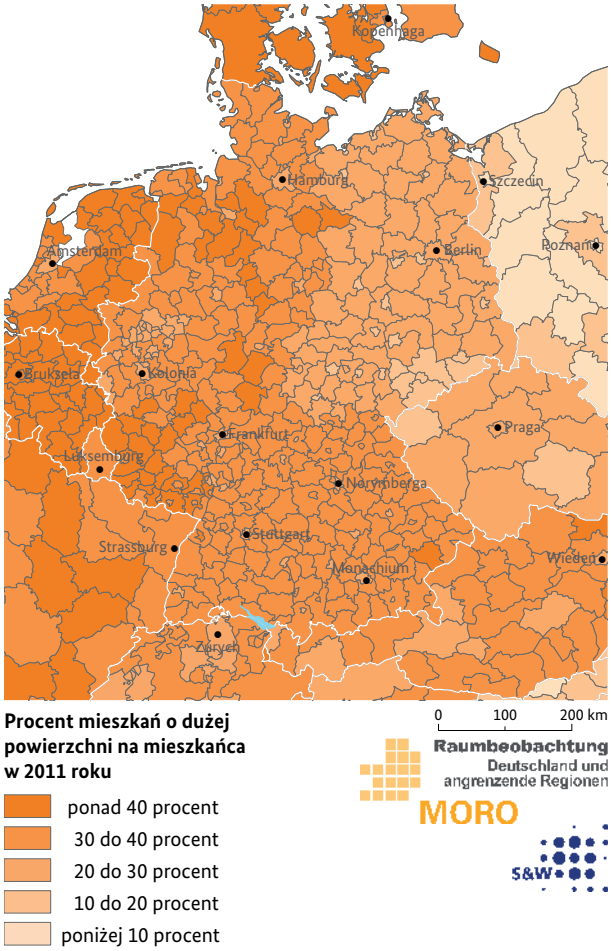

Źródło danych: Eurostat (stan 2011 r.), przy następujących założeniach: powierzchnia mieszkalna > 60 m² na mieszkańca w AT, CZ, DE, DK, HR, IT, LU, NL, PL, SE, SI, powierzchnia mieszkalna > 2,5 na mieszkańca w BE, CH, FR
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

4 %). W państwach tych procent ludności, która mieszkała w mieszkaniach klasyfikowanych jako niedociążonych był najwyższy (67 % w Belgii, 51 % i w Holandii). Matematyczny wskaźnik osób mieszkających w mieszkaniach niedociążonych wyniósł w Niemczech w tym samym roku 35 procent.

Koszty utrzymania w mieszkań stanowią w większości budżetów domowych największą pozycję wydatków. Ponad przeciętnie wysokie jest to obciążenie w gospodarstwach jednoosobowych i osób o niskich zarobkach. W Niemczech średnio 27 procent dochodu dysponowanego wydatkuje się na utrzymanie mieszkania. Podobnie wysoki bądź niewiele wyższy wskaźnik odnotowuje Dania (27 %), Holandia, Szwajcaria (każdorazowo 25 %) i Czechy (23 %).

W Niemczech (15,8 %) wskaźnik mieszkańców, wśród których koszty utrzymania mieszkania przekraczały 40 procent dostępnego dochodu ekwiwalentnego był w roku 2016 najwyższy. Na kolejnych pozycjach znalazły się Dania (14,8 %), Szwajcaria (12 %) i Holandia (10,7 %). W Polsce (7,7 %), Austrii (7,2 %), Luksemburgu (6,0 %) i Francji (5,2 %) wskaźnik ludności wydającej na koszty utrzymania mieszkania ponad 40 procent dostępnego dochodu był zdecydowanie niższy. Najbardziej obciążone były osoby wynajmujące mieszkania po czynszach rynkowych. Problem ten rzadko dotyczył gospodarstw domowych korzystających z powierzchni mieszkalnej będącej ich własnością. Jedynie w Polsce i w Niemczech ponad 10 procent ludności finansujących własną nieruchomość kredytem podawało, iż wydają ponad 40 procent dyspozycyjnego dochodu na kredyty i pozostałe koszty utrzymania mieszkania.

18 Rynek mieszkaniowy w Regionie Granicznym Charlemagne

Szczególnym zainteresowaniem różnych podmiotów w Regionie Granicznym Charlemagne znajduje się transgraniczny rynek mieszkaniowym w trójkącie trzech państw; po pierwsze z reguły na istniejące powiązania, a po drugie z uwagi na odmienność tendencji rozwojowych w regionach cząstkowych i poszczególnych krajach.

W roku 2013 opublikowano pierwszy transgraniczny raport o rynku mieszkaniowym dla gmin niemieckich i holenderskich oraz dla belgijskiej gminy Raeren (Prowincje Limburg i in. 2014). Powodem sporządzenia takiej analizy była świadomość faktu, iż rynek mieszkaniowy integruje się coraz bardziej w układzie transgranicznym i racjonalnym jest transnarodowe porozumienie i stworzenie koncepcji akceptowalnego scenariusza rozwoju. Założono przy tym, iż liczba mieszkańców na pograniczu będzie do 2030 roku tendencyjnie malała i jednocześnie należy się liczyć z coraz większym starzeniem się ludności.

W wyniku badań stwierdzono, iż substancja mieszkaniowa w regionie granicznym musi zostać zmodernizowana i strukturalnie dostosowana oraz iż w szczególności należy aktywować i zagospodarować ofertę mieszkaniową dla młodych rodzin z dziećmi. Patrząc na monitoring mieszkaniowy stwierdzono ponadto, iż badane wskaźniki dotyczące wiarygodnej oceny tendencji rozwojowych (na obszarach cząstkowych) muszą zostać uzupełnione, do czego konieczne są między innymi stałe uzgodnienia partnerów transnarodowych.

W Regionie Granicznym Charlemagne do dyspozycji jest łącznie około 444.000 mieszkań. Gminy z największym zasobem mieszkaniowym znajdują się na północny regionu granicznego (Rysunek 18.2, lewy). Gęstość mieszkań na hektar powierzchni mieszkalnej i rekreacyjnej sięga od bardzo intensywnego (Heerlen, Akwizgran) poprzez niewielki (region środkowy), do bardzo rozproszonych form wykorzystania terenu (część południowa/południowo-wschodnia Belgia) (Rysunek 18.2, środek). Średnio w latach 2011/2012 w mieszkaniach zamieszkiwało 1,99 osób. W Nuth, Baesweiler, Lontzen, Raeren i Amel nawet 2,2 osoby, podczas gdy w mieście Akwizgran i gminie Vaals jedynie 1,8 osób dzieliło ze sobą mieszkanie (Rysunek 18.2, prawo). Liczby te pokazują po pierwsze wielkość gospodarstwa domowego, która bardzo różni się pomiędzy poszczególnymi gminami, a po drugie mogą również stanowić pewien wskaźnik pustostanów, co chyba dotyczy gminy Vaals, jak pokazują to poniższe stwierdzenia.

W bardziej szczegółowo zbadanych obszarach cząstkowych niemieckich i holenderskich gmin regionu pogranicza Charlemagne obserwuje się zasadniczo pozytywne tendencje rozwojowe w mieszkalnictwie. Jednak wyłączony jest z niego dawny rdzeń zagłębia wydobycia węgla kamiennego Limburg – miasto Limburg i Kerkrade. Koresponduje to również z daleko idącym spadkiem liczby ludności na tym obszarze i pozwala obserwować dwa odmienne wzorce

Rysunek 18.1: Tendencje rozwojowe na rynku mieszkań w gminach pogranicza Charlemagne w odniesieniu do mieszkańców

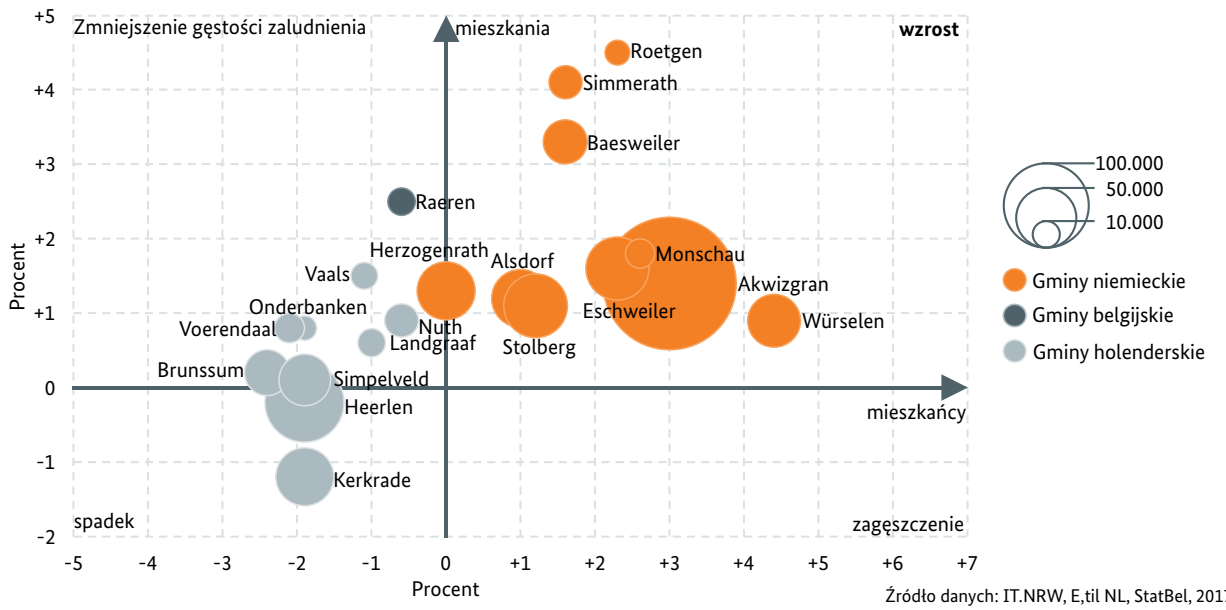

Źródło danych: IT.NRW, E,til NL, StatBel, 2017 r.

Rysunek 18.2: Rynek mieszkaniowy w Regionie Granicznym Charlemagne

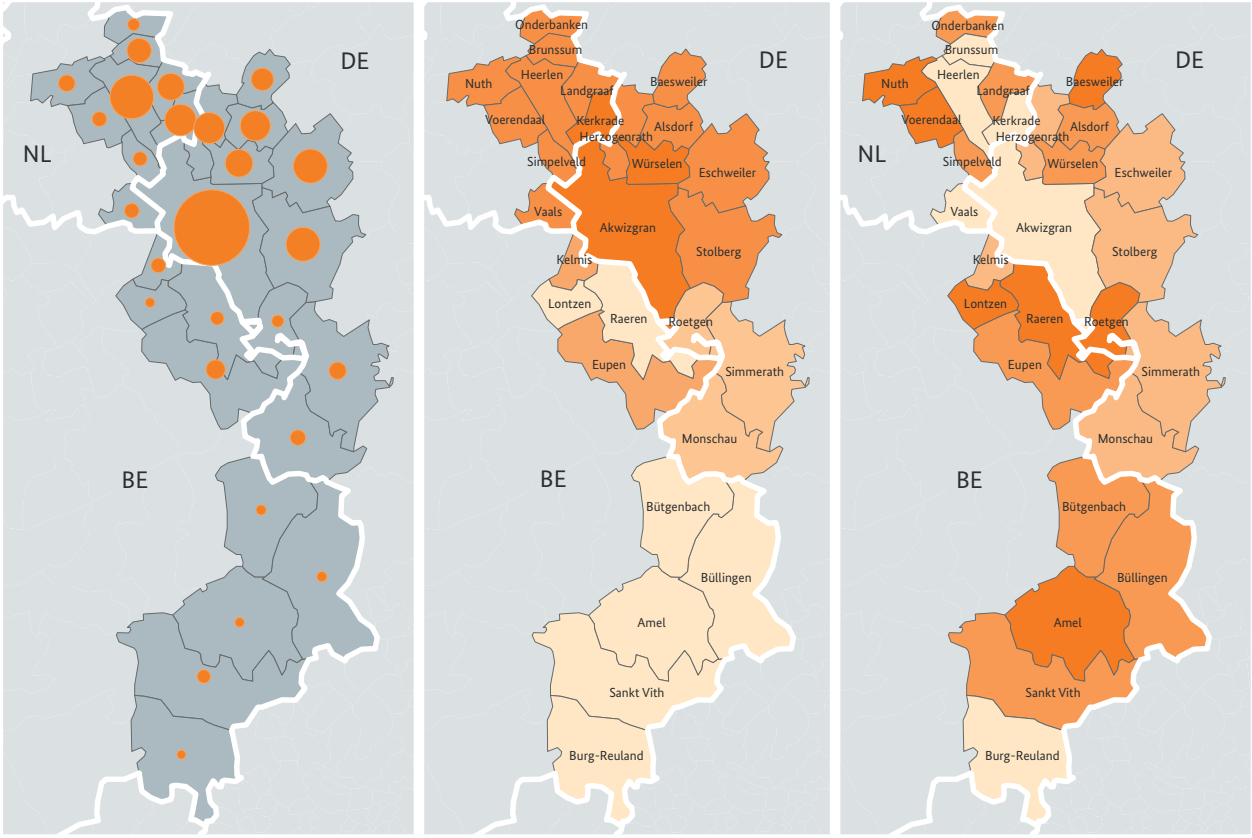

Mieszkania

Bezwzględna liczba

100.000
10.000
1.000

DE&NL=2015, BE=2011

Stopień występowania mieszkań

Mieszkania na ha powierzchni pod zabudowę mieszkaniową i rekreację

- poniżej 5
- 5 do 10
- 10 do 15
- 15 do 20
- ponad 20

DE&NL=2012, BE=2011

Zagęszczenie w mieszkaniach 0 5 10 km

Liczba zamieszkałych na mieszkanie

- poniżej 2,0
- 2,0 do 2,1
- 2,1 do 2,2
- ponad 2,2

DE&NL=2015, BE=2011

Źródło danych: IT.NRW, E,Til NL, StatBel, 2017 r.
© EuroGeographics odnośnie granic administracyjnych

rozwoju: podczas gdy w gminach regionu miejskiego Akwizgran liczba mieszkańców i liczba mieszkań rośnie, w holenderskich gminach maleje liczba mieszkańców, i to również w tych, w których rozwija się zasób mieszkaniowy. W konsekwencji powyższego na runku mieszkaniowym w Akwizgranie występuje coraz większa presja ze stale rosnącymi cenami, podczas gdy w gminach holenderskich w coraz większym stopniu występują pustostany, problemy finansowe, a na niektórych terenach cząstkowych trzeba nawet wyburzać mieszkania.

Rysunek 18.1 pokazuje powyższe tendencje rozwojowe i oba zasadnicze wzorce rozwoju:

→ W wszystkich niemieckich gminach odnotowuje się pozytywną tendencję rozwojową w zakresie liczby mieszkańców i mieszkań. Są to gminy wzrostowe. Jednak należy przy tym stwierdzić, iż przyrost liczby mieszkańców w Eschweiler, Monschau, Würselen i Akwizgranie jest większy niż przyrost liczby mieszkań, co wskazuje na coraz większy ich brak. W Alsdorf, Herzogenrath i Stolberg można mówić o stosunkowo zharmonizowanych tendencjach rozwojowych, podczas gdy w Baesweiler, Roetgen i Simmerath obserwuje się nadmierny wzrost liczby mieszkań, którego nie da się wytłumaczyć przyrostem liczby mieszkańców.

→ Wśród gmin holenderskich Heerlen i Kerkrade wskazują wyraźne tendencje depopulacji, zarówno w odniesieniu do liczby mieszkańców, jak i liczby mieszkań. Pozostałe gminy odnotowują wprawdzie stale malejące liczby mieszkańców, jednocześnie jednak rośnie liczba mieszkań. Występuje tu ten rodzaj tendencji depopulacyjnych, przy których coraz mniej ludzi ma do dyspozycji coraz to większą ofertę mieszkaniową.

19 Podsumowanie i wnioski

Niniejszy raport „Obserwacja przestrzeni w Niemczech i regionach przygranicznych. Struktury przestrzenne i powiązania" pokazał jakie informacje przestrzenne są w chwili obecnej dostępne do celów transgranicznej analizy. Poza tym w raporcie starano się w taki sposób przedstawić te informacje graficznie, aby struktury i tendencje rozwojowe w całych Niemczech oraz w niemieckich regionach i miastach były porównywalne w kontekście państw sąsiednich i ich regionów. I tak raport pokazuje wiele cech wspólnych i różnic w aktualnej sytuacji i tendencjach rozwojowych ostatnich lat pomiędzy Niemcami i jego regionami oraz krajami sąsiednimi i ich regionami. Nie widać przy tym jednak żadnego jednoznacznego wzorca, w o wiele większym stopniu układ struktur i procesów w przestrzeni zależy od rozpatrywanego obszaru tematycznego.

Tak, jak należało się tego spodziewać, wiele informacji nie jest dostępna w porównywalnym odniesieniu przestrzennym i regionalnym zarówno dla Niemiec, jak i państw sąsiadujących. Z jednej strony może być to rozpatrywane jako deficyt, z drugiej strony często wskaźniki agregowane na poziomie narodowym pokazują zasadnicze cechy wspólne i różnice pomiędzy Niemcami a regionami z nimi graniczącymi. Na poziomie regionalnym obszaru Federacji Niemieckiej i regionów z nią graniczących obserwacja przestrzeni państwa niemieckiego jest najważniejszym poziomem, ponieważ tylko na nim możliwa jest obejmująca cały obszar, a jednocześnie przestrzennie zróżnicowana analiza. Uszczegółowienia regionalne dodane do tego raportu przez regiony modelowe pokazują jednak dodatkowo, iż poza perspektywą ogólnoniemiecką regionalny skoncentrowany na małych obszarach poziom analizy powinien być integralnym elementem obserwacji przestrzeni dla Niemiec i graniczących z nim regionów.

W poszczególnych rozdziałach tematycznych raportu przetworzono na cele transgranicznej obserwacji przestrzeni ważne wskaźniki – w szczególności w odniesieniu do struktur przestrzennych, demografii, gospodarki i rynku pracy. Zasadniczo chodzi przy tym o ogólnie przyjęte podstawowe wskaźniki odzwierciedlające struktury przestrzenne. Dane te zbierane są przeważnie przez narodowe i regionalne urzędy statystyczne lub przez Eurostat w jednolitym standardzie. Odpowiednie dane o powiązaniach przestrzennych poza niewieloma wyjątkami nie są dostępne. Aby móc analizować również przestrzenne interakcje graniczne i rozumieć je, konieczna jest znacząca poprawa zakresu gromadzenia danych i możliwości ich udostępniania na poziomie regionalnym i dla małych obszarów. Potrzebne są innowacyjne międzynarodowo porównywalne metody gromadzenia danych o wysokim stopniu szczegółowości. W tym kontekście najważniejszym obszarem tematycznym wymienianym w szczególności przez regiony modelowe jest transgraniczny rynek pracy, dla którego nie są dostępne dane o relacjach w odpowiedniej formie. Odzwierciedlenie powiązań w układzie osób przekraczających granice będzie poprzez jednolite i transgraniczne gromadzenie danych o miejscu zamieszkania i miejscu pracy stanowić będzie centralny wskaźnik trwałej transgranicznej obserwacji przestrzeni. Kolejne ważne tematy, dla których pilnie potrzebne są dane o powiązaniach, to handel, zakupy i wykorzystanie usług, turystyka i rekreacja, usługi publiczne i wszystko, co dotyczy transportu i komunikacji.

Niniejszy raport pokazuje wyraźnie, iż zgromadzone informacje w wielu obszarach wykazują jeszcze bardzo duże luki albo w ogóle ich nie ma – w szczególności nie ma ich poniżej poziomu ogólnopaństwowego – aby można było prowadzić systematyczne, szeroko zakrojone transgraniczne obserwacje przestrzeni. Wśród wielu podmiotów w ostatnich latach wzrosła świadomość tych deficytów. Podejmowano odpowiednie inicjatywy, na przykład ze strony Komisji Europejskiej, jednostronne analizy urzędów statystycznych różnych państw europejskich, przez ESPON, przez międzynarodowe zrzeszenia, przez MOT (Mission Opérationnelle Transfrontalière) we Francji, przykładem jest niniejszy projekt MORO „Obserwacja przestrzeni w Niemczech i graniczących regionach." – oraz częściowo również z udziałem jego regionów modelowych, które z pewnością dla wielu regionów odgrywają rolę pionierską.

Trwała transgraniczna obserwacja przestrzeni wymaga z pewnością tak pluralistycznych działań, wymaga jednak również usystematyzowanego i trwałego działania podmiotów związanych z polityką i zarządzaniem, planowaniem przestrzennym, statystyką i badaniami nad ładem przestrzennym w odpowiednich sieciach przy podejmowaniu wiążących ustaleń. Przykładem takiej deklaracji jest przyjęta w 2017 r. deklaracja z Hambach o niemiecko-francuskiej współpracy w regionach granicznych, w której stwierdzono konieczność transgranicznej obserwacji przestrzeni: „Chcemy stworzyć warunki transgranicznej wymiany danych oraz swobodnego i bezpłatnego udostępniania zharmonizowanego zbioru danych w odpowiednich

formatach do pracy w regionach granicznych. Będziemy przy tym w szczególności dalej rozbudowywać i pogłębiać współpracę w zakresie geograficznych systemów informacji (kartograficzne przetwarzanie danych statystycznych i innych, przede wszystkim odnoszących się do przestrzeni). (...) Do spójnego rozwoju przestrzeni przyczynia się również współpraca urzędów statystycznych. Ciągłe udostępnianie transgranicznych danych strukturalnych w polityce, gospodarce i ludności przyczynia się również do przejrzystości i bycia blisko obywateli w integrującym się obszarze pogranicza." (Deklaracja z Hambach 2017, S. 17 i kolejne).

Obserwacja przestrzeni nie jest celem samym dla siebie, ale należy ją rozumieć jako przygotowujące działania pozyskiwanie i zagęszczanie informacji oraz ich analityczne przetwarzanie. Oferuje ono politykom i decydentom odpowiednio wczesne informacje o ważnych dla przestrzeni tendencjach rozwojowych oraz o skutecznościach działań. Dotyczy to w szczególności transgranicznej obserwacji przestrzeni, w ramach której bez wiedzy o sytuacji w regionie sąsiednim określone tendencje rozwojowe są prawie że niewytłumaczalne, nie wspominając o skoordynowanym zarządzaniu nimi. Transgraniczna obserwacja przestrzeni może być rozumiana jako wielopoziomowy proces. Regiony modelowe niniejszego przedsięwzięcia MORO pokazały, iż – poza poprawą wiedzy, a tym samym rozumienia procesów po drugiej stronie granicy – wspólny rozwój strategii regionalnych stanowi zasadnicze uzasadnienie funkcjonowania transgranicznych systemów obserwacji przestrzeni. Praktyka pokazuje z jednej strony trudności, a z drugiej strony, iż wspólne wyzwania można szybciej identyfikować w prawie wszystkich obszarach tematycznych można łatwiej wykorzystywać efekty synergii oraz lepiej zagospodarowywać regionalny potencjał ekonomiczny. Jednocześnie poprzez wiarygodne transgraniczne wskaźniki można lepiej ewaluować działania europejskiej polityki regionalnej i strukturalnej oraz w sposób bardziej celowy wypracowywać wspólne potencjały rozwojowe.

Na poziomie federalnym wyraźnie ukształtowało się ukierunkowanie przestrzennych działań na federalny system planowania. Transgraniczna obserwacja przestrzeni czerpie swój mandat w szczególności z ustawy o gospodarce przestrzennej i trochę mniej z transgranicznych strategii rozwoju przestrzeni formułowanych wspólnie z państwami sąsiednimi.

Jednak w ostatnim czasie zapoczątkowano działania, które ewentualnie należy rozbudować, aby – porównywalnie z działaniami regionalnymi – dodatkowo z tak ukierunkowanych działań wyprowadzić transgraniczną obserwacji przestrzeni na poziomie federalnym.

Do działań takich zalicza się zaktualizowaną wersję wytycznych przestrzennych (MKRO 2016), w której w szczególności wytyczna do wzorca konkurencyjności charakteryzuje się odniesieniami transgranicznymi. Włączenie wytycznych w konkretne działania przestrzeni wymagają odpowiedniej informacji o przestrzeni wykraczających poza teren Republiki Federalnej Niemiec. Z drugiej strony jest to Koncepcja Przyszłości dla Polsko-Niemieckiego Obszaru Powiązań (Komitet do spraw Gospodarki Przestrzennej 2016) i stanowiący zalążek tworzenia transgranicznej strategii przestrzennej przy udziale poziomów narodowych; tu zarówno w fazie opracowania, jak i podczas wdrażania wymagane są informacje o przestrzeni pozwalające na analizę i monitoring określonych tendencji rozwojowych. Poza tym istnieją plany branżowe innych resortów – rozwój transeuropejskich sieci transportowych będzie tu chyba najbardziej znaczącym obszarem polityki – które posiadają międzynarodowy, a tym samym transgraniczny poziom działania i jednocześnie bardzo wyraźne implikacje dla przestrzeni.

Rekapitulując można stwierdzić, że transgraniczna obserwacja przestrzeni w coraz bardziej integrującej się Europie, będzie miała coraz większe znaczenie, co zostało już dostrzeżone przez wiele podmiotów. Ich intensywna i usystematyzowana współpraca jest konieczna dla wyraźnej poprawy transgranicznej obserwacji przestrzeni. Obejmuje to zarówno podmioty zajmujące się analizą przestrzeni i planowaniem, jak i (potencjalnie) podmioty udostępniające dane. Niemcy są tym krajem w Europie, który ma najwięcej państw z nimi sąsiadujących i może odgrywać centralną aktywizującą i koordynującą rolę: „przezwyciężania granic" – również w obserwacji przestrzeni.

Źródło: stockpics / Fotolia

Spis ilustracji

Rysunek 1.1: Regiony Modelowe ... 7
Rysunek 2.1: Granice jako bariery ... 8
Rysunek 2.2: Transgraniczna mobilność ... 9
Rysunek 2.3: Transgraniczne zaufanie ... 9
Rysunek 3.1: Istniejąca współpraca na pograniczu niemiecko-duńskim ... 11
Rysunek 3.2: Korytarze rozwojowe i istniejąca współpraca na pograniczu niemiecko-duńskim ... 11
Rysunek 4.1: Różnice w stopniu urbanizacji na granicach w 2015 r. ... 12
Rysunek 4.2: Regionalny potencjał demograficzny w gminach w 2015 r. ... 13
Rysunek 4.3: Potencjał demograficzny ludności z krajów sąsiednich w regionalnym potencjale demograficznym w gminach w 2015 r. ... 13
Rysunek 5.1: Obszary przyrody chronionej na Obszarze mandatowym Konferencji Górnego Renu w roku 2016 ... 15
Rysunek 6.1: Różnice w tendencjach rozwojowych w zakresie liczby mieszkańców na granicach pomiędzy 2011 a 2015 r. ... 16
Rysunek 6.2: Tendencje rozwojowe w zakresie liczby mieszkańców na granicach pomiędzy 2011 a 2015 rokiem ... 17
Rysunek 7.1: Procent obcokrajowców w regionach w 2015 r. ... 18
Rysunek 7.2: Obcokrajowcy według obywatelstwa w powiatach w Niemczech w 2015 r. ... 19
Rysunek 8.1: PKB per capita mierzone siłą nabywczą jednego euro w regionach w 2014 r. ... 20
Rysunek 8.2: PKB per capita na granicach w 2014 r. ... 21
Rysunek 8.3: PKB per capita mierzone siłą nabywczą na granicach w 2014 r. ... 21
Rysunek 9.1: Struktury zatrudnienia na granicach w 2014 r. ... 22
Rysunek 9.2: Procent zatrudnionych według sektorów gospodarki w regionach w 2014 r. ... 23
Rysunek 10.1: Bezrobocie w regionach w 2016 r. ... 24
Rysunek 10.2: Różnice dotyczące bezrobocia na granicach w 2016 r. ... 25
Rysunek 10.3: Tendencje rozwojowe w zakresie stopy bezrobocia w latach 2011 i 2016 ... 25
Rysunek 11.1: Osoby przekraczające granicę w drodze do pracy w latach 2006, 2011 oraz 2016 i ich procent wśród zatrudnionych w regionach w 2016 r. ... 26
Rysunek 11.2: Osoby dojeżdżające przez granicę do pracy w Niemczech według krajów pochodzenia w powiatach w 2016 r. ... 27
Rysunek 12.1: Dojeżdżający przez granicę do miejsca pracy na granicy niemiecko-holenderskiej w 2014 r. ... 28
Rysunek 12.2: Poziom kwalifikacji na pograniczu pomiędzy Dolna Saksonią i Holandią (po lewej) oraz na pograniczy pomiędzy Nadrenią Północną-Westfalią a Holandią (po prawej) ... 29
Rysunek 13.1: Potoki osób dojeżdżających do pracy w Wielkim Regionie w 2015 r. ... 30
Rysunek 13.2: Dojeżdżający codziennie do pracy przekraczający granicy gmin i dojeżdżający przez granicę w Dolinie Mozeli ... 31
Rysunek 14.1: Tendencje rozwojowe w zakresie dojeżdżających do pracy do niemieckiej części Euroregionu PRO EUROPA VIADRINA 2011-2016 ... 32
Rysunek 14.2: Powiązania osób dojeżdżających do pracy w Euroregionie PRO EUROPA VIADRINA po stronie polskiej i niemieckiej (bez transgranicznych powiązań osób dojeżdżających do pracy) w 2011 r. ... 33
Rysunek 15.1: Potencjalna dostępność w ujęciu europejskim w 2014 r. ... 34
Rysunek 15.2: Potencjalna dostępność w ujęciu narodowym w 2014 r. ... 34
Rysunek 15.3: Czas dojazdu samochodem osobowym do najbliższego lotniska w 2017 r. ... 35
Rysunek 15.4: Czas dojazdu samochodem osobowym do najbliższego Factory Outlet Center w 2017 r. ... 35
Rysunek 16.1: Liczba noclegów w profesjonalnych placówkach noclegowych w gminach w 2015 r. ... 36
Rysunek 16.2: Tendencja rozwojowa w liczbie odwiedzających i wykorzystanych noclegach w latach 1997 i 2015 według destynacji ... 37
Rysunek 16.3: Tendencje rozwojowe w zakresie średniego czasu trwania pobytu od 1984 r. nad Jeziorem Bodeńskim ... 37
w Badenii-Wirtembergii ... 37
Rysunek 17.1: Procent mieszkań w regionach w 2011 roku, zbudowanych po 2000 r. ... 39
Rysunek 17.2: Procent mieszkań o dużej powierzchni w regionach w 2011 r. ... 39
Rysunek 18.1: Tendencje rozwojowe na rynku mieszkań w gminach pogranicza Charlemagne w odniesieniu do mieszkańców ... 40
Rysunek 18.2: Rynek mieszkaniowy w Regionie Granicznym Charlemagne ... 41

Współpraca

Raport „Obserwacja przestrzeni w Niemczech i regionach graniczących. Struktury i powiazania“ został sporządzony przez wymienionych w poniższym impressum autorów Linę Kluge, Björna Schwarze i Klausa Spiekermann‘a w ścisłej współpracy z BMVI i BBSR. Poza tym do pełnej wersji Raportu swój wkład wnieśli:

Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung (BBSR) im Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung (BBR)
Antonia Milbert (Regionalny potencjał demograficzny)
Thomas Pütz (Dostępność lotnisk i Factory Outlet Center)
Volker Schmidt-Seiwert (Typy struktur przestrzennych i osadnictwa)

Regiony modelowe
Siedem Regionów Modelowych przygotowało do Raportu regionalne uszczegółowienia. Współpracowały w szczególności następujące osoby:

Szlezwik-Holsztyn/Południowa Dania/Zelandia (Schleswig-Holstein/Syddanmark/Sjælland)
Dr.-Ing. Carsten Schürmann (Büro f. Raumforschung, Raumplanung u. Geoinformation - RRG), Christian Lüer (Spatial Foresight GmbH), Anja Schmid (Ministerium für Inneres, ländliche Räume und Integration des Landes Schleswig-Holstein)

Euroregion PRO EUROPA VIADRINA
Toralf Schiwietz (Euroregion PRO EUROPA VIADRINA Mittlere Oder e.V.), Armand Adamczyk (Euroregion PRO EUROPA VIADRINA Mittlere Oder e.V.), Krzysztof Szydłak (Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu „Pro Europa Viadrina”), Piotr Boboryk (Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionun „Pro Europa Viadrina”), Adriana Sarnecka (Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego), Sylwia Babijczuk (Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego), Dr. Ralf Günzel (PROZIV Verkehrs- und Regionalplaner GmbH & Co. KG), Martin Reents (INFRASTRUKTUR & UMWELT Professor Böhm und Partner), Sven Friedrich (INFRASTRUKTUR & UMWELT Professor Böhm und Partner)

Międzynarodowy Region Jeziora Bodeńskiego (Internationale Bodenseeregion)
Dr. Roland Scherer (Universität St.Gallen, Institut für Systemisches Management und Public Governance), Felix Reichert (Regionalverband Hochrhein-Bodensee), Harald Winkelhausen (Regionalverband Bodensee-Oberschwaben)

Trójregionalny Region Metropolitalny Górnego Renu (Trinationale Metropolregion Oberrhein)
Sascha Saad (agl Hartz • Saad• Wendl, Landschafts- Stadt- und Raumplanung, Saarbrücken), Christian Blum (Région Grand-Est), Paul Imbeck (Kanton Basel-Landschaft, Volkswirtschafts- und Gesundheitsdirektion, Landwirtschaftliches Zentrum Ebenrain), Norbert Höll (Landesanstalt für Umwelt, Messungen und Naturschutz Baden-Württemberg), Boris Stern (Département du Haut-Rhin, Dział GIS), Yasmine Soulaïmani-Hartmann (Département du Haut-Rhin, Direction Europe, Attractivité et Aménagement), Dr. Sebastian Wilske (Regionalverband Mittlerer Oberrhein)

Wielki Region (Großregion)
Rynek pracy i osoby przejeżdżające przez granicę: Sascha Saad (agl Hartz • Saad• Wendl, Landschafts- Stadt- und Raumplanung, Saarbrücken), Lydia Schniedermeier (agl Hartz • Saad• Wendl, Landschafts- Stadt- und Raumplanung, Saarbrücken), Thierry Hengen (Ministère du Développement durable et des Infrastructures, Grand-Duché de Luxembourg), Thomas Geib (Ministerium des Innern und für Sport Rheinland-Pfalz), Petra Schelkmann (Ministerium des Innern und für Sport Rheinland-Pfalz), Sonja Rüenaufer (Ministerium des Innern und für Sport Rheinland-Pfalz), Katja Meder (Struktur- und Genehmigungsdirektion Nord, Koblenz)
Transport u dostępność: Prof. Dr. Tobias Chilla (Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg), Anna Heugel (Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg), Thierry Hengen (Ministère du Développement durable et des Infrastructures, Grand-Duché de Luxembourg), Thomas Geib (Ministerium des Innern und für Sport Rheinland-Pfalz), Petra Schelkmann (Ministerium des Innern und für Sport Rheinland-Pfalz), Sonja Rüenaufer (Ministerium des Innern und für Sport Rheinland-Pfalz), Katja Meder (Struktur- und Genehmigungsdirektion Nord, Koblenz)

Region Graniczny Charlemagne (Charlemagne Grenzregion)
Rozwój demograficzny: Stefan Frerichs (BKR Aachen), André Simon (BKR Aachen), Johan van der Valk (CBS NL), Alexander Krings (Ministerium der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgien, referent do spraw rozwoju regionalnego), Ralph van der Straten (Parkstad Limburg), Rivka Valkenberg (Gemeente Vaals), Yvonne Debald (Stadt Aachen, Fachbereich Wirtschaftsförderung), Luise Clemens (Charlemagne Grenzregion), Ruth Roelen (StädteRegion Aachen)
Rynek mieszkań: Stefan Frerichs (BKR Aachen), André Simon (BKR Aachen), Susanne Heinen (Service public de Wallonie, Direction générale opérationnelle de l‘Aménagement du territoire, du Logement, du Patrimoine et de l‘Énergie), Ralph van der Straten (Parkstad Limburg), Peter Wackers (StädteRegion Aachen), Luise Clemens (Charlemagne Grenzregion), Ruth Roelen (StädteRegion Aachen)

Niemiecko-Holenderskie Euroregiony (Deutsch-Niederländische Euregios)
Johan van der Valk (CBS NL), Dr. Wolfgang Seifert (IT.NRW), Rita Skorka (LSN), Andy Dritty (euregio rhein-maas-noord), Sjaak Kamps (Euregio Rhein-Waal), Karel Groen (Ems Dollart Region), Dr. Elisabeth Schwenzow (EUREGIO), Stefan Michel (EUREGIO)

Bundesinstitut
für Bau-, Stadt- und
Raumforschung

im Bundesamt für Bauwesen
und Raumordnung

Impressum

Wydawca
Bundesministerium für Verkehr und digitale Infrastruktur (BMVI)
Invalidenstraße 44
10115 Berlin
Referat G 31 „Europäische Raumentwicklungspolitik/Territorialer Zusammenhalt“
Kontakt: Dr. Katharina Erdmenger, Romana Mynaříková
katharina.erdmenger@bmvi.bund.de, romana.mynarikova@bmvi.bund.de

Konsultacja naukowa
Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung (BBSR)
im Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung (BBR)
Deichmanns Aue 31–37
53179 Bonn
Referat I 3 „Europäische Raum- und Stadtentwicklung“
Volker Schmidt-Seiwert
volker.schmidt-seiwert@bbr.bund.de

Zleceniobiorca i autorzy
Spiekermann & Wegener, Urban and Regional Research (S&W), Dortmund
Lina Kluge, Dr. Björn Schwarze, Dr. Klaus Spiekermann
przy współpracy z Tim Thomé
bs@spiekermann-wegener.de, ks@spiekermann-wegener.de

Lektorat wersji niemieckiej
stadttext, Lutz Meltzer, Dortmund

Tłumaczenie
Agata Prochotta-Miłek, Szczecin

Skład i grafika
Spiekermann & Wegener, Urban and Regional Research (S&W), Dortmund

Stan
grudzień 2017 r.

Druk
Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung (BBR), Bonn
Wydanie I, 250 egzemplarzy

Źródła
beatrix.thul@bbr.bund.de
Hasła: MORO Praxis Heft 11.6/2017 (PL)

Źródła fotografii
Spiekermann, Klaus: strona tytułowa
stockpics/Fotolia: strona 43

Przedruk i rozpowszechnianie
Wszelkie prawa zastrzeżone
Przedruk dozwolony wyłącznie z podaniem źródła.
Prosimy o przesłanie nam dwóch egzemplarzy.

Opinie prezentowane przez zleceniobiorcę nie muszą być identyczne z opinia wydawcy i konsultantów naukowych.

Przedsięwzięcie badawcze zostało sfinansowane ze środków Przedsięwzięcia Modelowego Gospodarki Przestrzennej (Modellvorhaben der Raumordnung, MORO).

Wydawnictwo własne Federalnego Instytutu Badań nad Budownictwem, Miastami i Przestrzenią (Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung, BBSR) w Federalnym Urzędzie Budownictwa i Gospodarki Przestrzennej (Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, BBR), Bonn 2017 r.

ISSN 2365-2349
ISBN 978-3-87994-570-2

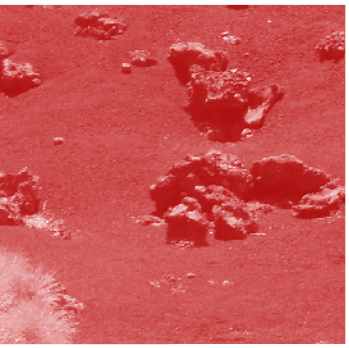

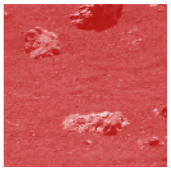

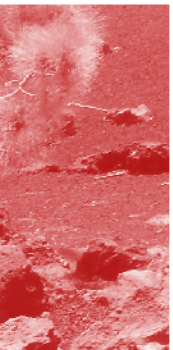

www.bmvi.de
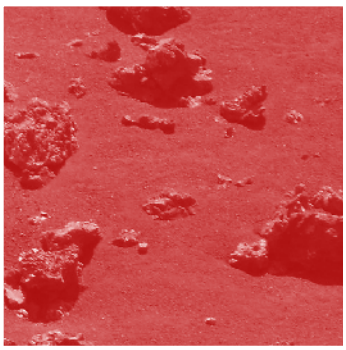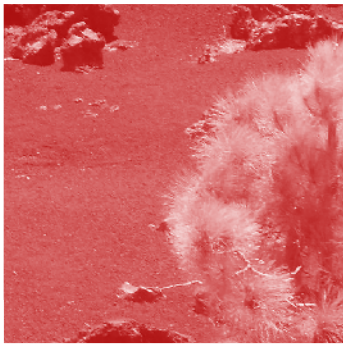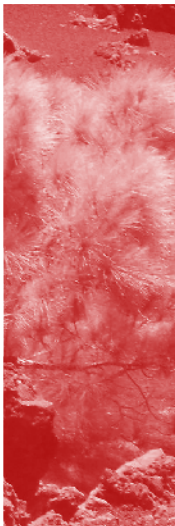
Przedsięwzięcie Modelowe Gospodarki Przestrzennej (Modellvorhaben der Raumordnung, MORO) jest programem badawczym Federalnego Ministerstwa Transportu i Infrastruktury Cyfrowej (Bundesministerium für Verkehr und digitale Infrastruktur, BMVI) pod kierownictwem Federalnego Instytutu Badań nad Budownictwem, Miastami i Przestrzenią (Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung, BBSR) w Federalnym Urzędzie Budownictwa i Gospodarki Przestrzennej (Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, BBR).